

Часопис за политичку теорију и праксу

Издавач

Фондација за српски народ и државу

За Издавача

Бојана Радаковић, директор

РЕДАКЦИЈА

Главни и одговорни уредник

Проф. др Зоран Јевтовић

Политика

Проф. др Урош Шуваковић

Спољна политика и међународни односи

Иван Мркић, амбасадор

Европско право и политички систем ЕУ

Проф. др Бранко Ракић

Доц. др Зоран Чупић

Геополитика

Др Љубиша Деспотовић, научни саветник

Одбрана и безбедност

Др Радослав Гаџиновић, научни саветник

Историја

Проф. др Марко Атлагић

Проф. др Далибор Елезовић

Култура

Мр Бојана Борић Брешковић

Екологија

Проф. др Дарко Надић

Медији и друштво

Проф. др Дејан Вук Станковић

Часопис излази три пута годишње.

Први број часописа *Напредак* изашао је
на Видовдан, 28. јуна 2020. године

Тираж: 500 примерака • Штампач: Бирограф, Београд

Адреса Редакције: Палмира Тољатија 5, Београд

<http://fondacijasnd.rs/casopis-napredak/>

Радови се пријављују електронски

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32(497.11)

НАПРЕДАК : часопис за политичку теорију и
праксу / главни и одговорни уредник Зоран Јевтовић.
- [Штампано изд.]. - Vol. 1, no. 3 (2020)- . - Београд :
Фондација за српски народ и државу, 2020 - (Београд :
Бирограф). - 24 cm

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Напредак (Београд. Online) = ISSN 2683-6114
ISSN 2683-6106 = Напредак (Београд)
COBISS.SR-ID 15570185

Vol. I / No. 3 2020.

Садржај | Content

Уводник | Editorial

Редакција

Антисрпски ратни манифест или у које се све сврхе користе тзв. невладине организације . . . 5

Editorial Board

Anti-Serb war manifesto or to which aim are so-called non-governmental organizations used

Чланци | Articles

Атила Пинтер

Развој и главне смернице спољне политике Мађарске од 1990. године 19

Attila Pinter

Development and main directions of Hungary's foreign policy since 1990

Милан М. Брдар

***Vindicae contra tyrannos*: апологија државе као медијума друштвене интеграције 35**

Milan M. Brdar

***Vindicae contra tyrannos*: apology of the state as a medium of social integration**

Љубиша М. Деспотовић

**Доприноси америчке теоријске мисли дисциплинарном конституисању
савремених међународних односа. 57**

Ljubiša M. Despotović

**Contributions of American theoretical thought to the disciplinary constitution
of contemporary international relations**

Тихомир Ч. Радовановић, Љубиша С. Стојмировић

Садашњост и будућност локалног развоја. 67

Tihomir Č. Radovanović, Ljubiša S. Stojmirović

The Present and Future of Local Development

Нада М. Торлак	
Жене у Србији: у раскораку између патријархалних и нових улога	79
Nada M. Torlak	
Women in Serbia: In the gap between patriarchal and new roles	

Тематски блок | Thematic Section
Еколошка свест | Environmental awareness

Дарко П. Надић	
Нове тенденције у развоју еколошких покрета у XXI веку	97
Darko P. Nadić	
New tendencies in the development of environmental movements in the 21st century	

Томислав А. Лунић, Јелена Ч. Ћесаревић	
Теолошки приступ еколошком проблему	115
Tomislav A. Lunić, Jelena Č. Česarević	
Theological approach to environmental issue	

Мирјана М. Тодоровић	
Третман отпада у Републици Србији	131
Mirjana M. Todorović	
Waste treatment in the Republic of Serbia	

Прикази књига | Book Reviews

Предраг Ђ. Бајић	
Слобода избора или избор слобода: О неслагању и значају другачијег мишљења.	147

Бранко С. Вукашиновић	
Ка опстанку или нестанку: промишљања о будућности Европске уније	151

Списак рецензената за научни часопис <i>Напредак</i> у 2020.	157
List of peer reviews for the journal <i>Napredak</i> in 2020	

Антисрпски ратни манифест или у које се све сврхе користе ТЗВ. невладине организације

Сажетак: Недавно је преко немачког државног пропагандног сервиса *Deutsche Welle (DW)*, што је пренела и дневна штампа у суседној Републици Хрватској, пласиран нови антисрпски ратни манифест. Циљ овог документа, чије основне идеје суштински не припадају ономе који их у интервјуу изговара, јесте стварање услова за избијање новог балканског рата, пре свега на подручју БиХ, кроз покушај укидања Републике Српске, која се у том тексту бесмислено третира као „ратни плен“ Србије. Његов смисао је слабљење геополитичког положаја Србије, и то: 1) прекидањем њених веза са српским народом који живи у бившим југословенским републикама (БиХ, Црна Гора); 2) прихватањем неповољног институционалног решења за Републику Српску ревизијом Дејтонско-Париског мировног споразума, чије је гарант и Србија као сукцесор СРЈ и СЦГ; 3) прихватањем неповољног институционалног решења за АП Косово и Метохију, чији је статус, док се другачије не уреди, одређен Резолуцијом 1244 Савета безбедности ОУН; 4) увлачењем Србије у атлантистичке интеграције упркос упорном противљењу српског народа таквој идеји и прокламованој политици војне неутралности; 5) раскидом пријатељских односа и тесне сарадње Републике Србије са Руском Федерацијом и Народном Републиком Кином, што би нашу земљу, осим губитка пријатељства оних који су нам у разним ситуацијама прискакали у помоћ, коштало и губитка могућности да одбрани скоро све своје виталне државне интересе, укључујући и територијални интегритет и суверенитет. Према виђењу инспиратора овог антисрпског ратног манифеста једино, не само уцењена, понижена, већ и кажњена (без кривице) Србија и српски народ, имају право на очекивања у погледу европских интеграција.

Кључне речи: Србија, геополитички положај, Република Српска, АП Косово и Метохија, евроатлантске интеграције, обавештајни рад, НВО

Уводне напомене

Савез влада и медија у ратној пропаганди није никаква новост. Тај савез је, нарочито у новијој историји, креирао друштвено повољну ситуацију за избијање агресивних ратова, укључујући и Први светски рат.^[1] Међутим, и тада је подједнако важно било – супротставити се, антипропагандом, заправо изношењем истине. Ту незаборавну услугу Србима је учинио Рудолф Арчилад Рајс (Rudolph Archibald Reiss, 1875–1929), који је директно са фронта слао извештаје за водеће западне листове, не либећи се чак ни да полемиче са страним антисрпским пропагандистима у иностраној штампи.^[2]

Како овај савез владе и медија функционише на примеру америчких *main stream* медија објаснили су, још седамдесетих година, Ноам Чомски и Едвард Херман (Chomsky, Herman, 1973). Њихова анализа била је толико тачна и хируршки прецизна, да је књига проскрибована у Америци. Тек са наступањем ере интернета постала је доступна широкој публици. На основу анализе штампе, они су тада успоставили „типологију крвопролића“, тј. четири типа различитих стереотипа који се приписују преко медија у зависности од тога ко су починиоци злочина, у каквим су односима са САД и како се то уклапа у америчку спољну политику. Настављајући рад на овој типологији, актуелизујући је и прецизирајући, уз предговор

Чомског, објављена је и нова књига Хермана и Питерсона, *Полиџика њеноцида* (Herman, Piterson, 2010). У оквиру своје типологије ови аутори збивања у Босни Херцегови именују као „зликочачки геноцид“:

„Пошто су НАТО силе подржавале, па чак и водиле ратне операције, а како је било значајног етничког чишћења и етничког убијања – природно је било да су изрази 'етничко чишћење', али и 'масакр' и 'геноцид' брзо били примењени на ратне операције Срба. [...] Наравно, 'масакр у Сребреници' из јула 1995. често је навођен и много пута понављан, и то са највећим згражавањем, како би се показало да се геноцид у Босни заиста догодио [...] Чак и ако се такав један масакр у Сребреници десио тако као што су прихватиле западне владе, и даље смо суочени са аномалијом да укупан број мртвих у Босни (100.000 на свим зарађеним странама), и још више број цивилних жртава међу босанским Муслиманима током четири године 'геноцида' (укупно око 33.000) бледи у поређењу са бројем жртава међу ирачким цивилима током тринаестогодишњих 'санкција масовног уништења' и, за сада, седмогодишње инвазије и окупације. Узевши у обзир процене од 800.000 до 1.000.000 жртава у случају Ирака, однос броја жртава у Ираку према броју мртвих муслиманских цивила у Босни је 24 према један, односно 30 према један, за период санкција и период инвазије и окупације [...] употреба речи

[1] Западна је „штампа учествовала у производњи кризе пред Први светски рат и пре Сарајевског атентата“ (Vuković, 2001, str. 213–214)

[2] В. Рајсов одговор др Туртулису (Rajs, 2019, str. 77–82)

'геноцид' за Босну била је шест пута чешћа него за период санкција у Ираку и чак 37 пута чешћа него за период инвазије и окупације“ (Herman, Piterson, 2010, str. 46, 47, 48)^[3].

И сам Чомски је дао изјаву у вези са „геноцидом у Сребреници“:

„Начин на који се употребљава личи ми на неку врсту порицања Холокауста. Хоћу да кажем, ако кажете да је 'геноцид' ако неко убије групу људи које мрзи, тиме омаловажавате жртве Холокауста. Ако неко убије, рецимо, две хиљаде мушкараца у селу, пошто је дозволио женама и деци да оду – штавише, сместио их је у камионе и одвезао одатле – то није геноцид. Стравично је, али није геноцид“ (Čomski, 2018, str. 85).

Догађај у Рачку, који је креиран као *casus belli* за НАТО *аиресију* на Савезну Републику Југославију, Херман и Петерсон квалификују као „митско крвопролиће“. Они указују на то да су:

„планови западних сила за напад на Југославију и њено распарчавање захтевали претходну демонизацију Срба, преувеличавање њихових злочина над 'вредним' жртвама и припрему *a priori* и *a posteriori* оправдања за НАТО бомбардовање, окупацију и неоколонијалну управу над Косовом“ (Herman, Piterson, 2010, str. 48).

У вези са идејом да се медијски спинује „геноцид над Албанцима“, „новинари су

долетали на Косово као гладни лешинари, тражећи тела и приче о масакрима. Потрага за причама била је сачињена од мора недоказивих тврдњи и доказивих лажи. Међутим, ударац судбине за косовски 'геноцид' био је недостатак тела“ (Herman, Piterson, 2010, str. 50).^[4] Вршећи даље квантитативну анализу употребе речи „геноцид“, ови аутори констатују како је она употребљена „323 пута на супрот 80 за ирачке 'санкције масовног уништења' и 13 за инвазију и окупацију Ирака, док је број мртвих у последња два случаја надмашио оне на Косову 200 и 250 пута. Пристрасност тешко да може да буде спектакуларнија“ (Herman, Piterson, 2010, str. 50).

Јасно је, дакле, да је утицај медија на креирање јавног мњења, али и политике, био значајан и пре сто година, а да је у савремено доба он достигао неслућене размере. Моћ пропаганде, укључујући и ону ратну, потпуно је немогуће замислити без утицаја масовних медија, некада штампаних, данас углавном електронских и виртуелних.

У међувремену је настао и трећи члан овог „тријумвирата рата“, а то су невладине организације. Свакако, нису све невладине организације ратнички настројене, нити све служе истим циљевима – не служи им чак ни већина – али су оне НВО које финансирају

[3] Важно је разликовати појмове етничког чишћења и геноцида (Šuvaković, Rakić, 2017).

[4] Тај „недостатак тела“ и данас је главни проблем заговорника тзв. српског геноцида на Косову, који покушавају да и асанацију терена, извршену да не би дошло до заразе, прогласе злочином. С друге стране, не пада им на памет да се запитају за судбину киднапованих Срба, претежно после јуна 1999, нити да прочитају књигу Дика Мартија (Marty, 2019), *Извесна њредстџава о њравди*, из које би могли да сазнају доста о томе.

западне фондације или чак владина тела свакако у функцији промоције њихове политике. Ако је њихова политика – ратничка, онда су и усмерења тих НВО – ратничка. То њима свакако не пада тешко будући да је реч о ауторепрезентативним организацијама, које, за разлику од политичких партија, не морају да воде рачуна о томе шта грађани неке земље мисле о њиховом програму и политици; оне једино зависе од својих финансијера (в. Šuvaković, 2011). У књизи *Хладни рати у култури* (Saunders, 2013) наведен је прегршт примера о СИА финансирању НВО током „хладног рата“, за шта нико разуман не може да помисли да је рађено у добротинитељске сврхе, при чему се сугерише да су многе активности које је некада директно обављала СИА сада легитиман део посла НВО сектора. То се ни не прикрива, па тако Колин Пауел (Colin Luther Powell), некадашњи начелник Здруженог генералштаба Армије САД и потоњи шеф Стејт департмента, без пардона изјављује како „невладине организације увећавају нашу снагу и чине важан део нашег борбеног тима... Ми делимо исте вредности и циљеве и треба нам допустити да објединимо наше снаге у борби за развој цивилизације“ (нав. према: Vuković, 2014, str. 154). Уосталом, ангажовање појединих НВО на нашим просторима то недвосмислено потврђује. Томе ћемо посветити наредно поглавље нашег рада.

У погледу метода, претежно ћемо се ослонити на анализу садржаја.

Зашто је Дејтонски споразум за ратне хушкаче „недовршен посао“

У документу се најпре констатује да је „без решавања босанског питања стабилност Балкана упитна“. Ако неко схвата шта је то „босанско питање“, нека то објасни и аутору ових редова. Да ли је то ослобођење Босне од власти Османског царства? Па то је решено још на Берлинском конгресу. Или је то „цивилизовање Босне“, најпре под аустроугарском окупацијом, а потом и после анексије 1908. године? Или је то БиХ у саставу најпре Краљевине СХС/Југославије,^[5] или можда тзв. НДХ у којој је један део становника Босне третиран као „цвијеће рватског народа“? Или је то СР Босна и Херцеговина у којој су они који нису прихватили владавину клана Поздерац терани на робију и кад не би објавили ни реч против њих (додуше, написали би)? Какво је то „босанско питање“? Да ли је то прелазак из феудализма у грађанско друштво, који се није десио под Аустроугарском, већ тек у Југославији? Одговор на ово нуди нам се у самом документу, у коме се каже да је решење „босанског питања“ у стварању тзв. грађанске Босне и Херцеговине.

Нужно следи питање због чега аналитичари који стоје иза овог документа сматрају да грађани немају нацију? Сваки грађанин Уједињеног Краљевства истовремено је и Енглец, Велшанин, Ирац. Ко то може некога, у име грађанског принципа, да присиљава да се

[5] Њена данашња територија обухватала је делове Дринске и Врбаске бановине.

одрекне националне или верске припадности? При томе, изузев Србије, која је по Уставу из 1990. била заснована на грађанском суверенитету и упркос томе оптуживана за великодржавни пројекат који јој није ни падао на ум (Роров, 2007, стр. 313–315) већ је настојала да очува Југославију у могућим границама, све остале бивше југословенске републике конституисале су државе на националном суверенитету. Рат у БиХ је и избио зато што су они који су радили на разбијању мултиетничке Југославије наравно морали да разбију и тзв. Југославију у малом – Босну и Херцеговину. Када је прихваћен Кутиљеров план за уређење БиХ, који су потписали лидери сва три народа која живе у Босни – на наговор америчког амбасадора Цимермана – Изетбеговић је повукао потпис. И договор је пропао, као што је пропао и покушај Муслимана и Хрвата да надгласају на референдуму Србе, иако су према Уставу СР Босне и Херцеговине сва три народа била конститутивна и морала су да се сложе у погледу будућности ове југословенске републике. Покушај мајоризације није прошао и избио је рат. Седам предложених мировних планова сукцесивно је одбијано, претежно с муслиманске стране.^[6] Тек је Дејтонско-Париским мировним споразумом постигнуто мировно решење. „Све нас то наводи на закључак да је ДМС и једино могла да буде успостављена децентрализована

држава, и као таква може и опстати без обзира на намјеру ОХР-а и неких МО да се правним насиљем и кршењем ДМС додатно централизује и унитаризује, при чему би ентитети остали само форма без стварних надлежности“ (Аџић, 2017, стр. 236).^[7] Република Српска је настала као последица решености српског народа у Босни и Херцеговини да остане „свој на своме“, да не дозволи да га друга два народа противуствано прегласавају у тако суштинској ствари као што је (не)останак у заједничкој, југословенској држави. Управо је то главни аргумент да ће рат поново да избије уколико се покуша насилна промена дејтонског уређења БиХ, на начин сличан ономе од пре три деценије. Промена јесте могућа, али искључиво ако се сагласе три народа која у Босни живе.

Ноторна је неистина (заправо: историјска лаж) тврдити да је Република Српска било чији „ратни плен“. Она је резултат борбе српског народа, као конститутивног народа у БиХ, да себи обезбеди слободу и иста права која имају друга два конститутивна народа – Муслимани и Хрвати.

Овде треба рећи и то да је, што деловањем високог представника за БиХ, што слугерањским поступцима српских политичара у БиХ, Републици Српској одузето чак 68 врста различитих надлежности, које је имала према Дејтонско-Париским мировним споразумом и све

[6] То су: Кутиљеров мировни план, акти Лондонске конференције, Венс–Овенов мировни план, Овен–Столтембергов мировни план, паралелна мировна иницијатива уз потписивање Вашингтонског споразума, План Контакт групе и Дејтонски мировни уговор (в. Аћић, 2017, стр. 178).

[7] Скраћенице: ДМС – Дејтонски мировни споразум; ОХР – Канцеларија високог представника за БиХ; МО – међународне организације.

10 | су пренете у надлежност БиХ. Између осталог, укинута је Војска Републике Српске, надлежност над заштитом границе пренета је на БиХ, успостављене су заједничке таблице и саобраћајне дозволе, пренета надлежност сарадње са Интерполом, успостављен обавештајни систем на нивоу БиХ итд. (Tadić, 2011). Сада се, међутим, може оправдано поставити питање – уколико се пође од тезе о нефункционалности БиХ коју заступају они који се залажу за ревизију Дејтонско-Париског мировног споразума, да ли је то због тога што он никада није у пуној мери ни примењен, већ су од самог почетка „испумпавана“ овлашћења, која према том споразуму има Република Српска? Можда би БиХ боље функционисала када би се инсистирало на повратку на „изворни Дејтон“, који је овим трансфером надлежности прилично деформисан. Међутим, и сама идеја „реафирмисања изворних начела Дејтона“ сматра се, у документу, нечим неприхватљивим, скоро па злочином. При томе се потпуно губи из вида да је Дејтон највише оштетио хрватски народ у Босни, да га је „гурнуо“ у јединствени ентитет са Муслиманима, те да је стога он мајоризован до те мере да је поново за члана Председништва БиХ изабран кандидат који је успео да победи тако што су активисти СДА агитовали да Муслимани гласају за њега! Изгледа да није научена лекција да се мир може очувати само на принципу правичности.

У документу се посебно истиче опасност од „српског национализма“, што представља отрцану коминтерновску флоскулу. Фундаменталистичке претензије исказује једино Алијин син, Бакир Изетбеговић, чија је странка СДА у свој

програмски документ записала да ће „устрајати на реинтеграцији Босне и Херцеговине“ (SDA, 2019, str. 3). Осим критике Дејтонског споразума због начина организације БиХ, ово залагање заправо представља исту ону идеју која је 1992. проузроковала крвави национални и верски сукоб. И тада, као и данас, та идеја није биле аутохтона.

У овом папиру се Србија оптужује за територијалне претензије према БиХ, премда их она никада није имала, и декларисала је, не једном већ бар сто пута, да поштује територијални интегритет и суверенитет БиХ. Био би онда основни ред, што наравно нећемо видети, да Изетбеговић и Комшић изјаве како поштују територијални интегритет Србије, а не да изјављују како се залажу за признање квазидржаве Косово, али да то спречавају представници Републике Српске. Хвала Богу да спречавају. Тешко је, међутим, замислити толику дозу цинизма, тј. да неко покушава да призна отцепљени део територије Србије, а да истовремено од ње захтева да поштује интегритет онога ко не поштује њен интегритет.

Како би анализа била уверљивија, са очигледном инсинуацијом о снажној спрези Србије и Русије, тврди се да у Србији неко говори о „српском свету“, што је превод руског политсоциолошког термина „русский мир“, о коме је веома детаљно говорио (и био нападнут, пре свих, од социолога балтичких, некада совјетских република) академик Горшков, на Европској конференцији социолога одржаној пре пет година у Прагу (Gorshkov, 2015, str. 1587–1588). Иако је термин потпуно легитиман, пошто је распадом СССР-а више од 20 милиона

Руса остало ван граница Русије, што збиља јесте један „свет“, он жели да се прикаже, баш као и у нашем случају, као империјалистичка претензија Русије. У нашем случају, међутим, тај израз заиста није у јавном дискурсу (чак ни у научном), тако да његово наговештавање и приписивање Београду заправо има функцију да Запад упозори на „мале Русе“, каквима нас србомрски често виде. Овде заиста морамо да се поиграмо чувеним питањем које је академик Попов упутио тзв. тужиоцу Најсу на процесу против председника Милошевића^[8] и поставимо следеће питање: „Колико Србин сме да буде Србин, како не би био проглашен Русом?“ Дакле, да буде јасно, Србија нема намеру да оспорава интегритет ниједне међународно признате државе настале разбијањем Југославије, али има намеру да штити сопствени интегритет и има право да очекује да га други поштују, у складу са начелом реципроцитета, које је основно начело међународног права. Такође, Србија има обавезу (и уставну и међународну) да брине о својим сународницима који живе ван територије Србије на ексјугословенском простору,^[9] о својој дијаспори, те да испуњава своје међународно преузете обавезе, у које свакако спадају гаранције дате поводом Дејтонског споразума и спровођења „специјалних паралелних веза“ са Републиком Српском. Све и да не жели, Србија је дужна да се тако понаша.

У документу изнетом у форми интервјуа, за Србију се тврди да је „дестабилизирајући

фактор“, и да је њена спољна политика дволична, а као доказ се каже: „Иако тврди да тежи чланству у ЕУ и ближим односима с НАТО, Србија настоји уравнотежити односе с четири главне силе, јер мисли да ће профитирати од сваке: дипломатски, економски, војно. У том смислу се вешто користи и наслеђем несврстаности, посебно када је реч о повлачењу признавања Косова.“ Србији се даље ставља „озбиљна примедба“, те се каже да је „током последње четири године Београд успео доћи до Трампове администрације, што га је охрабрило да појача своје ометајуће присуство, како у Босни, тако и у Црној Гори и на Косову, чак до тачке која је отварала могућност 'рекомпозиције' Балкана.“

Већ на самом почетку од две полазне премисе, бар једна је погрешна – Србија не тежи „ближим односима с НАТО“, одржаваће садашњу „блискост“ и градити своју војну неутралност. Нама је НАТО донео само зло (в. Elezović, Šuvaković, Rakić, 2019; Šuvaković, Stevanović, 2019), тако да је идеја о „атлантским интеграцијама“ остала само једно од неостварених обећања, које је естаблишмент ДС-а и њених страначких сатрапа дао својим западним шефовима како би допрли и одржавали се на власти, а што су они унели и у стратешка документа СРЈ, односно СЦГ (в. Šuvaković, 2018). Променом власти 2012. године, национална политика почиње да се води одговорно, па тако овакве одредбе нестају из стратешких докумената у вези са одбраном и безбедношћу, а промовише се „војна

[8] „Колико Србија треба да буде мала, да не би била велика?“

[9] Можда је *српски духовни њросѝор* сасвим прикладан термин.

неутралност“. Поводом европских интеграција, јасан је континуитет Србије у погледу њеног хтења да буде примљена у ЕУ, јасно је да је навећи напредак на том плану постигнут од 2014. године, баш као што је јасно и да условљавања ЕУ да се Србија одрекне Косова како би постала чланица овог савеза не доприноси народној подршци процесима асоцијације, поготову када је свима очевидно да се и у самој ЕУ изгубио ентузијазам у вези са њеним проширењем. У таквој ситуацији, Србија ради оно што може: испуњава стандарде за пријем, очекује да то Брисел примети, и јасно поручује да није спремна да жртвује народ и територију ради приступања ЕУ, али да јесте спремна да разговара са представницима косовских Албанаца о бољем животу на КиМ, што нужно значи и постизање компромиса.

Међутим, анализом цитираног пасуса види се да се Србији замера не само сарадња са Русијом и Кином (које су, према ставу аутора тог текста, еманација зла) већ и сардања са САД, прецизније с Трамповом администрацијом! Због чега Србија не треба да сарађује са Америком?!

И поводом „рекомпозиције Балкана по етничким границама“, немогуће је не приметити да је једна таква „рекомпозиција“ извршена разбијањем Југославије, те да ниједној републици, осим Србији, нису оспораване њене „авнојске границе“. У реду, „нема рекомпозиције Балкана по етничким границама“, сагласни смо, али нема ни рекомпозиције Србије по етничким границама. Њене су границе од Хоргоша до Драгаша, тако су међународно признате и нису променљиве.

Из документа проистиче да је Србији Република Српска потребна и ради „спречавања

неоосманског пројекта“, те да се „запоседањем друге обале Дрине“ заправо врши померање „цивилизацијске границе ка Западу“. У овим тврдњама имамо веома изражене етничке стереотипе, готово до расизма. Дрина је „цивилизацијска граница“, која дели Запад од нецивилизованих (= варвара) Срба. Невоља је, међутим, у томе што и с друге стране Дрине, те „цивилизацијске границе“, живе опет – Срби. Ако је заиста тачно да Срби не потпадају у ред цивилизованих народа Европе, онда су заиста њихова евроинтеграцијска очекивања беспредметна. Теза да је Република Српска начин спречавања „неоосманског пројекта“ није нова, и може се аргументовати, само је нејасно због чега би Србија и Срби уопште били више заинтересовани за његово спречавање него други европски народи, нпр. Хрвати, Аустријанци или Бугари итд.? С ове тачке, чини нам се да је Република Српска заправо талац западних настојања да се спречи „неоосмански пројекат“.

У документу се критикује и изјава председника Вучића да би добио Нобелову награду за мир када би потписао „акт о независности Косова“. Та председникова констатација је тачна и заснована је на историјском искуству да су сви који су радили по диктату Запада, и при томе растурили своје државе, били награђени. Свакако, Горбачовљева Нобелова награда за мир је најпознатији пример. Извесно је, међутим, да председник неће потписати такво штогод, ма ко то од њега тражио, тако да ће Нобелова награда за мир можда отићи у друге руке, верујемо не косовским поводом.

Осим тога, жели се извршити ревизија историје и јадикује се како је Србија „већ зацементирала истину о рату у БиХ која је супротна историјској истини“, што се аргументује пресудама тзв. Хашког трибунала, који је осудио највише Срба за злочине „почињене над Бошњацима“. Дакле, проблем је што није измењена свест и наметнута самокривица Србима, док се квазисудска истина неисправно изједначава са историјском, научном истином, иако наравно ту тешко да може да буде поклапања. Ово с обзиром на чињеницу да је тзв. Хашки суд основан да би верно служио као прудужена рука НАТО алијансе. А колико се олако изричу оцене, говори и позивање на српске злочине над Бошњацима. Њих, међутим, није било. У СФРЈ су народ били Муслимани, са њима је вођен рат у БиХ, а Бошњаци као нација настају после тог рата. „Акцент је на општем прихватању (лоботомији) Срба да су искључиви кривци за разбијање сопствене државе, па стога треба да носе и одређену одговорност. Промена свести је само карика у даљем распарчавању државе и њених природних ресурса“ (Јевтовић, 2019, стр. 204).

На крају текста се позива на стављање „тачке на промену граница и спречавање утицаја Србије и Хрватске. Посебно је опасан два столећа дуги империјализам Србије!“ Дакле, није био империјализам то што су Турци и Аустријанци владали Босном, већ је

империјализам када се Босна ослободила од њихове окупације. Свакако, уз помоћ Србије, што је било и природно.

Ка закључивању

Документ који смо овде анализирали, а који је у јавност доспео у форми интервјуа председника једне НВО, представља типичну обавештајну анализу. Највероватније је свесно пласирана да би се декларисали интереси силе која иза ње стоји.

Суштина је да ће Србија свим снагама, осим оружаним,^[10] бити у догледно време нападнута, и то на два поља: притиском да призна тзв. независност Косова и притиском да не пружа отпор изменама статуса Републике Српске, чије би надлежности требало да буду до краја „садржински испумпане“ да би се, на крају, обесмислило и њено постојање. Неће се одустати ни од притисака због наводног геноцида, који се никада није збио, али је тзв. Хашки трибунал морао да га прогласи, супротно Конвенцији о геноциду. Притисци на две стране значиће истовремено и дипломатску борбу Србије на обе стране. То је ситуација у којој је тешко извући максимум, али он објективно ни не може да се постигне уколико му се не тежи. И то треба да буде одговор на ову обавештајну анализу.

Србија је у готово немогућим условима издејствовала важне документе, којима су заштићени интереси српског народа и Србије:

[10] Мада не искључујемо ни такву врсту напада, ниског интензитета, активирањем терористичких банди на подручју АП КиМ и БиХ.

Дејтонско-Париски мировни споразум и Резолуцију 1244 Савета безбедности ОУН која се односи на Косово и Метохију. Ако прихватимо реалну процену да су услови за међународно политичко деловање ипак погоднији него што су били деведесетих година XX века, онда се може очекивати да ће Србија успети да

сачува оно за шта се српски народ изборио, па и да, у неким повољнијим околностима, те тековине унапреди. За то су свакако потребни политичка мудрост, спретност, постојање важних савезника, одлучност и – патриотизам, који није баш красио ДОС-ове функционере после 2000. године.

References / Литература

- 14 | Aćić, M. (2017). *The role of international organizations in the creation and functioning of Bosnia and Herzegovina established by the Dayton Peace Agreement* (doctoral dissertation). Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. Available at: <https://nardus.mfn.gov.rs/handle/123456789/9159> [In Serbian]
- Chomsky, N., Herman, E. S. (1973). *Counter-Revolutionary Violence: Bloodbaths in Fact and Propaganda*. Andover: Warner Modular Publications. Available at <https://chomsky.info/counter-revolutionary-violence/> (pristupljeno 20. 12. 2020)
- Čomski, N. (2018). *Yugoslavia: peace, war and dissolution*. D. Džalto (prir.). Beograd: Samizdat B92. [In Serbian]
- Elezović, D., Šuvaković, U., Rakić, B. (2019). *NATO aggression in the light of justice*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini. [In Serbian]
- Gorshkov, M. K. (2015). The „Russian World“: How Do Russians See it Nowdays? In: *ESA 12th Conference Differences, Inequalities and Sociological Imagination*, Abstract Book. Prague: European Sociological Association (ESA); Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences (IS CAS). Available at: <https://www.europeansociology.org/sites/default/files/uploads/esa2015-Abstract-Book.pdf>
- Herman, E. S., Piterson, D. (2010). *Politics of genocide*. Beograd: Vesna Info. [In Serbian] (pristupljeno 20.12.2020)
- Jevtović, Z. (2019). Media opinions and political power. U: Lj. Despotović, Z. Jevtović *Geopolitika medija* (185–210). Sremski Karlovci: Kairos; Novi Sad: Kultura polisa. [In Serbian]
- Marty, D. (2019). *Certain ideas on justice*. Beograd: Večernje novosti. [In Serbian]
- Popov, Č. (2007). *Great Serbia: reality and myth*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. [In Serbian]
- Rajs, R. A. (2019). *War correspondence from Serbia 1914–1918*, M. F. Petrović (prir.). U: R. A. Rajs, *Izabrana dela*, knj. 2. Beograd: Zavod za udžbenike, Kriminalističko-policijski univerzitet. [In Serbian]
- Saunders, F. S. (2013). *The Cold War in culture: CIA in art and literature*. Beograd: Dosije studio. [In Serbian]
- SDA (2019). Program declaration of the Seveth Congress of SDA. Available at: http://sda.ba/assets/img/programska_deklaracija_sda.pdf [In Serbian]

- Šuvaković, U. (2011). Political parties and nongovernmental organizations or problem with political representation in global age, *Politička revija*, (4): 357–377. <https://doi.org/10.22182/pr.3142011.17> (pristupljeno 20.12.2020)
- Šuvaković, U. (2018). Serbia and Atlantic integrations (Party attitudes on Nato policy and politics regarding in Serbia). *Politika nacionalne bezbednosti* 2/2018: 57–77 DOI: <https://doi.org/10.22182/pnb.1522018.4> [In Serbian]
- Šuvaković, U. V., Rakić, B. M. (2017). Genocide and ethnic cleansing or on the disposition of an international crime and a sociological and political science term, *Strani pravni život* 2/2017: 59–75. Available at <https://www.stranipravnizivot.rs/index.php/SPZ/article/view/505/495> (pristupljeno 20. 12. 2020) [In Serbian]
- Šuvaković, U., Stevanović, O. (2019). NATO aggression towards SRY and its consequences. U: Ž. Đurić, M. Jevtić (prir.). *Twenty years since the NATO aggression on the FRY: causes and consequences*, 76–106. Beograd: Institut za političke studije. <https://doi.org/10.22182/SRJ1999> [In Serbian]
- Tadić, S. (2011). Serbia stripped of 69 jurisdictions. *Glas Srpske*, 14.9. Available at: https://www.glassrpske.com/cir/novosti/vijesti_dana/srpska-ostala-bez-68-nadleznosti/63412?fbclid=IwAR3gE3Yrem8XtDIRyY_oYIUr8gQXBfp1dNaTZbW5CgAXeAKSFC-zsuHDPWs [In Serbian]
- Vuković, S. (2001). Germany, Austria and the breakup of Yugoslavia. *Sociološki pregled* XXXV (3–4): 213–234. doi: 10.5937/socpreg0103213V [In Serbian]
- Vuković, S. (2014). *The ethics of Western media: anti-Serb propoaganda and the 'humanitarian' intervention*, 2. izdanje. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. [In Serbian]

Editorial Board

Anti-Serb war manifesto or to which aim are so-called non-governmental organizations used: An Editorial

Summary

The German state propaganda service *Deutsche Welle (DW)*, recently published a new *anti-Serb war manifesto*, also reported by the daily press in the Republic of Croatia. The aim of the document, whose basic ideas do not belong to the person interviewed, is the creation of conditions which would favor the breakout of a new Balkan war, primarily in the territory of Bosnia and Herzegovina, through the dissolution of the Republic of Serbia, treated incorrectly in the text as the “spoils of war” of Serbia. The purpose of the text is the weakening of the geopolitical position of Serbia through the following: 1) the severing of ties with the Serb population living in former Yugoslav republics (B&H, Montenegro); 2) the accepting of an unfavorable institutional solution for the Republic of Srpska through amendments to the Dayton-Paris peace agreement, whose guarantor is Serbia, as the successor of the FRY and

Serbia & Montenegro; 3) the accepting of an unfavorable institutional solution for AP Kosovo and Metohija, whose status, until otherwise changed, is determined by Resolution 1244 of the UN Security Council; 4) the dragging of Serbia into North Atlantic integrations despite continued objections of Serbs to the idea and its proclaimed policy of *military neutrality*; 5) the breaking up of friendly relations and close cooperation of the Republic of Serbia with the Russian Federation and the People's Republic of China, which would cost our country the loss of the ability to defend almost all its vital state interests, including its territorial integrity and sovereignty, aside from losing the friendship of those who have in various situations come to our country's aid. According to the originator of this *anti-Serb war manifesto*, coerced, humiliated, and punished (unjustly), Serbia and the Serbs have the right to expect European integrations.

Keywords: Serbia, geopolitical position, Republic of Srpska, AP Kosovo and Metohija, Euro-Atlantic integration, intelligence work, NGO.

Чланци | Articles

Атила Пинтер
Амбасадор Мађарске
у Републици Србији

УДК 327(497.11:439)"1990/..."
327(439)"1989/..."
Кратко саопштење
Примљен: 09/12/2020
Прихваћен: 11/12/2020
doi: 10.5937/napredak1-29798

Развој и главне смернице спољне политике Мађарске од 1990. године

Сажетак: У студији се разматрају три најважнија приоритета мађарске спољне политике након 1990. године: евроатлантске интеграције, развој односа са суседним земљама и односа са Мађарима који живе ван граница некадашње Мађарске. Такође, она пружа кратак преглед недавних догађаја у мађарско-српским односима. У студији се описује како су, и према којој политичкој логици, постигнути наведени циљеви и даје процена постигнутих резултата. Према закључку ове студије, Мађарска се брзо и успешно интегрисала у евроатлантску алијансу (NATO, ЕУ), развијајући нове механизме за помоћ Мађарима који живе у иностранству, што је постигла бољом сарадњом са суседним земљама. И даље постоје релације у којима би се односи могли побољшати, а сарадња и историјско помирење са Србијом могу се сматрати изванредним примером.

Кључне речи: мађарска спољна политика, мађарско-српски односи, приступање ЕУ, NATO, Мађарска, Мађари, интеграције

Мађарска спољна политика је с озбиљним наслеђем кренула у демократску трансформацију, која се догодила у периоду од 1989. до 1990. године. Овај процес карактеришу раскид са прошлошћу и снажна западњачка оријентација, која је кулминирала евроатлантским интеграцијама, што је био један од основних приоритета мађарске спољне политике. Односе са суседним земљама такође је требало решити, а нагласак, већи него икада раније, стављен је на бригу о Мађарима који живе у иностранству, на територији некадашње Мађарске, као и на подршку мађар-

ској дијаспори која живи у другим земљама. Мађарска спољна политика је, што се тиче реализације наведена три циља, до сада постигла задовољавајуће резултате које ћу вам представити, а који се тичу чланства стеченог у међународним организацијама, као и развоја регионалне активности и билатералне сарадње са суседним земљама. Ова студија посвећује посебну пажњу развоју односа са Србијом, представљајући историјски процес помирења две државе, до којег је дошло усаглашавањем наведених циљева, не занемарујући притом стварну политичку вољу која стоји иза тога.

Примарни циљ студије је да се резимирају и прикажу ток и тенденција разних дешавања, као и да се представе разлози за доношење одлука. У закључку бих желео да резимирам тренутну спољнополитичку ситуацију Мађарске, представљајући резултате постигнуте у оквиру три циља.

Прелаз са Истока на Запад

У Мађарској се често каже да је у смислу свог геополитичког положаја била „мост“ између Истока и Запада. Иако се у овом формулисању крије нека врста песничког претеривања, то ни у ком случају није неоправдано. У садашњем контексту, то се може разумети тако што је током XX века Будимпешта више пута била присиљена да се, балансирајући између својих интереса и принципа, прикључи разним савезним системима, и то у већини случајева под спољним притиском. Може се рећи да је онима који прелазе „мост“ могућност слободе избора места одредишта била доста сужена, штавише, стубове, који су држали тај мост, постављале су знатно јаче силе.

До 23. октобра 1989. године, проглашењем Републике Мађарске, Народна Република Мађарска пратила је смернице спољне политике Совјетског Савеза, у којој је, осим интернационалистичких тежњи, заступање мађарских националних интереса било потпуно потиснуто у други план. Све то произашло је из споразума склопљених током Другог светског рата и након његовог завршетка, према којима је Мађарска доспела под совјетску окупацију и у потпуности изгубила право на

самоопредељење. У том контексту, до 1989. године велике промене могао је да изазове један једини догађај – револуција 1956. и рат за независност, који су постали симбол борбе против тоталитарне диктатуре. Релативна консолидација након пораза револуције и рата за независност, у којој је земља и даље учествовала као недемократска правна држава, омогућила је релативно ширење домета мађарске дипломатије. Иако су одређена судбоносна питања остала табу, попут ситуације с Мађарима ван граница Мађарске или решавања односа са суседним земљама, као и однос са Западом и појединим међународним организацијама, отворила се прилика за приближавање која је изазвала негодовање Москве. Мађарска је постала чланица ГАТТ-а 1973. године, затим ММФ-а и Светске банке 1982. године, што је њу у Источном блоку, због односа са Западом, довело у посебан положај.

Пукотине у совјетском систему које су се појавиле осамдесетих година прошлог века одразиле су се и на Мађарску, манифестујући се јачањем демократских опозиционих покрета, ерозијом партијске државе и променом која је наступила у међународном окружењу (крај хладног рата). Не може се довољно пута нагласити ово последње, јер је ситуација у Мађарској, због геополитичког положаја земље, увек била веома осетљива на тектонске промене у односима између Запада и Истока. Између 1526. и 1918. године спољном политиком Мађарске управљало се из Беча, а на њен маневарски простор вековима је знатно утицао однос Беча и Цариграда, као и чињеница да смо своје националне интересе морали да подредимо

интересима царевине. После мировног диктата у Тријанону 1920. године, независна мађарска држава могла је самостално да утврђује своје спољнополитичке идеје. Међутим, циљеви територијалне ревизије гурнули су земљу у принудну орбиту, у савез са силама Осовине, чиме је независност Мађарске у пролеће 1944. године прекинута на пет и по деценија. Мађарска је, након нацистичке окупације, била приморана да буде у совјетском блоку и, премда је 1956. године покушала да се извуче из њега, морала је ипак да остане у овом систему до 1989. године. Тада се Мађарској пружила јединствена историјска прилика да, изашавши из Источног блока, постане део евроатлантског савеза и одмакне се од присилне путање на коју ју је историја усмерила, како би следила пут и модел развоја по сопственом нахођењу.

Сходно томе, промена спољне политике изазвала је прилично драстичне промене. Мађарска се повукла из Варшавског пакта и СЕВ-а. Њихово место су деведесетих година замениле западне институције: 1990. године се придружила Савету Европе, 1992. СЕФТА (наше чланство је престало 2004. због приступања ЕУ), затим 1996. ОЕСД-у и 1999. године НАТО. Основни задатак деценије која је у себи носила оптимизам били су демократска трансформација земље, владавина права и стварање тржишне економије, у чијој је основи био западни модел, пре свега праћење немачке социјалне тржишне економије. Самоопредељење земље је дошло на своје, што значи да је сама могла да регулише своје спољне односе, премда су нагомилани задаци и неопходни компромиси често ограничавали њене могућности.

Ка новој војној организацији

Стара је историјска лекција за Мађарску да су шансе за успех политике трећег пута привилегија неколицине у источном делу Средње Европе. Наша земља никада није успела да пронађе стварну равнотежу у којој су велике силе могле да обезбеде њену независност или неутралност. Због траума које су је задесиле током историје, њена унутрашња политичка подршка такође је била релативно слаба, па је постало јасно да би мир и сигурност земље и заступање њених интереса могли да се обезбеде, пре свега, чланством у неком већем савезу. Након промене режима било је неколико идеја у вези са правцем мађарске безбедносне политике: неутралност; измењен војни савез са Совјетским Савезом; средњоевропска безбедносна регија; паневропски систем безбедности у оквиру Конференције, односно унутар Организације за сарадњу и безбедност у Европи; и приступање Западноевропској унији и НАТО. Визија спољне и безбедносне политике тадашње мађарске Владе формирана је у складу с тим. Постигнут је спољнополитички консензус у овом питању, иза којег су се сврстале готово све мађарске политичке странке.

Успостављање званичних односа Мађарске и НАТО датира од 27. јуна 1990. године, када је министар спољних послова мађарске Владе, који је на дужност ступио непуним месец дана раније, посетио седиште НАТО у Бриселу. Односи, који су у почетку имали форму искључиво састанака на високом нивоу, добили су нову димензију у децембру 1991. године, када је Мађарска, заједно са осталим бившим чланицама Варшавског

пакта, постала једна од „чланица оснивача“ Северноатлантског савета за сарадњу (НАСС), коју је НАТО формирао као форум за одржавање контаката са бившим непријатељима, као и за одржавање редовних консултација о безбедној политици. Подизање практичне сарадње на виши ниво, у поређењу с претходним, почео је након покретања програма Партнерства за мир (Partnership for Peace – PfP) најављеног на самиту НАТО у јануару 1994. године. Потписивањем Оквирног документа PfP, Мађарска се међу првима придружила програму у фебруару 1994. године, у којем су наглашену улогу заузимали програм војне сарадње и појединачни интереси свих партнерских земаља. Важна фаза у развоју односа било је отварање НАТО војне канцеларије за везу 1995. године у Бриселу, у седишту алијансе, на челу са амбасадором. На почетку сарадње са алијансом, били су задовољни улогом Мађарске, посебно учешћем у Партнерству за мир, што је створило прилику за успостављање ближих односа. То је званично учињено 1997. године, када је мађарска делегација позвана на самит у Мадриду да би започела преговоре о приступању.

Међутим, одлука о придруживању није донета само на професионалном нивоу већ се то питање показало као једна од првих независних одлука младе мађарске демократије. Трећи референдум у трећој републици одржан је 16. новембра 1997, на основу раније донетог новог Закона о референдуму. Међу парламентарним странкама је постојао консензус о том питању, а што се тиче јавности, мишљења су углавном била у корист приступању. Избијање рата на територији бивше Југославије, јачање националистичких покрета

у региону и опадање капацитета самоодбране Мађарске имали су пресудну улогу у формирању атмосфере. Чланству у НАТО отворено су се противиле једино ванпарламентарне странке. Након пребројавања гласова, приступање је подржало 85,33% гласача, што је, такође, дало јасан легитимитет политичком руководству које је следило западну оријентацију. Као резултат одлуке, Мађарска је, паралелно са Пољском и Чешком, 12. марта 1999. године постала чланица НАТО.

У оквиру чланства НАТО, наш први задатак био је учешће у KFOR-у: допринели смо мисији с батаљоном страже и обезбеђења, као и особљем за медицинску лабораторију и штабним официрима. Проширили смо своју улогу 2008. и 2017. године, чинећи Мађарску тренутно једном од најзначајнијих учесника у мисији KFOR-а. Придружили смо се НАТО мисији у Авганистану 2003. године, која се од 2006. подигла на нови ниво под вођством реконструкционог тима у провинцији Баглан. Мађарски контингент такође учествује у мисији обуке у Ираку од 2003. године. Осим активности у мисији, у току је и развој капацитета и набавка наоружања компатибилног са НАТО стандардима.

Заокружење западних интеграција: стицање пуноправног чланства у ЕУ

Совјетски Савез је 1988. године признао Европску заједницу (ЕЗ), и на тај начин је мађарској спољној политици омогућено да започне јачање својих европских односа. Циљ је био да се у кратком року избори са

кризом, а да се у догледном року земљи врати традиционални европски положај. У јесен 1989. године, земљама ОЕСД-а стигао је меморандум Мађарске којим се тражила помоћ за економски опоравак. Срећна околност је што је и друга страна била подједнако надахнута променама. У касну јесен 1989. године, ЕЗ је најавила свој први програм опоравка за Пољску и Мађарску под називом „PHARE“. У том смислу, већ су се појавили елементи трговинске политике као што су тренутно уклањање дискриминаторних баријера и олакшавање приступа тржишту за ове две земље. Ово је био велики искорак у односу на претходне трговинске споразуме, који су покривали само одређене секторе.

У априлу 1990. године ЕЗ је у Даблину одлучила да са средњоевропским земљама (садашњом Вишеградском групом) може успоставити партнерство, које ће помоћи овим државама у трансформацији тржишне економије, што је било и признање за постигнути ниво политичке транзиције. Овим се мађарска спољна политика, и у ширем смислу мађарска администрација, суочила са новим изазовом. Као резултат једанаест рунди преговора са ЕЗ и билатералног лобирања са државама чланицама, стране су 17. децембра 1991. године потписале Европски споразум, споразум о придруживању између ЕЗ и групе кандидата. Трговински део споразума, који је био у надлежности ЕЗ, ступио је на снагу 1. марта 1992. године, док је комплетан споразум ступио на снагу 1. фебруара 1994. године, након што су га ратификовале државе чланице. Од тада датира и мађарско усаглашавање закона, јер је законодавац био у обавези да припреми образложење у свим случајевима када је

нацрт закона одступао од закона Заједнице. Паралелно је започето успостављање неопходне институционалне основе при Министарству спољних послова и ресорним министарствима. Учвршћивањем новог политичког режима, кроз владине циклусе, међу политичким странкама успоставио се јасан и континуирани консензус о подршци приступању Европској унији.

Након формирања партнерства и даље су стизали позитивни одговори на напоре мађарске спољне политике у погледу интеграција. Европски савет у Копенхагену потврдио је легитимитет приступајућих средњоевропских и источноевропских чланица и дефинисао Копенхашке критеријуме за приступање, који су од тада постали основни услови за чланство. На основу овог критеријума Мађарска је прва у региону поднела захтев за придруживање Европској унији. 31. марта 1994. године. Ускоро су уследили захтеви big bang проширења осталих чланица централног дела Источне Европе и, у јуну 1995. године, Европски савет је у Мадриду признао статус кандидата за приступање, затраживши од Комисије да припреми мишљење о овим захтевима и започне процедуру за приступање.

Упитник који је Комисија послала у пролеће 1996. године захтевао је даљи развој мађарског институционалног система. Министарство спољних послова било је задужено за вођење преговора, али осим спровођења мађарског мандата требало је обезбедити и координацију преговора унутар владе и унутар друштва. Припрема мађарског одговора био је нови административни задатак. На основу успешних одговора, Комисија је државама чланицама у

Агенди 2000 представила мишљење да сматра да је шест земаља (PL, CZ, SI, HU, EE, KI) спремно за отварање приступних преговора 1998. године. Савет је усвојио предлог и 31. марта 1998. отворени су формални преговори о приступању шест земаља, а у децембру 1999. године група је проширена на дванаест кандидата.

Тежње мађарске спољне политике ка европским интеграцијама не могу се одвојити од аспеката суседске политике. Деведесетих година Мађарска је закључила тзв. основне споразуме са неколико суседних земаља, Украјином, Словачком и Румунијом. С једне стране, ово је користило стабилности у региону, али је поставило и сигурне темеље нашим напорима за остварење евроатлантских интеграција. Чињеница да Мађарска није била једина чланица региона која је водила приступне преговоре била је од велике помоћи у неколико аспеката. С једне стране, то је обезбедило уједначен и сличан темпо економске и социјалне интеграције нашег окружења. С друге стране, сарадња држава приступне групе *big bang* учинила је ефикаснијим представљање ставова земаља кандидата и одржавање темпа преговора.

Важан задатак приступних преговора било је одржавање темпа и нивоа мађарске преговарачке активности, јер су поједини документи, поред саме хармонизације („*tarck record*“ према бриселском термину), били исто толико значајни. Приступни преговори су посебни и по томе што се воде са Европском комисијом, која је за то надлежна, али се истовремено не могу занемарити ни разговори са државама чланицама и консултације између земаља кандидата о кључним питањима. Министарство спољних

послова је, због своје координационе улоге, понекад било у улози арбитра не само у питањима правне хармонизације већ и у развоју владиних институција и ширењу људских ресурса. Међу многим досијеима од пресудне важности било је пронаћи решење, професионално и политички прихватљиво, за регулисање власништва над земљиштем грађана ЕУ у Мађарској и регулисање слободног запошљавање мађарских радника у ЕУ. У случају Мађарске, процес европских интеграција пратиле су припреме за чланство у НАТО. Те две ствари не условљавају једна другу, али брже евроатлантске интеграције такође су биле врста учења за мађарску дипломатију, а њени успеси су помогли да се интерес становништва за придруживање ЕУ одржи.

Слободна трговина индустријским производима успостављена је крајем 2001. године, уклањањем трговинских баријера. Спољна трговина са тадашњим државама чланицама повећала се са 30%, колика је била осамдесетих година, на изнад 65%. Економска интеграција је постигла огроман напредак, праћен паралелним политичким корацима. Успех процеса и позитиван став страна довео је до измене Уговора о могућности проширења ЕУ, који је припремљен у Ници, у фебруару 2001, а до закључења формалних преговора дошло је у децембру 2002. године. Након тога је уследила израда Уговора о приступању. У случају Мађарске, намера придруживања потврђена је и референдумом: 16. априла 2003. око 84% бирача подржало је чланство. Уз одобрење ЕП и једногласну одлуку Савета Уније, уговори су потписани у Атини 16. априла 2003. године. Од тог тренутка, државе чланице могле су да учествују као посматрачи

у раду Савета и Парламента. Уговор је, након ратификације држава потписница, ступио на снагу 1. маја 2004. године и од тада се рачуна наше пуноправно чланство.

Као резултат припреме за чланство, може се напоменути да је након првих десет година чланства проценат Мађара који раде у институцијама ЕУ премашио популацијски пропорционални ниво, што значи да су за време процеса приступања стасавали ваљани кандидати. Иако је одлив административне радне снаге краткорочан губитак за домаћу администрацију, временом повратак службеника са ЕУ искуством може обогатити националну администрацију новим стеченим знањем. Снажно присуство у администрацији ЕУ уједно побољшава и неформалне преговарачке капацитете земље. Овај ефекат се такође може ојачати промишљеним, стратешким размишљањем.

Ефикасност заступања националних интереса у Савету најбоље показују кључна питања као што су успешно окончање поступка прекомерног дефицита (2013), пресељење седишта ЕПТ-а (2009) или СЕРОЛ-а (2013) у Будимпешту и успех преговора о вишегодишњем финансијском оквиру (ВФО). Ово последње, упркос финансијској природи, много подсећа на класичне дипломатске преговоре. Према нашем искуству, резултати се заснивају на пажљивом одабиру циљева и стварању и одржавању најшире могуће коалиције између држава чланица у преговорима.

Истовремено, највећим задатком у чланству можемо назвати полугодишњи период када држава чланица председава Већем, попут

Мађарске у првој половини 2011. године. Током председавања, дипломатија државе чланице не представља национални став, већ став Уније према свету, док делује као непристрасни посредник у раду Савета. Током мађарског председавања затворена су 103 досијеа и спроведене 43 законодавне процедуре са Европским парламентом. Велики је успех за свако председавање затварање важних питања или пак досезање прага близу доношења одлуке, као што је то био случај са затварањем приступних преговора Хрватске током мађарског председавања, или преговарањем о „шест пакета“ управљања економском кризом.

| 25

Вишеградска сарадња, В4

У Европи се почетком деведесетих година одвијало неколико паралелних процеса: хоризонтално проширење постојећих регионалних структура (Пентагонала, Хексагонала, Централноевропска иницијатива); вертикално јачање постојећих облика интеграције (Европска заједница / Европска унија); рушење старих структура (Варшавски пакт, СЕВ); а били смо и сведоци процеса распада, који су се одвијали у Совјетском Савезу (1991), Југославији (1991) и Чехословачкој (1993). У овај процес и оквир уклапа се успостављање Вишеградске сарадње 15. фебруара 1991. године.

Дошло је до брзог развијања институција демократије и њихових механизма у Мађарској, Чехословачкој и Пољској. Безбедносни и спољнополитички приоритети трију земаља постали су обнављање евроатлантских интеграција и успостављање националног суверенитета, што је

постигнуто, пре свега, потпуним повлачењем совјетских трупа и укидањем Варшавског пакта и СЕБ-а. Регионални интерес заједнице захтевао је сарадњу трију земаља. Слично историјско наслеђе, географска близина и економски изазови такође су подразумевали да државе Средње Европе треба да успоставе неки облик сарадње. Идеју о Вишеградској сарадњи премијер Јожеф Антал, у новембру 1990. године на париском самиту Конференције о европској безбедности и сарадњи, поделио је са чешким председником Вацлавом Хавелом и пољским председником Лехом Валенсом. Сарадњи је помогло и то што је Вашингтон средњоевропску безбедносну одговорност поделио са уједињеном Немачком, која је такође подржавала регионалну сарадњу. Потребу за сарадњом јачала је и нестабилна унутрашња политичка ситуација у Совјетском Савезу, где су конзервативне снаге биле заинтересоване да очувају империју и задрже власт.

Вишеградски самит трију земаља Средње Европе првобитно је требало да се одржи у другој половини јануара 1991. године, али је због јануарских догађаја на Балтику одложен за фебруар. Јединице совјетских трупа за унутрашње послове заузеле су јавне зграде у Вилњусу и Риги 2. и 3. јануара. Цивили су покушали да одбране зграде живим зидом, што је за резултат имало 15 мртвих, 160 рањених и 64 нестале особе. Недељу дана касније, падобранске и оклопне јединице совјетске војске заузеле су јавне зграде у Вилњусу и другим литванским градовима, при чему су се сукобљавале са демонстрантима. У њиховој акцији такође је било мртвих и рањених. Постојала је могућност да Централни комитет СКП преузме управљање,

да одлуке спроводи совјетска војска, а контролу врши КГБ. Сугерисало се такође да совјетске „хијене“ војним силама покушавају да поврате совјетске позиције и реорганизују се у источном делу Средње Европе. У том тренутку слика ужасних догађаја из новембра 1956. године у Мађарској појавила се не само у Будимпешти већ и у Вашингтону, Прагу и Варшави. У условима којима су претходили наведени догађаји одржан је и вишеградски састанак, 15. фебруара 1991. године, током којег су председник Чехословачке Републике Вацлав Хавел, председник Републике Пољске Лех Валенса и премијер Републике Мађарске Јожеф Антал потписали Вишеградску декларацију. Распадом Чехословачке, а тиме и независношћу Словачке, формација је добила свој данашњи облик.

Историјску претходницу састанку дао је краљевски састанак који је 1335. године организовао угарски краљ Карло Роберт у Вишеграду на којем су учествовали и пољски краљ Казимир и чешки краљ Јован Луксембуршки. Примарни циљ био је да се изглади сукоб између династија Луксембург и Пјаст и успостави заједничка сарадња против аустријских принчева са циљем стварања одрживе алтернативе у Средњој Европи, као и да се заједничким трговинским споразумом заобиђе право Беча да заустави робу. Везе између три династије нису биле само саставни део средњоевропских односа већ су имале и велики значај будући да размишљање у савезу, са унапред осмишљеним концептом и координисаним дејствима, није било својствено том времену. Састанак у Вишеграду постао је важан догађај у средњовековној чешкој, пољској и мађарској историји јер су тада донете одлуке и

споразуми, који су током скоро пола века имали утицај на историју ове три нације, спољну политику њихових владара и династичке односе.

Као и пре много векова, алијанса држава у региону и сада се суочила са истим изазовима. Циљеви су укључивали укидање диктатуре, убирање заједничких економских користи, заштиту демократије и придруживање евроатлантском простору. Вреди напоменути да се настанак раније поменутог СЕФТА, која је створила слободу трговине од 1992. године, може повезати са В4, која је била и својеврстан претприступни инструмент за заједничко тржиште ЕУ. Како су чланице алијансе постале чланице НАТО и ЕУ, циљеви су све више означавали јачање сарадње унутар алијансе. Практични сценарио за то поставиле су стране 2004. године, у години приступања ЕУ, које су се суштински договориле о заједничкој аграрној политици, приступању шенгенском систему, ефикасном управљању кохезионим и структурним фондовима и сарадњи на спровођењу заједничке безбедносне политике.

Осим политичке тежине В4, повећан је и економски значај алијансе. Немачка је у 2019. години остварила промет од 172,7 милијарди евра са Француском, док је њена билатерална трговина са земљама В4 премашила 303,1 милијарду евра (од чега је Пољска имала 123,5 милијарди евра, Чешка 92,1 милијарду евра, Мађарска 55,6 милијарди евра и Словачка 31,2 милијарде евра). Односно, вредност спољне трговине Немачке била је 2019. године за 75,5% већа са земљама В4, него са Француском.

Прича о успеху регионалне сарадње није била само ствар политичке нагодбе. Осим

успешним евроатлантским интеграцијама, успостављање Међународног вишеградског фонда (IVF) допринело је такође успостављању бољих односа између народа и цивилног друштва у региону. Основан 2000. године, Фонд је можда најспектакуларније подручје сарадње, које подржава разне конкурсе из области науке, културе, омладине, религије и образовања. Ово је од 2003. године допуњено В4 програмом стипендирања, који је отворен не само за универзитете у државама чланицама већ и у трећим земљама.

Важно је напоменути да су активности В4 и рад Вишеградског фонда такође органски повезани са Западним Балканом. Стварањем Фонда за Западни Балкан (WBF), В4 је желео да подржи напоре ка помирењу и интеграцији у региону, са успешним искуством које је стекао у протекле скоро три деценије. Између две организације постоји споразум о сарадњи, Вишеградски фонд пружа финансијску подршку раду WBF-а.

Вишеградска сарадња постала је незаобилазан фактор у европској политици. Доносиоци одлука из ове четири државе настоје да ускладе своје интересе и формулишу заједнички став у области спољне политике. Данас је уобичајена пракса да се шефови влада и министри спољних послова четири државе консултују и формирају заједнички став о појединачним питањима пре састанака Европског савета и Савета за спољне послове. Све ово значи да доносиоци одлука В4 заједно представљају интересе региона од 70 милиона становника, што одговара готово једној Немачкој, али од бројнијих држава чланица превазилази политичку моћ Француске, Италије или Шпаније у ЕУ.

Формирање мађарско-српских односа

Када се говори о нашем историјском наслеђу, све до почетка деценије истицане су разлике између наших земаља и заборављани позитивни тренуци наше историје и судбинског заједништва. Мађарска и Србија су, пре својих историја у XX веку, делиле сличну судбину, пратиле паралелни пут развоја у неколико аспеката, а наша свакодневна искуства долазила су из заједничког живота током векова. Међутим, трагични догађаји из прошлог века, два светска рата, а посебно године 1941–1948, оставили су снажан траг на историјском сећању два народа, што је дуго отежавало сарадњу. Две земље су после Другог светског рата, 1946. године, успоставиле дипломатске односе, али су односи формално обновљени тек 1953, а од 1956. мађарска дипломатија је своје присуство подигла на ранг амбасадора у Београду. Међутим, на почетку XXI века, по цену многих тешкоћа, некадашње хладне везе превазиђене су и замењене добросуседским односима.

За Мађарску и Србију, или деведесетих година још Југославију, деценија је означавала потпуно различите ствари, а две земље и њихове спољнополитичке оријентације кретале су се у врло различитим правцима. Наша земља је углавном била окупирана раскидом са совјетском прошлошћу, демократском трансформацијом, приступањем организацијама за евроатлантске интеграције, а нашег јужног суседа задесио је 1991. године грађански рат. У знаку тројних спољнополитичких циљева које је поставила влада Јожефа Антала, министар спољних

послова посетио је Војводину и Београд 1990. године, а посета шефа југословенске дипломатије Будимпешти и Сентандреји такође је реализована исте године.

Развој односа од 1991. отежан је југословенским грађанским ратом и распадом Југославије. Мађарска је била веома погођена крвавим сукобом, с једне стране, због мађарске заједнице коју је чинило 400 хиљада становника, а с друге стране, због тога што су економски и трговински односи били онемогућени, као и због отприлике 100 хиљада избеглица које су стигле у Мађарску. У Мађарској је у пролеће 1992. године живело око 50 хиљада регистрованих тражилаца азила, али је број непријављених био у најмању руку још толики. У земљи су постојала три велика и око 20 мањих избегличких кампова. У њима су од самог почетка били потребни вртићи и школе, па је од септембра 1991. Мохач постао центар организовања образовања за избеглице. Најтежи задатак било је организовање дечијег образовања, али не због недостатка наставничког кадра и наставних средстава. Највећи изазов за наставнике био је да се на адекватан начин побрину за децу која су претрпела изузетно тешке трауме. Мађарске породице примиле су мађарске, српске, хрватске и босанскохерцеговачке избеглице. Влада Мађарске имала је отворене границе за босанскохерцеговачке избеглице чак и када су други већ увели визе за њих.

После промене режима у Србији, 2000. године, Влада Мађарске се трудила да брзо оствари контакт с новим српским руководством. Тако се 17. августа 2001. у Суботици, на отварању Генералног конзулата Мађарске, у

Атила Пинтер
Развој и главне смернице
спољне политике Мађарске
од 1990. године

фото: Председништво Србије

Дочек премијера Мађарске Виктора Орбана од стране Председника Србије Александра Вучића, испред зграде Генералног секретаријата Председника Републике (зграда Председништва) на Андрићевом венцу, Београд (Србија) 05. мај 2020. године

оквиру обележавања Дана Светог Стефана, у организацији Савеза војвођанских Мађара одржао састанак мађарског премијера Виктора Орбана и српског премијера Зорана Ђинђића.

Односи две државе поново су стагнирали након агентата на Ђинђића у марту 2003. године. Односи су били оптерећени етничким и верским тензијама и мађарским признањем независности Косова. Међутим, обе владе су се побринуле да билатерални односи не потону претерано ниско,

као што је то било деведесетих година. Дошло је до постепеног проширивања економских и трговинских односа. Након промене режима у Србији, појавиле су се мађарске инвестиције, предвођене водећим компанијама мађарске економије, ОТП-ом, МОЛ-ом и Richter-ом, али се и све више малих и средњих предузећа одлучивало да улаже у Србију.

Политички односи интензивирали су се почетком ове деценије. Процес помирења

омогућио је да затворимо прошлост и усредсредимо се на изградњу будућности. Током званичне посете мађарског председника Јаноша Адера Србији, 25. и 26. јуна 2013, председник је у свом говору одржаном у Народној скупштини Републике Србије осудио дела која су Мађари починили током Другог светског рата над Србима и поводом тога упутио извињење. На споменик мађарским и српским жртвама у Чуругу заједно су положили венац мађарски председник Јанош Адер и српски председник Томислав Николић. После заједничког одавања поште жртвама, крајем октобра 2014. године, Влада Србије је поништила одлуку југословенске владе из 1945. године о колективној кривници становника Чуруга, Жабља и Мошорина. Символичан значај имало је то што је о овоме председник Владе Александар Вучић обавестио јавност у Суботици, код споменика Птица сломљених крила, подигнутим у знак сећања на невино погубљене мађарске жртве.

Године које су уследиле резултирале су динамичним развојем мађарско-српских односа. Од 2014, сваке године се одржава заједничка седница двеју влада на којима ресорни министри разматрају питања од заједничког интереса, а осим потписивања билатералних споразума, одређују се и нови облици сарадње. Још једно важно средство сарадње је Мешовита економска комисија која се састала 10 пута до сада.

Што се тиче економских односа, Србија је наш стратешки партнер на Западном Балкану, с којом се реализује 66,3% наше спољне трговине у региону. Спољнотрговински односи Мађарске и Србије динамично су се развијали последњих година: вредност билатералне робне размене

порасла је између 2014. и 2019. године за 50,3%, односно за 872,5 милиона евра. У 2019. години билатерална робна размена достигла је свој максимум до сада, прелазећи 2,6 милијарди евра, што је пораст од 2,9% у односу на претходну годину. Мађарски увоз износио је 932,2 милиона евра у 2019. години, након повећања од 0,4%, а вредност мађарског извоза у Србију растом од 4,4% износи скоро 1,7 милијарди евра.

Србија је једна од кључних дестинација за улагање мађарског капитала у иностранству, што најбоље доказују подаци Народне банке Србије, према којима је Мађарска у 2019. години (после Холандије и Русије) уложила близу пола милијарде евра (472,3 милиона) инвестиција, што је чини трећим најзначајнијим инвеститором у Србији. Последњих година улагања мађарских компанија у Србију показала су се изузетно успешним, а међу њима се истичу улагања ОТП-а и МОЛ-а прошле године: ОТП банка постала је друга највећа банка у земљи захваљујући преузимању српске подружнице Војвођанске банке и Societe General групе. Подружница МОЛ групе, МОЛ Србија, отворила је складишни центар за складиштење и логистику у Сремским Карловцима, што је до сада била највећа појединачна инвестиција компаније у земљи.

Развој економских и трговинских односа незамислив је без развоја инфраструктуре. У последњих осам година отворили смо четири нова прелаза на мађарско-српској граници дугој 175 км, захваљујући чему се удаљеност граничних прелаза смањила са 32 км, како је то било 2012. године, на мање од 20 км. Такође, важно је усклађивање наших напора у вези с

Атила Пинтер
Развој и главне смернице
спољне политике Мађарске
од 1990. године

| 31

фото: Председништво Србије

Председник Србије Александар Вучић и премијер Мађарске Виктор Орбан на тераси резиденције премијера Мађарске у Кармелитанском самостану у Будиму 04. септембра 2019. године

наведеним, и с тим циљем су премијери обе државе потписали изјаве о намерама 2015. и 2019. године. Важан елемент тога је развој две железнице, железничке пруге Будимпешта–Београд и Сегедин–Суботица. Оба пројекта ће допринети унапређењу наших економских и трговинских односа и ширењу путничког транспорта.

Влада Мађарске је 2014. године отворила „Collegium Hungaricum“ у Београду, који у

недостатку споразума о узајамном отварању културних установа функционише као Одељење за културу амбасаде Мађарске. Оснивање СН имало је за циљ да се обезбеди установа за представљање мађарске културе у главном граду Србије. Културни институт данас заузима истакнуто место у културном животу града, привлачећи широку публику својим разноврсним програмима и представама. Можемо рећи да је у последњих више од шест

година постао препознатљив бренд културног живота у Београду.

Због историјске позадине, питање мањина је приоритет за обе земље. У овој области, мађарска дипломатија је морала да врати озбиљан дуг, што је након дугих преговора постигла у јесен 2011. године, када је српски парламент елементе закона о враћању одузете имовине и обештећењу, који су били дискриминаторни за мађарско становништво, регулисао изменама Закона о рехабилитацији. Процес повраћаја је у основи био увод у поменути састанак шефова држава, који је поставио темеље за помирење на политичкој основи. У том контексту, важно је поменути мањински акциони план у вези са процесом приступања Србије ЕУ, у којем је и Мађарска пружила активну помоћ. Ово има кључну улогу у 23. и 24. поглављу о приступању. Израђени акциони план и његова континуирана примена омогућавају Мађарима и другим националним заједницама у Србији да у великој мери остварују своја права. Србија је изградила модел заштите мањина који може да послужи као пример који би читава Европа требало да следи.

Један од најзначајнијих догађаја за Мађаре у Србији било је увођење двојног држављанства, тачније примена поједностављеног поступка натурализације од 1. јануара 2011, што је омогућило стицање мађарског држављанства по поједностављеном поступку. Србија, која је што се тиче дијаспоре у сличној ситуацији као Мађарска, од првог тренутка је са посебном пажњом пратила развој догађаја, а Влада Србије није стварала препреке овом процесу.

Исти великодушан гест Владе Србије била је подршка Програму економског развоја

Војводине, покренутом почетком 2016. године, који је израдио СВМ и подржала Влада Мађарске. Трогодишњи програм, који укључује бесповратну помоћ и повољне кредите, имао је почетни буџет од 160 милиона евра, али је његов успех подстакао Владу Мађарске да повећа износ помоћи и време трајања. На крају 2020. године може да се каже да је у Србију, захваљујући овом програму, инвестирано готово 300 милиона евра.

Број припадника српске заједнице у Мађарској мањи је од броја Мађара у Војводини, али Влада Мађарске чини све што је у њеној моћи да се чланови заједнице у Мађарској осећају као код куће. С тим циљем пружена је до сада незабележена подршка образовању Срба у Мађарској на матерњем језику, његовом очувању као и очувању културе. Између 2018. и 2020. године Влада Мађарске подржала је развој образовања српске заједнице у Мађарској са 998 милиона форинти, што износи око три милиона евра. Подршка је пружена српском забавишту, основној школи, гимназији и Колегијуму „Никола Тесла“ у Будимпешти, српском забавишту и школи са двојезичном наставом у Батањи, основној школи и вртићу у Ловри и Српском образовном центру у Сегедину. Обновљен је Српски црквени музеј у Сентандреји и предузети су значајни кораци за повраћај подржављене имовине Српске православне цркве. Патријарх Иринеј је, као знак признања за рад Владе Мађарске на овом пољу, доделио заменику премијера Жолту Семјену највише црквено одликовање у 2017. години, одликовавши га Орденом Светог краља Милутина.

Из перспективе од 30 година

Узимајући у обзир циљеве мађарске тројне спољне политике, дефинитивно можемо забележити позитиван резултат. Земља је успешно завршила прелазак у заједницу западних демократија и успешно се интегрисала у међународни институционални систем који их обухвата. Поред чланства и уговорних односа стечених у западним институцијама, остварена је и економска интеграција. Испитујући укупан мађарски спољнотрговински промет, може се закључити да је 77,5% промета од 213,9 милијарди евра оствареног у 2019. години дошло из држава чланица ЕУ.

Што се тиче развоја односа са суседним земљама, успостављање В4, прича о његовом успеху и процес помирења са Србијом јасан су доказ да су наши спољнополитички напори кренули у добром смеру. Оба случаја потврђују чињеницу да сарадња између земаља са сличним судбинама и циљевима на крају доводи до успеха. Осим ранијих регионалних тежњи, попут оних балтичких држава, Скандинавије или заједнице Бенелукса, већ постоји и специфична источноевропска формација у Европи под покровитељством В4. Иако проширење сарадње још није на дневном реду, међусобна сарадња земаља В4 и земаља региона може отворити нове перспективе. Чињеница је да Мађарска тренутно нема уравнотежене односе са свим својим суседима, али покушава да реши проблеме што је пре могуће. Уверени смо да се наше искуство стечено током мађарско-српског процеса помирења може искористити и у другим релацијама, мада је истина да је за побољшање односа потребна и воља друге стране.

За Мађаре у целини, приступање матице евроатлантским интеграционим организацијама није решило основни проблем који су изазвали догађаји у ХХ веку, а то је да се границе земље и нације не поклапају. Због тога је постало неопходно да Парламент Мађарске 2010. донесе закон о поједностављеном поступку натурализације, односно о томе да се Мађарима који имају држављанство друге државе, али су они или њихови преци некада били мађарски држављани, врати држављанство, односно да добију могућност стицања држављанства. Циљ овог процеса је мирно поновно прекогранично уједињење нације, захваљујући ком смо у прошлој деценији могли да поздравимо више од милион нових мађарских држављана.

Осим подршке Мађарима који живе у суседним земљама, све се већи нагласак ставља на бригу о Мађарима који живе у дијаспори. Потребу за одржавањем контаката показали су потомци Мађара који су емигрирали у ранијим вековима, као и оних који раде на Западу захваљујући слободном кретању које је омогућено приступањем ЕУ, али и сама матица. Поред различитих облика подршке организацијама које су основали, од велике помоћи им је све већа мађарска дипломатска мрежа у Западној Европи, Сједињеним Државама, Латинској Америци и Аустралији. Ширење мреже не служи само за одржавање веза већ и за једноставније решавање административних послова наших сународника. Влада Мађарска посебну пажњу посвећује томе да у ХХИ веку мађарски држављани који живе ван граница Мађарске такође буду у активном контакту са својом земљом.

Attila Pinter

Ambassador of Hungary in the Republic of Serbia

Development and main directions of Hungary's foreign policy since 1990

Summary

34 | This paper explores the three key priorities of Hungarian foreign policy after 1990: Euro-Atlantic integration, regional relations and relations with Hungarians living outside the borders of what is today Hungary. Also presented is a brief overview of recent events in Hungarian-Serbian relations. The paper describes the effects achieved, their political rationale and gives an assessment of the results achieved. The study concludes that Hungary was quickly and successfully integrated within the Euro-Atlantic alliance (NATO, EU), in the process developing new mechanisms for helping Hungarians living in other countries, which was achieved through improved cooperation with its neighbors. There are still areas where relations might be improved and cooperation and historical reconciliation with Serbia can be viewed as an exceptional example of this.

Keywords: Hungarian foreign policy, Hungarian-Serbian relations, EU accession, NATO, Hungary, Hungarians, integration.

Милан М. Брдар^[1]
Институт друштвених наука
Београд (Србија)

УДК 321.01(091)

141.7

172.1

Оригинални научни рад

Примљен: 01/12/2020

Прихваћен: 07/12/2020

doi: 10.5937/napredak1-29662

Vindicae contra tyrannos: апологија државе као медијума друштвене интеграције

Сажетак: У овом раду аутор излаже апологију државе као медијума друштвене интеграције. Први део посвећен је изворима негативног става према држави у модерној политичкој теорији и модерним идеологијама либерализма, конзервативизма и марксизма. Закључак тих разматрања јесте теза о одумирању државе у актуелним теоријама глобализације. У другом делу рада доказују се једностраности модерних идеологија и њихових програма друштвене синтезе, ради одговора на питање њиховог превладавања. Пошто су неопходни принципи за остварење тог циља подељени међу конфронтираним идеологијама (слобода-либерализам, једнакост-марксизам, заједница-конзервативизам), целовит програм синтезе могућ је једино напуштањем фаворизовања једне идеологије на рачун осталих. У завршници рада даје се објашњење водеће улоге интелигенције у транзиционим друштвима, и евидентирају се њени недостаци услед образовања у оквиру модерне политичке теорије која нас, негативним ставом према држави, не оспособљава ваљано за политику. Напуштање тог негативног става неопходно је да бисмо државу схватили као носиоца општег добра и гаранта слободе.

Кључне речи: држава, тиранија, слобода, нација, грађанин, интелектуалци, власт, транзиција, неолиберализам, марксизам, конзервативизам.

Vierzehen Professoren, Vaterland verloren.
Friedrich II der Große

Годинама читамо и слушамо како наша (и европска) хуманистичка интелигенција с омаловажавањем говори о држави. То датира одавно: либерали у XIX веку, марксисти током

XX века, неолиберали данас – сви исписују исту причу против државе, а у прилог демократији. Зашто је то тако? Има ли држава неке позитивне, незаменљиве функције због којих би била оправдана њена одбрана? Чиме објаснити противречност да у модерна времена државу практично хоће свако, а да у теорији неће да је

[1] mbrdar14@gmail.com

брани готово нико? У времену преврата – које траје од пропасти социјализма 1989 – када је потребно превредновање појмова и теорија и, штавише, када је у кризи и самоперцепција функције хуманистичког интелектуалца (Brdar, 2003, str. 48–50), неопходно је преиспитивање појма државе и става према њој како у нашем времену, тако и у историји модерне.

Последња варијанта антидржавне митологије

36 | Последња прича против државе садржана је у текућој нарацији о перспективама глобализације. Као и много пута раније, и овде је реч о миту који ће неко време пленити људе од пера.

Интегративни процеси глобализације су, као што каже та прича, дивергентни. С једне стране, они воде томе да држава мора неке своје функције да пренесе на наднационалне организације и институције (нпр. чланство у ЕЗ, ММФ, ОЕЦД итд.). Други процеси воде трансферу државних функција на ниже инстанце, на ниво локалних заједница и невладине организације. На овом нивоу очекује се развој трансационалне политике преко хоризонталне кооперације локалних организација.

Између ова два млинска камена – од којих глобални убрзава локални – национална држава као да има судбину зрна жита. У догледно време она би, према заступљеном тренду, требало да буде „самлевена“: на локалном нивоу – у име индивидуалних слобода и децентрализованих заједница (децентрализација, регионализација); на глобалном – у име „међународне заједнице“

или глобалног друштва „грађана света“. Био би то коначан, светски тријумф космополитизма и модерног антиетатизма.

Ова два процеса заокружују се у два одговарајућа мита. Први је мит о одумирању националне државе (или боље, државности) у општем тренду глобалне интеграције. Значајан аспект у том смислу је губитак *de iure* суверенитета државе. Овлашћења одлучивања преносе се на наднационалне институције, а донесене одлуке и правила обавезују националне државе. Тај тренд је, за сада, једино несумњив у процесу формирања Европске уније.

Други мит, у складу с преносом државних функција на ниже или локалне инстанце, говори о деетатизацији политичког система. Ово би требало да се огледа у померању од централне владе ка мноштву центара управљања на различитим територијалним нивоима до пуне децентрализације. У тим новим облицима реч би била о партнерским односима између владе, паравладиних и невладиних организација где би државни апарат био само „један међу једнакима“.

Зашто се о држави овако размишља? Ако се подсетимо ранијих теорија о укидању државе, логично је поставити питање каква је модерна традиција теорије државе и у којој мери оваквим ставовима иде у прилог?

Разлози одбране државе

Vindicae contra Tyrannos (1579) наслов је познатог анонимног протестантског памфлета (*Ойџужбе ѿроџив ѿтирана*) у одбрану слободе од тираније, објављеног после покоља у Вартоломејској

ноћи, августа 1572. године, када је у Француској побијено више од 20.000 протестаната (*cf.* Erlanger, 1960, pp. 191–193; Soman, 1974, p. 229, et passim; Skinner, 1979, p. 24). Тај спис, уз *Defensor Pacis* (Бранилац мира) Марсиља Падованског (1324), као анологија народа у улози браниоца мира, током потоњих епоха представља *locus classicus* одбране слободе од самовоље власти.

После више од четири века, током непрекидне критике државе која је, такође, постала традиција и обавеза интелектуалца уколико држи до себе, дошло је дотле да је, под истим насловом, у име „одбране слободе од тирана“ неопходна одбрана државе.

Вишевековна борба за заштиту слободе од тираније окончана је с два достигнућа:

– прво је намеравано и чини га зајемчена слобода појединца;

– друго је ненамеравано и чини га формирање групе или слоја, такође професије, критичара државе, чији је дискурс одавно тирански или терористички према публици. Ово друго представља цену првог достигнућа.

У овом другом случају реч је о „новим тиранима“. То нису професионални политичари, него они који се хронично боре за слободу и демократију, а против државе: дакле, интелектуалци, дежурни критичари свега и свачега, посленици хуманистичких наука, теоретичари политике. Они непрекидно понављају негативан мит о држави, пишу и понашају се као да о власти и политици знају све, а кад дођу на власт не само што покажу изненађујући аматеризам и незналаштво него заиста постају – нови тирани.

Ово указује на то да пракса хуманистичких интелектуалаца, од једне тачке, постаје контрапродуктивна. То се нарочито види последњих година у земљама транзиције. У првој фази, док су на друштвеној маргини, државу не цене друкчије него као зло. У другој фази, када се нађу на власти, цене је само као плен и средство самоодржања. А зашто и не би, када држава ни нема друкчији статус чак ни у њиховим најозбиљнијим књигама. Као главни актери транзиције, која тражи реформу државе у правцу њене консолидације, они својим дискурсом и чиновима, ако се нађу у прилици, настављају герилски рат против ње. О том феномену нема ко да пише зато што људи од политике који су у стању то да запазе не пишу књиге, а међу интелектуалцима одавно влада „гвоздени закон“ солидарисања.

За овакав преокрет, од одбране слободе од државе, до одбране државе од њених критичара, такође ради слободе – можемо да захвалимо историјском искуству с новим тиранима. Ови су, као људи од књиге и слободарске мисли, када дођу на власт постајали сатрапи, нарочито ако су дошли с програмом укидања државе као „оруђа тираније“. Искуство као најскупља школа учи да само солидна држава својим институцијама може да нас заштити од таквих свезналица, експериментатора и политичких авантуриста. Дошло је до заиста необичне ситуације: прво, да утврдимо да су слобода и држава исто, односно да без добре државе нема ни ваљане слободе; а уз то, да би државу требало одбранити од теоретичара политике и осталих учених, демократски расположених аматера! То је поука

историјског искуства, нарочито из експеримента с марксизмом и социјалистичком антидржавном политичком тиранијом. И, наравно, то је поука с овом новом, мондијалистичком сатрапијом, под идеологијом неолиберализма, у чије име вајна пера поново, по ко зна који пут, анатемишу државу у име демократије.

Нови тирани су специфични и по томе што им за спровођење тираније држава није неопходна. Пошто делују у јавности, они већ као група по духовној сродности над јавношћу непрекидно спроводе дискурзивни терор. О томе се ћути, јер се све одвија у сенци „терора власти“ о којем сви хорски причају, нарочито кад га више нема. За већину припадника хуманистичке интелигенције држава је, као што су научени, „нужно зло“ или „оруђе тираније“. Зато, овако или онако, не напуштају сан о њеном укидању, тим пре што је овај, епохалном сменом марксизма од стране неолиберализма, само променио реторички облик. Јучерашњи марксиста говори као данашњи неолиберал: једнако тврд и уверен да је на исправном путу. Спреман је да противнику одруби главу, додуше реторички – у име демократије. Како јуче – у име социјализма, тако и данас – у име либерализма.

Нови тирани, пропали марксисти и политички теоретичари лењинизма (с аксиомом „неће бити демократије док буде било државе“), неолиберали – заступници слободног тржишта на начин „нека пропадне свет“; сви заједно опскуранти једнакости и хуманизма, љубитељи грађанског друштва и носиоци свакојаким иницијатива (нарочито у маниру моралне инквизиције), делују преко опозиционих кружока, јавних личности у

медијама и невладиних организација (НВО). Ове нашироко пишу да ће, када буду премрежиле планету, као потка интеграције, обезбедити да се оствари универзално светско друштво су-трашњих „грађана света“ без државе (cf. Brdar, 2001, str. 214–218). Вођени тим циљем они вребају да државу колонизују, налетом симулираног грађанског друштва, да њоме овладају мимо реда и закона, оптерећени просветитељском илузијом како ће тек они смртницима „створити очи“.

Дакле, одбрана државе има смисла *vis à vis* медијски темпиране тираније симулираног „грађанског друштва“ која се више од петнаест година осведочава као својеврсно малтретирање јавности. Симулирано грађанско друштво у виду лумпенпролетерских групица интелектуалаца распоређених у НВО, који демократију не могу да замисле уз државу, грађане презиру као глупаке уколико нису уз њих, гледају да се уплету у политику и државне послове кад год могу. Тиме само увећавају институционални неред и својим петљањем даље нарушавају углед и функционалност државе, водећи притом строго рачуна да се не изложе демократској вољи бирачког тела. (То је основни аргумент против НВО у друштвима транзиције.)

Место државе у опозитивном дискурсу просветитељства

Пређимо сада на питање теоријског става према држави у модерној политичкој мисли.

Упадљиво је и чудно да је у модерни до данас само Хегел недвосмислен заступник и бранилац државе. Зато су му критичари одавно окачили

етикету да је био етатиста као „апологета пруске монархије“.

Модерна теорија државе је у карактеру одређена и спутана двема традицијама: прву чини (рано)хришћанско учење о држави која потиче од Светог Августина. Држава је повезана с овоземаљским стварима и човековим телесним грехом (*concupiscentia*), тако да сама представља установу греха (Post, 1964, ch. xi). У том смислу схваћена, изједначена је с Вавилоном, коме је супротстављен Јерусалим као будуће стање без државе.^[2] Ово омаловажавање државе ће се, *mutatis mutandis*, преко традиције хуманизма пренети до либерализма и марксизма, тј. до нашег доба.

Другу традицију којом се преноси негативан став према држави чини модерна природноправна мисао, без које иначе није могућа модерна политичка филозофија. Њену основу представља таксолошки мит (о политичком поретку) који, од Цицерона (*De Inventione*, I, 2), гради мит о држави као неприродној институцији, пошто је, по правилу, скицирана као институција којој извор није у природи, која је увек виђена као извор нормативности.

Омаловажавање државе у модерној мисли спроведено је у природноправним учењима Хобса и Русоа, на два начина:

1) тако што је природном стању без политичког поретка супротстављено вештачко стање поретка, мира и реда због чега је држава постала неприродна појава у друштву;

Томас Хобс, *Левијатан*. Илустрација на почетку књиге

2) упоређењем државе с чудовиштима (из старожеврејске митологије) као што су Левијатан и Бехемот. *Бехемот* је метафора стања без

[2] Видети у: Augustine, *De Civ. dei*, 1984, XIV, 28; XVI, 4; XVIII, 1; XIX, 13.

државе, као хаоса (грађанског рата, нереда, насиља и безакоња); *Левијатан* је метафора ужаса услед концентрисане моћи, поретка и владавине државе над појединцем.

Разлика између Хобса и Русоа последица је процене стања без државе, знаног као „природно стање“. За Хобса, то је најгоре стање међу људима, или врховно зло (*summit malum*), услед тога што се људи узајамно пљачкају и убијају. Држава је нужно зло, као средство одбране, али представља много мање зло утолико што људе штити од вучје природе ближњих.

40 | За Русоа, напротив, природно стање је стање пастирске идиле, а пошто је држава последица цивилизације и кварења, у њој не може бити ничег доброг. Русоова бајка о настанку државе у ствари је *mutatis mutandis* варијација библијске приче о изгону човека из раја. Идилочно природно стање је замена за рај, као што је природа била деистичка замена за бога (*Natura id est Deus*).

Држава је, дакле, тачка у којој су Русо и Хобс, иако антиподи, углавном сагласни, барем утолико што је виде као антиприродну појаву, само што је то за Хобса мање зло, а за Русоа веће. Како год се окрене, држава је зло и бабарога.

Због ове две традиције и ауторитета Русоа и Хобса није било изгледа да држава у модерној мисли поврати статус „природне институције“ заједнице и да заживи Аристотелов позитиван став према њој као носиоцу „општег добра“.

На прелазу из XVIII века у XIX век долази до смене природноправног мишљења историјским; и као што је раније све бивало

натурализовано, сада све ствари постају историзоване (*cf. šire, Brdar, 2005, str. 233–236*). Држава задржава негативан набој, али постаје историзован феномен, што значи да се у теорији отвара перспектива спаса друштва од те немани. Та перспектива била је скицирана већ код Августина, оснивача филозофије историје, само што ће у модерном добу бити разрађенија.

Нема сумње да хронично омаловажавање државе отупљује политичко чуло у распону укупне историје модерне. Најпре, хришћанска мисаона традиција, начелно узев, не оспособљава за политику и, штавише, није политички компетентна (*cf. Wolin, 1961, pp. 313–314, et passim*). (На то је својом посредном критиком хуманизма и хришћанског морала указао још Макијавели.) Што се тиче модерне природноправне мисли, за њу важи исто, с том разликом да оспособљава искључиво за побуну и рушење државе, а не узгаја државотворно и политичко чуло. С обзиром на то да ове традиције чине основу модерних теорија државе и политике, следило би да се, на њима учећи, у ствари учимо софистицираним видовима политичке и државотворне некомпетентности, уз истовремено стицање арогантног саморазумевања да смо „једино ми, учени“, надлежни да успоставимо уман и праведан поредак.

Речена некомпетентност за политику највише погађа интелектуалце као главне актере књишког оговарања државе, утолико пре што се политиком практично не баве. То ће рећи да практично сваки озбиљан и зрео човек, од неписменог сељака до интелектуалца, под

условом да се старао о себи тако да претерано не верује књигама, значај државе врло добро зна, само што од елоквентних софиста и колонизатора јавности никад не може да дође до речи.

Модерна мисао и механизација феномена

Негативном угледу државе у модерној теорији посебно је допринела промена основне парадигме на основу које се формирала модерна мисао уопште. Реч је о смени парадигме *орјанизма* парадигмом *механизма*. На основу прве, средњовековна теорија је државу скицирала као људско тело, услед чега је владара идентификовала с главом, а двовлашће ценила као неприродну појаву, равну појави двоглавог бића (Gierke, 1958, pp. 24–25). Такође, услед владавине органске парадигме, настала је кованица „политичко тело“ (*body politics*), а држава је посматрана као пнеуматска заједница, окупљена око владарске куће. Сменом парадигме дошло је до дубоке промене утолико што је модерна држава престала да буде блиска пнеуматској заједници, пошто је постала отуђени, хладан механизам у којем се појединац губи као „шрафчић“. Јединство целине постало је могуће једино употребом механичке силе, дакле деловањем против слободе. Јединство, које је овом променом изгубљено, преноси се на појам друштва или заједнице у конфронтацији *Gemeinschaft–Gesellschaft*. Заједница, односно друштво, поседује све што држава не поседује да би у њему био сачуван извор нормативног

капацитета за супротстављање држави као „сили која тлачи“.

Услед речене смене парадигме, држава постаје само машина за владање над људима. Као све друго, тако и власт добија „механизам“, у којем институције државе (као и све друге) постају „полуге“ и експоненти „силе“. Машина као технолошко средиште модернизације уопште, дакле, постаје значајан разлог анатемисања државе. Пошто машина нема духа, држава је додатно проклета у сва три велика дискурса: *конзервативном* – јер више нема органског јединства, на бази обичаја и традиције; *либералном* – јер је нужно зло које тлачи појединца; *марксистичком* – јер је оруђе класне тираније и неправде у амбалажи права. Ова отуђеност државе, осликана је небројено пута у литератури, портретисањем „бездушних бирократа“ који „од мртва слова не виде човека“ итд.

Држава као негативан принцип образовања прогресивног политичког дискурса

Природноправни дискурс XVIII века се у XIX веку разграњао на дискурсе великих идеологија: либерализма, конзервативизма и марксизма – и свима традирао негативан став према држави у смислу модерне институције. Тај став посредно доминира у свим топовима модерне друштвенополитичке мисли, а нарочито у варијантама решења политичких проблема. За исти став слободно можемо рећи да је у основи дискурса све три идеологије. Негативан став према држави као Левијатану

42 | који „прождире“, „сили која тлачи“, „неправди у правној форми“, „бездушної машини у којој се човек губи као шрафчић“ без обзира на конкретну варијанту стоји у аксиоматском рангу у средишту политичких теорија модерних идеологија, с последицом да диктира карактер носећих појмова и садржај целокупног дискурса о политици, држави, друштву и историји. Обликовани антидржавним ставом теоријски дискурси реализују императив обезбеђења „светле перспективе“, до ослобођења од државе, без обзира на друштвене и историјске чињенице. Напротив, ако се чињенице не уклапају, утолико горе по њих. Погледајмо.

1) Најпре, теорија политике нас непрекидно држи између Бехемота и Левијатана. Пошто је стање хаоса горе и од лошег реда, Левијатан нам преостаје као мање зло и привремени спас. Трећег нема. Пошто то није довољно, неопходно је осигурати и перспективу коначног светског спаса од звери, то јест од државе. Тај императив диктира перспективу да човек у целокупној модерној мисли нема куд него да сањари о будућем стању без државе, то јест без два поменута ужаса!

2) Речени императив као неопходну компоненту спаса укључује теорију историјског прогреса, с основном идејом о човековом „моралном усавршавању“; у помоћ прискаче хуманизам својим илузијама: да би људи могли да живе без државе, мораће да се толико морално усаврше да могућност нереда и хаоса буде сведена на нулу. На пример, да постану толико поштени и пристојни да више не буде потребан полицајац-позорник. А пошто је

такав напредак нужан услов опстанка заједнице без државе, у дискурсу перспективе постаје неопходно:

а) да држава одумире или се дегенерише;

б) да се друштво, укорак с достигнућима техничког прогреса, непрекидно развија и усавршава;

в) да се човек морално усавршава да би једног дана људи могли да живе у друштву потпуно спонтано, без државе;

г) с тим у вези, хуманистички оријентисан интелектуалац обавезан је да исповеда оптимизам по сваку цену.

Према томе, што се човека тиче, негативна идеја државе диктира, с једне стране, морално срозавање човека – ради објашњења зашто је држава лоша (Августин), или њеног оправдања у том смислу; а с друге стране, истовремено му диктира морално преоптерећење – оптерећујући га дужношћу да се морално усавршава до максимума, док уместо човека не постане неко анђеоско етерично биће, које више нема ни интереса, ни страсти, ни идентитета.

Поента је у томе да није важно да ли се човек заиста морално усавршава; позитиван одговор је императив да би теорија уопште имала перспективу спаса од зла државе. То за резултат мора да има неодговорно фантазирање за чије практичне катастрофалне последице увек могу да буду оптужени политичари и „зли властодршци“. Елоквентни софисти с академским титулама – никада.

3) Негативна идеја државе, надаље, диктира оштро раздвајање државе од друштва, у појмовним опозицијама *physis* (друштво)

vs potmos (држава), или заједница–друштво (*Gemeinshcaft–Gesellschaft*). Сврха разграничења је у томе да се у друштву сачува место добра како би се осигурало нормативно полазиште за реконструкцију заједнице. Откако је држава протерана из природног стања (Хобс), интелектуалци три стотине година пишу и понашају се као да она није природан део друштва, односно чинилац који довршава његову природност. Напротив, дуализам и опозиција су услов избављења друштва, које мора да крене из самог друштва.

4) Због анатеме државе и политике, медијум образовања човека није политички, него моралан и естетички, што су врло опасне тезе. Прво, политика је непрекидно предмет моралне анатеме као „ђавоља работа“, услед чега се политика као делатност непрекидно срозава, а то, са своје стране, чини излишним питање политичког образовања човека. Осим до моралног, мисао држи и до естетичког образовања, као да ће оно човека оспособити за умно вођење политике. (Ово се у литератури континуирано ваља, од Шилера до Хабермаса.)^[3] Искуство је показало какав тоталитарни ужас настаје кад у политику упадну морално и естетички идиосинкратични типови (то су најчешће револуционари који за собом остављају пустош).

5) Под дејством антидржавне идеје морају да се смишљају теорије историје у чијем току се збива „коначно решење“ државног проблема.

(Почев од Августиновог дуала *Вавилон vs Јерусалим*) историја мора да буде замишљена у овој или оној есхатолошкој верзији. Поменути идеја диктира бесмислене ставове: да се држава може укинути, као и ставове: док има државе нема демократије, док има државе нема слободе, итд.

зб) Модерна идеја државе, са своје стране, представља, дакле, негативан принцип одржања утопијског и есхатолошког мишљења. Људска егзистенција мора да се цени као пад, просто због бивања у држави. Русо, на несрећу, увек односи предност над Хобсом, тако да Добро (с великим Д) мора есхатолошки да се смешта на крај историје, ка коме води већ поменут (или издиктиран) прогрес.

7) Ради реализације есхатолошког плана који практично постаје политички програм, иста логика отвара перспективу моралном пермисивизму, патернализму, радикализму и, на крају, терору у име највиших циљева. Да то води у концлогор и ужасе показало се у историји социјализма, о чијој црној хроници се заверенички ћути. Да је тренутно на делу сличан процес, који од непослушних држава прави концлогоре, јавна је тајна због свеопштег интелектуално-политикантског лицемерја.

8) Посебну тачку дејства негативне идеје државе представља судбина суверенитета и слободе. Пошто су с државом неспојиви позитивно темперовани појмови као што су правда, слобода и право, то држава представља

[3] Видети у: Schiller, 1910; i Habermas, 1988, pp. 35, 47–51; Brdar, 2002b, str. 84.

locus супротстављања суверености и слободе, права и правде, а претходне тачке теорије обезбеђују историјску перспективу реализације свих позитивних појмова и укидање негативних. Најновија последица је делегирање суверених права на појединце супротстављене држави као бившем носиоцу суверенитета. Одатле је само корак до овлашћења да појединци и групе могу, по избору, да праве државу на делу државне територије, а да држава на чијој се територији то догађа и која тако нешто не допушта због тога буде криминализована и на одговарајући начин кажњена.^{[4]/[5]}

9) Коначно, негативна идеја државе заједно с бесмисленом идејом њеног укидања траје до данас, у профилацији теорија глобализације у којима се предвиђа да ће националне државе нестати, а да ће власт вршити наднационална тела одозго и мреже „самоуправних“ невладиних организација одоздо. (Ту су се, као нигде другде, нашли заједно неолиберали и пост-марксистички.) Идеја је непромишљена, као што је била и у пређашњој, марксистичкој варијанти, али то није важно. Поента је у томе да је она, уз негативну идеју државе, нужна по сваку цену.

Сличност става према држави у марксизму („историјски привремено оруђе класне

тираније“), либерализму (историјски „нужно зло“) и конзервативизму („машина отуђења“) представља историјску чињеницу, која сведочи о оштећењу политичке филозофије и теорије, услед чега оне не дају неопходно образовање за бављење политиком. Уз то, хронично негативан став према држави додатно је закомпликовао основни проблем модерне, наиме проблем синтезе. Последица је садржана у томе да је и данас отворено питање медијума друштвене интеграције.

Модерни проблем синтезе: питање парадигме интеграције

Узмемо ли у обзир класификацију друштава према разлици у типу размене (Леви-Строс) – размена *жена*, размена *добара* и размена *симбола* и размотримо је аналитички, добићемо следеће увиде:

1) да се ова подела аналитички поклапа с поделом основних типова заједница:

а) *йородица* (размена жена, „примитивно“, предмодерно друштво с приматом односа крвног сродства);

б) *ираћанско друштво* (модерно друштво размене добара с примарним интересним односима);

[4] Као пример може да послужи НАТО бомбардовање Србије, за шта је основни разлог било то што Србија није с одобравањем дочекала побуну Шиптара на Космету (које су, узгред, наоружавале САД), и што им није помогла да направе своју државу (у чему им САД помажу и данас).

[5] Нарушавају ли терористи компоненте државног суверенитета, или су борци за слободу? Одговор на ово актуелно питање зависи од схватања и вредновања државе. Ако је она „оруже класне владавине“, онда нису, а тим пре ће хуманистичка интелигенција бити на њиховој страни, у духу своје (донкихотовске) борбе против државе. Терминологија је изузетно важна. Онај ко нападне државу, нема право на уживање права која она обезбеђује.

в) *држава* (као носилац размене симбола и интеграције ради успостављања и одржања заједнице) (Hegel, 1974).

2) Ова подела, с једне стране, важи дијахроно-историјски – утолико што сва друштва у историји морају да имају сва три типа размене; а с друге стране, важи и синхроно-историјски – на тај начин што у сваком друштву влада један тип размене и чини основ осталим разменама.

Дакле, друштво није могуће без све три размене, при чему увек једна мора да има примат. Према томе која врста има примат, можемо да разграничимо типове друштава и типове заједница. Логично је закључити да су и *породица* и *грађанско друштво* и *држава* универзални елементи заједнице, а да се историјски смењују као носиоци друштвене интеграције. Овде ћемо се позабавити државом у смислу носиоца те функције, што ће рећи да ћемо изложити њену одбрану као незаменљивог медијума интеграције.

Модерно друштво настаје распадом традиционално-породичног, племенског друштва, преображајем традиционалне породице. Друштво се у том процесу успоставља као медијум мимо којег породица више не може да опстане услед преношења својих функција на друштвене носиоце, проширењем *oikosa* у грађанско друштво. Такође, грађанско друштво не може да опстане само у себи без посредовања ради функционалног усклађивања. Држава, дакле, одговара на функцију самоодржања друштва као што ово одговара на функцију самоодржања породице.

Породица – грађанско друштво – држава су три издиференцирана основна подсистема модерног друштва, узајамно несводљива без катастрофалних последица, која се темеље на трима различитим димензијама. Ниједна заједница није могућа без преостале две, нити било које две могу да постоје без треће. Те заједнице су узајамно несводљиве и неизводљиве пошто у својој основи имају принципе различитих врста: породица се темељи у *етици*, па је она етичка и афективна заједница, утемељена на логици срца и узајамности осећања; грађанско друштво се темељи у *економији*, па је економска заједница, на бази узајамности интереса и уговора; држава је *полијичка* заједница утемељена на узајамности општег интереса и политичког уговора.

Породица је заједница конкретних људи, грађанско друштво заједница апстрактних људи, а држава је заједница симбола (у њој је индивидуум апстрактан, лишен својстава као грађанин, али је и конкретан, као припадник културне, националне заједнице која се државом дефинише). Ако грађанско друштво само у себи није могуће као заједница, ако се на сопственој основи растаче уместо да се повезује, онда обнова заједнице није ни могућа на етичкој основи, него једино на политичкој.

Нестабилност модерног грађанског друштва као „система атомистике“ (Хегел) утемељеног на приватним интересима отвара проблем његове трајне интеграције. Оно се (више) не може интегрисати на сродничким односима, него једино на нивоу размене симбола, што значи: прво, једног заједничког

језика (народ, нација као оквир модерне државе); друго, заједничких ванекономских (културних) вредности (које обједињују различите нације у једној држави) с којима се због тога не тргује, у које спадају симболи државе као заједнице (застава, грб, химна), заједнички митови, односно мегаидеологије. Све ове елементе неопходно је у погледу свог значаја за друштвену рационалност посматрати са становишта њихове друштвене функције, а никако по себи. Модерна држава, као што јој име каже, као медијум у коме грађанско друштво може да функционише, све компоненте друштва мора да „држи заједно“.

Као што је модерној породици неопходно грађанско друштво, тако је овом неопходна држава преко које ће се заокружити и *одржајти*, на основу комплементарног принципа који ће бити у превази над дезинтегративним економским принципом. Ту функцију не може да преузме и изврши ниједан други део друштва. Зато држава и друштво нису, нити могу да буду исто: друштво је систем мноштва установа, а држава је посебна установа међу њима: установа која установљује функционални однос међу друштвеним установама, која посредује у одржавању њихових односа – са становишта интереса целине, друштва. У модерном друштву, држава није ни нужно зло ни пуки инструмент силе (што марксизам никада није схватио, а ни либерализам), него је функционално неопходна и веома пожељна са становишта елементарне рационалности.

Антидржавне утопије

У градацији заједница, породица – грађанско друштво – држава, породица је хронично била идеал, а држава најпрезренија. Све познате социјалне утопије говоре о заједници, не о слободи, и свима је у потки породица као парадигма интеграције. Зато су у њима увек „сви људи браћа“ и зато ни у једној нема уверљивог разграничења између слободе и тираније узурпатора.

Класична либерална утопија

Либерализам је у држави видео само „ноћног чувара“ појединчевог поседа и сигурности, а медијум синтезе видео је у грађанском друштву. На слободу тржишне економије од уплитања државе није се рачунало само због апологије економских интереса раног грађанства, него и из моралнополитичких разлога: наиме, тржиште је било схваћено у природноправном смислу, као медијум реализације правде, управо зато што је било слепо (правда мора да буде слепа да би била правична). Поента слободе појединца од државе, у *laissez faire* учењу, јесте у остварењу једнакости пред природним, економским законима. Зато што економски закони нису ничије дело пре су *physis* него *nomos* и у односу на интенционално правно законодавство имају првенство. Слобода тржишта имала је смисао пуштања правде да „ради свој посао“, а неспутани економски закони, нестворени људским делом, имали су смисао њених правичних закона. Одатле је следило да је

ограничавање тржишта било насиље над правдом и правичношћу. Ослобађање друштва од државе као „нужног зла“ у будућности, према иманентној утопији, требало је да се оствари спонтано и најправедније, дејством слепог тржишта.

Марксистичка утопија

За изворни либерализам, дакле, медијум друштвене синтезе било је слободно тржиште под економским законима који су истовремено закони правде. Оно што је за либерале била врховна врлина, за марксисте је основна мана и извор ирационалности. Слепе силе економских закона неопходно је, у интересу друштвене интеграције, ставити под „рационалну контролу“, како је писао Маркс, путем диктатуре пролетаријата, која смењује „диктатуру буржоазије“. У историјској перспективи пролетаријат, као извршилац историјских закона правде, такође приводи друштво стању без државе.

Самоубилачки синдром у марксистичкој теорији, који је и корен њене практичне пропасти, састоји се у негацији сва три нивоа друштвене синтезе: државе, грађанског друштва и породице. После одбацивања државе као „силе која тлачи“, а потом и грађанског друштва као царства егоистичких интереса, отуђења, и права као облика диктатуре буржоазије, за марксизам је такозвано „царство слободе“ било незамисливо у оквиру државе. Била је то само последица логике модерног антидржавног мишљења због чега је настала читава бајка о слободи ван државе и закона. Услед тога марксизам је спао на

йородицу као парадигму интеграције. Теоријски је њоме настојао да обухвати сва друштва света („сви људи су браћа и сестре“). Два најславнија принципа комунизма која је „открио“ Карл Маркс:

1) свако према способностима, сваком према потребама; и

2) срећа сваког појединца услов је слободе за све.

– *par excellence* су породични принципи. Другим речима, комунизам постоји одавно и уопште није проблем – у медијуму породице, и то у два смисла: породица као примарна заједница претходи друштву, које, опет, претходи држави; друго, моје и твоје у породици не постоји, нити у њој функционише новац као еквивалент размене добара.

То, међутим, не значи да је рационално-интегрисана заједница могућа на породичном принципу. Практично, ни марксизам тај принцип није спровео. Замену за сва три типа интеграције практично је налазио у свеобухватној политичкој партији, која је као носилац општости и заједничких симбола требало да замени државу, као заједница особа, да замени друштво и као афективна заједница да замени породицу. Међутим, уместо рационалне замене на било којој тачки, резултат је био – тоталитарни ужас.

Од супротности до сагласности

Данас је у првом плану заједнички топос либерализма и марксизма у одбацивању државе као медијума интеграције. Глобализација као тема,

дакле, довела је до конвергенције (нео)либерализма и левице (бившег марксизма) *mutatis mutandis* тезом о одумирању (националне) државе, коју ће да замене, с једне стране, светска држава, односно Империја, а с друге, мрежа невладиних организација под њеним окриљем. Неолиберали и бивши марксисти нашли су се заједно у причи о „интегративним капацитетима грађанског друштва“, нарочито у виду невладиних организација, које представљају замену за демодирани бивше савете (без придева „раднички“). Путеви интеграције заједнице траже се искључиво у тој сфери, а од истинске анализе њихових капацитета важније је то што су против државе.

Цео овај мисаони комплекс темељи се имплицитно на омаловажавајућем ставу према држави, хроничном у свима трима великим идеологијама. Зато се држави непрекидно проричу кратак век и смрт.

Постсоцијалистичко стање

Распад социјализма посредно је показао да је држава незаменљива утолико што партија није била у стању да обави интегративну функцију из два разлога:

– прво, зато што је хронично одржавала политичко-друштвену дискриминацију, жарењем класне поделе и држањем припадника грађанске класе у статусу обесправљених поданика;

– друго, зато што су се падом партијске власти социјалистичка друштва листом нашла у ситуацији дезинтеграције услед тога што је партијска власт одржавала симулацију др-

жаве којом је скривана владавина арбитрарне воље.

Напуштање социјализма, праћено прећутним признањем да је комунизам био науколика илузија, водило је револуирању друштава Источне Европе, што се рефлектује у дубоким променама *upside-down*, од економског, преко политичког, до вредносно-културног нивоа. Транзициона друштва карактеришу следећи реверзибилни процеси:

1) *прелаз од државе као ноћној иследника ка држави као ноћном чувару*; раздвајање државе и друштва;

2) *прелаз од калкулације до калкулације као цивилизацијске тековине*, или прелаз од вредносне на циљну рационалност;

3) *прелаз од егалитарној хуманизма ка поседничком индивидуализму*.

Када се партијска власт урушила, урушила се и држава јер је била само њена Потемкинова кулиса, што је водило општем распаду институција. Логично је онда да је завладало природно стање свеопште пљачке и пропасти свих вредности и норми. Уместо обнове интеграције, текла је дезинтеграција, уз пуно инвестирање поменутих идеја: о сувереним правима појединаца над „државним разлогом“, о слободи и демократији ван државе и политичког режима, уз наметање саветодавних невладиних удружења као главних носилаца функција власти и одлучивања, обнову есхатолошких идеја о крају историје, уз поновљено предвиђање смрти „националне“ државе у име „светске заједнице грађана света“.

Милан М. Брдар

Vindicae contra tyrannos: апологија државе
као медијума друштвене интеграције

фото: pexels.com

| 49

Да ли су ове промене праћене одговарајућом променом вредносног става према држави и како се у њима сналази интелигенција као агенс реформе?

Ако резимирамо резултате досадашњег разматрања, долазимо до следећих закључака: интелигенција као носилац друштвеног ума у нарушеним постсоцијалистичким друштвима на себе преузима функцију ауторитета, као и функцију институција, које тек треба да се успоставе. Ово преузимање функција је несумњиво, услед одсуства њихових диференцираних носилаца, друштвено патолошко и не обећава успех. Прву или последњу препреку капацитету интелигенције у погледу реформи

представља модерни политички дискурс којег се држи и у његовом оквиру теоријски дискурс о држави.

Перспективе транзиције доводе нас, дакле, у амбивалентну ситуацију: с једне стране, разумемо зашто интелигенција добија главну реформаторску улогу у њој – услед историјске девалвације социјалистичке номенклатуре и одсуства другог друштвеног субјекта; а с друге стране, зашто је неопходна одбрана државе управо од тог реформаторског субјекта услед његове (то јест, њене) „недовољне системске компетентности“. Одбрана, барем теоријска, неопходна је због фелеричног хуманистичког образовања интелигенције која се држи

негативног учења о држави и њиме се укључује у реформе тако да, хтела то или не, мора да се бави државом с декларативним циљем да је реформише и унапреди. Колики је то дефицит, видећемо у излагању које следи.

Основни хендикеп транзиционих друштава

50 | Модерна политика се састоји од праксе у којој главну реч воде буржуј и политичар, док их интелектуалац прати теоријски, било да њихову праксу оправдава или оспорава. Као што је у сфери управљања фирмом дошло до раздвајања функција власништва од управљања, исто се понавља на нивоу државе: припадници грађанске класе функцију управљања државом или непосредно вршење функција препуштају „експертима“, који су људи од политичког позива или професионалци.

Поента је у томе да друштва у транзицији немају друге две фигуре: *буржуја* – услед дуго-рочног прогона грађанске класе, и *идеолошког* – услед опште политичке апстиненције и привилеговања функције само за припаднике номенклатуре. (Зато, ако има професионалаца, они су само у бившој социјалистичкој власти, а остало су све политички аматери.) Проблем субјекта интеграције и реформе састоји у томе што су постсоцијалистичка друштва, по питању људских ресурса, без озбиљне средње класе, препуштена на милост и немилост својој хуманистичкој интелигенцији, која, хтела то или не, мора да преузме прве две функције – поли-

тичара, који реформишу државу, и грађанске класе – која се економски обнавља.

Да је транзиционо друштво сиромашно људским ресурсима види се по томе што високообразована интелигенција чини језгро и *leadership* новооснованих политичких партија. То је разлог зашто су странке задуго аматерска политичка удружења, која углавном красе узвишена реторика и скромни практични резултати. Аматеризам интелигенције која чини нову политичку елиту проистиче углавном из њеног књишког знања, које има тим већу тежину што је (била) лишена практичног политичког искуства. Додатни симптом аматеризма види се и у опредељивању бирачког тела које је, услед одсуства диференциране класне структуре и јасних интереса, ближе опредељивању за спортски клуб или естрадне звезде, него интересно вођеном политичком избору. Све у свему, пракса политичких странака из наведених разлога постаје скупа школа њихових првака на рачун друштва, у којој се они споро ослобађају књишких фикција и аматеризма.

Посебан скуп проблема везаних за политички ангажман интелигенције проистиче из њеног негативног, теоријски утемељеног става према држави, на основу којег ову, из опозиционе визуре, с једне стране, практично види само као плен, а с друге стране, када дође на власт наставља с антидржавном герилом, што је на први поглед изненађујуће.

Герила против државе је хронична и такорећи специфична за хуманистички интелектуални ангажман како у Источној,

тако и у Западној Европи. Тамо где је држава консолидована то не представља проблем, него је луксуз који моћни могу да дозволе својим учењацима, између осталог и због благотворне чињенице да интелигенција нема велики јавни утицај; али тамо где се држава консолидује или наново изграђује, то је проблем број један! Герилу против државе постсоцијалистичка интелигенција, кад дође на власт, спроводи на два начина.

Прво, ваљда услед предугог боравка у опозицији и идеолошкој параноји, многи и даље, пошто дођу на државне функције, дају запањујуће изјаве: Ми нећемо да будемо власт! Борили смо се против тога!

Друго, државне институције морају да се гомбају са зачуђујуће компликованим процедурама *vis à vis* којих се одвија брзопотезна самовоља угледних појединаца. У исти мах, *by pass* процедурама, с једне стране, прескачу се и маргинализују државне установе, а с друге стране, њихове функције се *de facto* преносе на невладине организације или силне комисије, савете и тела, који постају парадржавни. Већ се у томе рефлектује дуализам између одијума према држави и жеље да јој се покраду све функције и она на крају остане као Потемкинова кулиса. Увећање институционалног нереда, као последица таквих потеза, иде на руку партијским главешинама да у пракси имају одрешене

руке будући да делују ванинституционално, а да за то одговорност увек пада на изнутра блокирану државу. Уз то, када се утврди извор проблема, компликоване процедуре је изузетно тешко променити. Исходи такве праксе су следећи:

а) Уместо реформе државе и њених институција у правцу модернизације и веће рационализације, добија се дисфункционални амалгам, с капиларним продором неформалних и невладиних тела у правцу запоседања државе изнутра. Притом, уместо једне партије, главну реч води неколико невладиних организација, које делују мимо закона и нетранспарентно што се тиче јавности, а под заштитом и даље живог, фантомског ауторитета државе.^[6]

б) Потенцијал грађанског друштва сведен је на интелектуалне кружоке и НВО, издржаване страним донацијама, од којих живо грађанско друштво не може да дође до речи, а уз то губи вољу за ангажовањем јер му не види смисао. Реч је о потчињавању државе симулакруму грађанског друштва, то јест групицама „зналаца“, чија експертиза није нигде верификована, које никада нико нигде није бирао, а који воде рачуна да своју легитимност не проверавају пред грађанима, на изборима.

Трећи елемент гериле против државе чини ангажман интелигенције у правцу умањења ионако скромних људских ресурса. Није реч

[6] Све ово улази у суму учинака реформе државних институција у Србији у периоду од октобра 2000. наовамо. Описана пракса само иде на руку страном фактору, који је интелигенцију и довео на власт, да, смејући се у себи, преко њених леђа лакше оствари своје циљеве.

само о томе да демократски опредељена интелигенција заступа манихејску поделу насупрот политичким противницима, него и о томе да задржава параноичан став према људима на функцијама чак и када су то њихове колеге. Ко год покаже спремност да се прихвати неке јавне функције и за неко време буде „бирократа“ постаје жртва уцењивачко-дискриминаторског става. Интелектуалци који су из разних разлога остали на маргини, на пример, јавно се хвале како с пријатељима и колегама који су прихватили државне функције, „раскидају све односе“, само што не кажу да их третирају као „кужне овце“. То многе, иначе способне, одбија од ангажмана. Истовремено, митом о високој моралности и принципијелности којим се такав став оправдава не само што се блокира регрутација способних него се и отвара пут онима који се „ничега не стиде“, а против којих онда поменути моралисти грлато протестују што „прави људи нису на правим местима“.

Пето, посебан дефицит интелигенције као групе проистиче из онога што она сама истиче као своју врлину. Наиме, услед одсуства диференциране класне структуре, свака партија уместо материјалног друштвеног интереса, због примата интелектуалаца, заступа неки идеал, најчешће демократије, као да и сами не поседују интересе.

Осим интелигенције, на друштвенополитичку сцену ступа и новоформирана грађанска класа, коју у првом таласу чине „контроверзни бизнисмени“, односно криминогени елементи

који су се најбрже снашли у институционалном нeredу и прерасподели друштвеног богатства, тако да су први актери нове првобитне акумулације капитала. Идеали и морал интелектуалаца не могу друштво да заштите од криминала ових других; истовремено, идеали првих неће их заштитити од амалгамисања с другима, у корак са сменом идеала материјалним интересима, као што исповедани морал неће бити препрека да се други „оперу“ од своје прошлости, легализују своја богатства и успоставе се као новонастала грађанска класа у смислу главног друштвеног носиоца довршења транзиције до државе пуне владавине права. Рехабилитована нова грађанска класа сутра ће бити главни актер успоставе државе, тим пре што из искуства зна њен значај, па је позитивно вреднује. А што се интелигенције тиче, она ће се вратити својој традиционалној функцији: процес институционалног довршења ће пратити, било као апологета било као критичар. Шта год да буде говорила и писала, по свој прилици ће и даље заступати стару тезу: за демократију, а против државе.

Закључак

Ма колико модерне теорије политике уживале ауторитет, време је да ставимо тачку на етатолудизам (лудизам против државе као ствари криве за све) у виду семантичког „убијања“ државе као зла, тако што ћемо одбацити идеје које су од ње начиниле зло. Овдашња апологија државе као незаменљивог

Милан М. Брдар

Vindicae contra tyrannos: апологија државе
као медијума друштвене интеграције

Фото: picqsels.com

| 53

чиниоца друштвене интеграције представља мисао коју треба уиграти у рангу општег места. Државу треба заштитити од теоретичара, тих модерних софиста који имају мишљење о свему, а излажу га у комбинацији узвишених мотива

и ниских побуда, а када се докопају власти, од државе направе комбинацију нереда и концологора.

Ако, дакле, одбацимо негативну идеју државе, нужно пада и цела овде сажето изложена

појмовно-теоријска скаламерија, што није штета, јер се ионако избрукала у историји XX века. Заступати данас идеју моралног усавршавања друштва и човека представљало би наивност с обзиром на то да свакодневно посматрамо како се технолошки усавршава и људска бестијалност код такозваних чувара цивилизацијских вредности. Пошто у интересу новог схватања државе треба напустити природноправну теорију, која је уосталом *par excellence* софистичка, то заступљена промена води у преиспитивање основних идеја модерне, све до критике просветитељства. Не треба се плашити помисли да је у модерној мисли нешто дубоко погрешно, када су уопште могуће овакве полемике.

У томе је поента: ако се модерна прогресистичка мисао одржавала у одређености путем негативне идеје државе, а од свег тог комплекса није било никакве користи, преостаје нам иста тактика: да у преобликовање свеукупног корпуса идеја уђемо почевши од државе као носиоца општег добра (Аристотел). За успостављање новог става према држави није потребно ново утемељење, довољно је историјско и политичко искуство; а тај нови, позитиван став може да нам послужи као принцип утемељења и реформе осталих идеја и теорија. Како Аристотел рече, принцип ствари није сама ствар.

References / Литература

- Augustine, St. (1984). *City of God*. Harmondsworth: Penguin.
- Brdar, M. (2001). Institutionalization of Human Rights: Crumbling of Sovereignty and Globalization. *Filozofski godišnjak*, 14, 203–224.
- Brdar, M. (2002a). Globalization and desovereignization: the problem of the regionalization of Serbian in the current geopolitical context. *Социолошки преглед*, 36, No. 1–2, 57–80. [In Serbian]
- Brdar, M. (2002b). *Philosophy in Duchamp's pissoir. A postmodernist outline of 20th century philosophy.*, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. [In Serbian]
- Brdar, M. (2003). The humanistic intellectual type: formation, historical role and limitations. In: J. Trkulja (prir.), *Intelektualci u tranziciji* (29–54). Kikinda. [In Serbian]
- Brdar, M. (2005). *The futile call. Sociology of knowledge between ideology and self-reflection: the case of Karl Mannheim and the Enlightenment*, Novi Sad: Stylos. [In Serbian]
- Erlanger, Ph. (1960). *St. Bartholomew's Night: The Massacre of St. Bartholomew*, London: Patrick O'Brian.
- Gierke, O. (1958). *Political Theories of the Middle Ages*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1988). *Modernist philosophical discourse*. Zagreb: Globus. [In Croatian]
- Hegel (1974). *Encyclopedia of philosophical sciences*. Sarajevo: „Veselin Masleša“. [In Bosnian]
- Post, G. (1964). *Studies in Medieval Legal Thought: Public Law and the State 1100–1322*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Schiller, F. (1910). Über die ästhetische Erziehung des Menschen. In: *Schillers philosophische Schriften und Gedichte (Auswahl)* (159–271). Leipzig: E. Kühnemann (Hrsg.), Felix Meiner.
- Skinner, Q. (1979). *The Foundations of Modern Political Thought*, Vol. ii: *The Age of Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Soman, A., Koenigsberger, H. G. (eds) (1974). *The Massacre of St. Bartholomew: Reappraisals and Documents*, The Hague: Springer Netherlands, Martinus Nijhoff.
- Wolin, S. S. (1961). *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought*. London: George Allen & Unwin.

Milan M. Brdar

Institute of social sciences

Belgrade (Serbia)

Vindicae contra tyrannos: apology of the state as a medium of social integration

Summary

56 | In this article author presents an apology of the state in relation to modern political theory and humanity scholars and persistent criticism of such an important institution. The first section of the article provides a reconstruction of the origins of the negative attitude toward the state in liberalism, Marxism and conservatism, which have resulted in ridiculous predictions regarding the disappearance of the nation state in the context of globalization. In the second part the author asserts that the state is the unavoidable medium of modern social synthesis and deals with the problem of the one-sidedness modern ideologies and their programs of social synthesis. The principles necessary to perform this task are divided amongst ideologies (freedom - *liberalism*, equality - *Marxism*, community - *conservativism*), and due to this historical fact, we have conflict between them instead of complementarity. This leads to the conclusion that we ought to get rid of devotion to one ideology in favor of reform of our way of thinking. The final section of the article provides a description of the phenomena present transitional societies and the leading political role of intellectuals. In the author's view this unhappy occurrence is due to inadequate education in the area of modern political theory, which due to its negative attitude toward the state reduces our political skill. The first step to avoiding this requires the abandonment of negative attitudes toward the state and the fostering of respect of the state as the protector of the "common good" and the guarantor of liberty, necessary for the improvement of people's lives, in keeping with Aristotle's statement.

Keywords: state, tyranny, liberty, intellectuals, power, nation, reform, transition, neoliberalism, Marxism, conservatism.

Љубиша М. Деспотовић^[1]

Институт за политичке студије
Београд (Србија)

УДК 3327:303.01"19"

329.12:21.6/8

Прегледни научни рад

Примљен: 01/12/2020

Прихваћен: 09/12/2020

doi: 10.5937/napredak1-29664

Доприноси америчке теоријске мисли дисциплинарном конституисању савремених међународних односа

Сажетак: У раду ћемо исказати и аргументативно доказати пресудан допринос америчке теоријске мисли дисциплинарном конституисању савремених међународних односа као политиколошке дисциплине. Посебно ћемо разматрати три важна правца теоријског истраживања међународних односа, историјског, систематског и нормативног. Нарочита пажња биће посвећена либералној и реалистичкој школи мишљења, и њеним најважнијим теоријским увидима о карактеру међународних односа, особито након Другог светског рата.

Кључне речи: савремени међународни односи, либерализам, реализам, неореализам, САД, баланс силе

Допринос америчких теоретичара проучавању савремених међународних односа у XX веку може се сматрати кључним. Не чуди стога оцена неких ауторитета из те области који сматрају да се читава нова научна дисциплина која проучава те односе, а особито њен развој након Другог светског рата, може сматрати америчком научном дисциплином. Ниједна друга земља није као САД тако ауторски доминирала у њеном теоријском конституисању, научном развоју и дисциплинарном утемељењу.

Историјски приступ проучавању савремених међународних односа

Главна карактеристика овог приступа истраживању међународних односа фокусирана је на историју дипломатских односа као и на обиље документарне грађе коју она нуди. Логично, приступ се ширио и на анализу политичке историје која тематизује међународне односе, историју ратова, међународне конгресе, и уопште на све што би проучавање политичке прошлости деловања

[1] despotlj@stcable.net

држава као међународних субјеката могло да допринесе разумевању њиховог понашања у домену спољнополитичке праксе. Бројни су покушаји да се у оквиру оваквог приступа изврше извесне систематизације понашања у историји међународних односа, утврде обрасци и фактори која га дефинишу и оствари извесна доза њихове примене на будуће међународне догађаје.

Извесна ограниченост оваквог приступа у проучавању политичке историје везана је за саму природу добијених резултата, и њихову *темјоралну условљеност*, јер су управо таква сазнања често непримењива у домену антиципације будућих догађаја. Тешко је утврдити константе политичког понашања држава и других субјеката међународних односа, а још теже те константе пројектовати као могући теоријски репер за будућност међународних односа. Флуидност, несталност, контингенција, и напосе слобода избора праваца деловања међународних актера најчешће су неухватљиви за овакву врсту теоријског приступа и доносе више проблема него реалних користи. Историјски догађаји у међународним односима који су већ завршени, фиксирани су и њихова коректна научна анализа може да нам каже доста, али покушаји прављења аналогije са савременим дешавањима или пак антиципације будућег развоја прилично је непоуздано. О томе методолошки врло јасно сведочи и Пол Кенеди (Paul Kennedy) када каже: „али проблем који историчари – за разлику од политиколога – имају док се носе са општим теоријама је тај да су докази из прошлости скоро увек суштински разнолики да би допустили 'тврде' научне закључке“ (Kenedi, 1999, str. 16).

Систематски приступ проучавању међународних односа

Систематски приступ проучавању међународних односа полази од става да у међународном општењу субјеката (СМО – савремени међународни односи) постоје извесни стални обрасци или правилности које се испољавају у различитим периодима тих односа и који не зависе од фазе њихове конкретизације, односно представљају неку врсту *сйрукйуралне констйантйе независне од темјоралне димензије њиховој йојављивања*. Неке од таквих правилности или структуралних константи биле би, према тумачењу Радована Вукадиновића, на пример: баланс силе, биполарност и универсализам.

а) Баланс силе се узима као „најтрајнији систем међународних односа од стварања модерне државе“. Чак би се рекло да заступници ове теорије сматрају да је сила главни структурални фактор у међународним односима, основни покретач тих односа, и то још од старих времена па све до данас. Баланс силе је концепт у коме доминира став да се међународни мир гради управо на равнотежи силе између супарничких табора, и да тај баланс одржава свет у релативно стабилној ситуацији у којој је мир и даље главни циљ и претежно стање коме се тежи. Равнотежи доприносе и мање државе својом активном сарадњом, те сврставањем у поједине савезничке организације, јачајући међународне блокове и доприносећи на свој начин таквој политици баланса силе. Често се у историји међународних односа као добар пример баланса силе, односно равнотеже моћи, наводи поредак формиран у

XIX веку, у периоду између Бечког и Берлинског конгреса. Сваки дисбаланс силе значао био покретање ратних механизма јер недостатак *контрабалансирајућих снага* у међународни односима најчешће значи почетак решавања међународних проблема снагом оружја у том тренутку јаче стране или бар оне која сматра да то јесте.

б) Биполарност је такав приступ проучавању међународних односа који свет посматра кроз оптику постојања двају јаких центара политичке моћи који један другог обуздавају, контролишу и пацификују упркос бројним капацитетима тврде моћи коју поседују. Дobar пример таквих односа је период тзв. хладног рата. Иако бременим многим проблемима, он је био и остао период стабилног мира у многим деценијама након Другог светског рата управо јер је механизам биполарне равнотеже снага радио свој посао, сматрају присталице ове теорије. Овакав теоријски приступ губи из вида чињеницу да је биполарност својство само једног периода у развоју међународних односа, те нема, нити може да има, универзалност. Често се, као што је то и данас случај, свет међународних односа гради из различитих поредака моћи, најпре биполарности у време хладног рата, затим монополарности и постојања једног светског хегемона оличеног у империјалној структури САД након рушења Берлинског зида, те новој ери мултиполарности која се гради ту пред нашим очима и која ће за мање од једне деценије постати доминантан поредак геополитичке моћи у свету.

в) Универзалност је такав теоријски приступ проучавању међународних односа који свој

основни теоријски став постулира на тражењу упоришта у прошлости међународних односа и политичке историје великих империјалних структура моћи као и друштвених формација изграђених на њима. Као чест пример за проучавање таквих формација из прошлости узима се стари Рим и његов универзалистички концепт *Pax Romana*, који је одређивао односе унутар империје и нивелисао их овако схваћеним концептом универзализма. *Теоријски концепт универзализма* настао је на простору САД, почетком XX века, када су ушли у фазу превладавања доктрине *изолационизма* и градили све јасније свој империјални програм доминације у међународним односима под универзалистичким принципом *Pax Americana*. Реч је у ствари о првим наговештајима концепта тзв. светске владе или новог свеског поретка моћи који треба да се гради под доминантном вођством САД. Идеја светске заједнице, светске владе, и светске администрације постаје идеја окосница оваквог приступа посматрања нове архитектуре света који ће се градити у будућности. Као институционална претходница таквог поретка нових међународних односа у свету настали су прво Лига народа након Првог светског рата и Организација уједињених нација након Другог светског рата. Из ове перспективе посматрања структуре међународних односа, у последњем веку јасно се уочавају намере планетарне доминације САД, која империјалне планове пројектује под маском универзалистичког принципа грађења мира и нових односа сарадње у свету, притом се све време примарно руководећи реализацијом властитих националних интереса.

Нормативни приступ проучавању међународних односа

Нормативни приступ проучавању међународних односа полази од претпоставке да без обзира на то о којој је фази тих односа реч, у њима постоје извесни стандарди, норме и правила који те односе одређују, уређују и усмеравају. Аутори који баштине овај приступ сматрају да су за то кључни тзв. историјски детерминизам и доминација силе, који заједно детерминишу одређени оквир нормативног понашања у светској политици. У оквиру ове школе мишљења постоје два различита концепта разумевања нормативизма у међународним односима. Један је идеалистички, а други реалистички концепт.

а) Идеалистичко-либерални концепт се везује превасходно за америчке теоретичаре, али и за америчког председника Вудроа Вилсона (Woodrow Wilson), који је кроз принципе тзв. *либералног идеализма* заговарао снажнију улогу међународних институција, међународног права и ефикасне међународне организације која ће довести до већег степена извесности и контролисаног развоја. Присталице тог концепта на свет сложених међународних односа гледају кроз призму либералних идеја, сматрајући да је исправна аналогија са позицијом појединца у демократском друштву. Тај идеал требало би да следе и државе у међународним односима, и то таман тако и толико колико је то могуће и појединцу у свом друштвеном окружењу.

„Идеалисти приступају међународним односима на основи истих стандарда какви се примењују и према појединцима у друштву. Ствари су у међународним односима добре или

лоше, праведне или неправедне, моралне или аморалне. Из тога се извлачи основни захтев да би било могуће створити такав свет у коме би се и државе понашале тачно онако као и појединац, држећи се моралних начела, која су иначе карактеристична за човека“ (Vukadinović, 2004, str. 41). У историји социјалних идеја такав став су баштинили Дејвид Хјум (David Hume) залагањем за укидање протекционизма, Адам Смит (Adam Smith) залагањем за слободну трговину у свету, Жан Жак Русо (Jean-Jacques Rousseau) својом борбом за укидање насиља (антрополошки оптимизам русоовског типа), а нарочито Имануел Кант (Immanuel Kant), који се у делу *Вечни мир* залаже за поштовање универзално ваљаних права као обавезујућих за све државе, јер је њихово поштовање основа постизања и одржавања светског мира. Џон Лок (John Locke) такође у свом знаменитом делу *Две расправе о влади* (1689) износи јасан став либерализма који постаје његов базични постулат и основа сваког демократског друштва: „Власт се може пренети на одређену особу или групу људи само уговором, а не ’Божијом објавом’ или миропомазанјем“ (Proković, 2018, str. 68).

Темељи Локовог демократског поретка власти почивају на следећим принципима:

– политичка власт је световног порекла, она почива на споразуму људи као припадника политичке заједнице.

– правни и политички поредак служе постизању људске добробити и одговарају рационалним начелима ума.

– постоје урођена, природна људска права које мора поштовати свака државна власт.

– природна права људи не зависе од државе, она је само њихов јемац и заштитник.

Либерализам је, дакле, главна идеолошка матрица у чијем контексту се развио овај теоријски приступ истраживању међународних односа. Базна суштина либералних вредности кодификована је још у Декларацији о правима човека и грађанина Француске буржоаске револуције из 1789. године, а свакако и став да се „начела сваког суверенитета налазе једино у народу. Нико, ниједна особа не може вршити ауторитет који не проистиче из народа“. Све те вредности и принципи недвосмислено се истичу у Декларацији о независности САД из 1776. године, где се каже да „људи стварају државе и организују праведну власт“ и да ако је нека „власт штетна, они могу да је замене, укину и установе нову државу“. То особито снажно говоре тзв. очеви оснивачи САД, Џејмс Медисон (James Madison), Џон Џеј (John Jay) и Александер Хамилтон (Alexander Hamilton) у својим знаменитим *Федералистичким списима* (Hamilton, Madison, Džej, 1981).

Стенли Хофман (Stanley Hoffmann) сматра да се либерални приступ међународним односима гради превасходно на вредностима „уздраности, компромиса и мира“, јер је за присталице либералног приступа „леgitимна само она политика на коју појединац пристане да се води у његово име...“ (Proroković, 2018, str. 67). Одређујући либерални приступ проучавању међународних односа Џон Ајкенбери (John Ikenberry) истиче пет водећих либералних принципа: „демократски мир, слободна трговина, међузависност, међународне институције и заједничке вредности“. Тиме

се утемељује став либерала да *демократске државе не рађују између себе* и да због тзв. демократске процедуре доношења одлука и њихове обавезне легитимности унутар неке демократске земље, оне нужно контролишу и спољну политику, градећи тако оно што називају „демократским миром“. Ајкенбери је доследно својим теоријским и идеолошки ставовима критиковао америчког председника Џорџа Буша и његову „неоимперијалну велику стратегију“, подсећајући да су САД градиле након Другог светског рата своју хегемонију како би свет преобликовале по мери сопствених интереса. Оне су то чиниле агресивно и брутално. Због тога САД морају, сматра он, да „обуздају моћ“ и да делују као „невољна суперсила“ (суперсила против своје воље – „reluctant superpower“) и чине уступке слабијим државама како би обезбедиле њихово учешће у систему, што није био случај са Бушовом администрацијом и спољнополитичком доктрином која је примењивана (Proroković, 2018, str. 77).

Ову либералну оптимистичку визију међународних односа до неслућених граница идеолошког оптимизма без стварног чињеничног покрића ширио је Френсис Фукујума (Francis Fukuyama), посебно у својој књизи *Крај историје и последњи човек* из 1992. године. Сматрајући да је либерализам тријумфовао и да су остале политичке идеологије, а нарочито социјалистичка, историјски поражене, нови либерални талас запљуснуће све континенте и државе и на такав начин променити досадашњу међународну праксу сукобљавања око идеолошких разлика. Либерални капитализам је тријумфовао, сматра он, и са собом донео

перспективу решавања економских, социјалних и финансијских проблема који ће довести до „краја историје“ и спречавања обнове старих сукоба. Своје ставове у нешто блажој форми поновио је и 2014. године после обиља утемељених теоријских критика. Фукујама и даље сматра да „ће све земље пре или касније прихватити либерално-демократски образац, односно да ће се, у ширем контексту посматрано, окончати идеолошка еволуција човечанства, што ће донети 'крај историје' у облику у којем смо историјску науку познавали до сада“ (Proroković, 2018, str. 77).

У контексту либералног приступа проучавању међународних односа посебно место заузима и тзв. либерални институционализам, коме је својствено да осим држава, као главних субјеката у међународним односима, посебно место у истраживањима поклањају међународним институцијама и невладином сектору. „Зато се либерални институционализам окреће ка новим актерима и новим односима, а пре свега се занима за питање међународних организација, интеграција и стварање интеграционих средина између држава“ (Proroković, 2018, str. 80). Либерални институционалисти превасходно истичу значај тзв. наднационалних тела и институција, које виде као главно средство повезивања између држава и постизања (изградње) глобалног мира. То се, према њиховим схватањима, приписује све већој аутономији у одлучивању и делатности међународних институција за које се претпоставља да ће бити рационалније, одговорније и мање субјективне у свом раду од националних држава и њиховог природног егоизма. Стога се они залажу за јачање транснацио-

налне, прекограничне сарадње, која би требало да трансцендира национални ниво организовања држава и тако постигне ефикаснију, бржу и наводно транспарентнију сарадњу и развој читавих региона. „Сарадња се тако постепено проширује, али и продубљује, смањујући изгледе за отворено сукобљавање страна укључених у овај процес.“ Као добар пример они често истичу Европску унију која је управо настала из ранијих Европских удружења као што су заједница за угаљ и челик, Европске економске заједнице, заједнице за атомску енергију и сл.

б) Реалистички приступ у проучавању међународних односа полази од јасних ставова да је свет несавршен, да је људска природа проблематична (антрополошки песимизам макијавелијевског типа), да у том свету доминирају *сила* и *насиље*, те да у таквом окружењу свака држава може остваривати интересе сходно својој снази. Историјски то су експлицитни ставови који сежу још од Платона, који допушта држави оличеној у њеном политичком вођству да *лаже* у међународним односима уколико је то у складу са њеним виталним интересима, Тукидида, који са позиције утилитарне релативизације моралних вредности, поручује да за државу „ништа није неразумно што је корисно“ њеним интересима, а такође и Макијавелија, који у делу *Il Principe* брани идеју да свака држава ради остварења својих виших интереса има право и треба да одбаци све религијске и моралне норме које би је спутавале да их реализује. Макијавели је често чак и у стручној литератури погрешно оптуживан као творац аксиолошког принципа да *циљ ојравдава средство*. Иако је био аморалиста

у политици, он се није залагао за *језуитски аксеолошки принцип да циљ ојравдава средство*, већ за праксеолошки принцип који је инсистирао на ставу да *средство мора бити саобразно циљу* ако желимо да га остваримо у политичким стварима. Ту традицију мишљења касније је наставио и Франсис Бејкон (Francis Bacon), који тврди да је *сила* основна константа у међународним односима, а експанзија и вештина ратовања њени пратећи и најважнији атрибути. Рат је, према његовом мишљењу, здрава реакција и у рату држава повремено вежба своје наводно државно здравље и јача свој међународни потенцијал.

У америчкој верзији ове школе мишљења, само много касније, ревностни настављач био је Николас Спикмен (Nicholas J. Spykman), један од главних теоретичара силе и творца америчке експанзионистичке геополитике. Сви припадници ове школе, укључујући и њега, у главни фокус своје аргументације стављају категорију националних интереса. „Национални интерес поставља се као највиша вредност за коју је држава спремна у свакој ситуацији употребити сва расположива средства. У одбрани и реализацији националног интереса готово да је све допуштено, па се он на неки начин појављује као трансцеденталан циљ спољне политике“ (Vukadinović, 2004, str. 42).

Један од највећих заговорника реалистичког приступа био је амерички професор Ханс Моргентхау (Hans J. Morgenthau), који се у делу *Politics Among Nations* залагао за концепт и принцип интереса дефинисаног терминима силе. У међународним односима „не постоје истине већ само мишљења“, тврдио је. Политика

једне државе, а поготово спољна, успоставља се далеко изван вредносних кодова религије, морала, естетике, па чак и економије. Државници, сматрао је он, делују кроз призму интереса дефинисаних посредством силе и реализованих путем ње, а досадашња историја међународних односа најбоља је потврда те тврдње. „Скрећући пажњу на интерес и силу, реалистична је теорија истакнула главну улогу држава у међународним односима и њихово значајно место, али једнако тако запала у *фетишизам силе*, не покушавајући да се та категорија одреди ширим друштвено-политичким и економским релацијама“ (Vukadinović, 2004, str. 44).

„За Моргентхауа је међународна политика једноставно политика силе и без обзира на то шта државници и народ желе да остваре и какве циљеве имају пред собом, најефикаснији инструмент је сила, односно моћ којом располажу“ (Proroković, 2018, str. 48). Моргентхау јасно поручује да „међународна политика, као и свака друга политика, представља борбу за моћ. Какви год били крајњи циљеви међународне политике, моћ је увек непосредан циљ“ (Morgenthau, 2014, str. 27). И Џозеф Нај (Joseph S. Nye) реалистима приписује јасно исказан став о преминацији војне силе као директној експликацији примене тврде моћи у међународним односима који су засновани на анархистичној представи светске политике без постојања врховног ауторитета изнад држава који бих их уређивао у јединствени систем. „Реализам претпоставља да у анархичним условима светске политике, где нема више међународне инстанце владе изнад држава, оне се морају ослонити на сопствене способности

како би сачувале независност, и да кад дође стани-пани, *ultima ratio* јесте употреба силе. Реализам осликава свет као низ суверених држава које теже да очувају своју безбедност, с војном силом као коначним инструментом... Реалисти се појављују у разним облицима и величинама, али сви махом заступају тезу да је глобална политика политика моћи“ (Naj, 2012, str. 38).

Моргентау као родоначелник реализма и присталица очувања *америчке хегемоније*, још је експлицитнији. Он, наиме, сматра да „се основни амерички национални интерес налази у таквом глобалном односу снага у коме: а) постоји у Европи равнотежа моћи која обезбеђује да се ниједна држава или група држава не издигне у толикој мери да угрози јединствену позицију САД као силе хегемона без ривала у западној хемисфери и б) одржавање исте, такве „равнотеже“ снага у Азији чије би нарушавање имало тешке последице по интересе САД“ (Simić, 1999, str. 184).

Кључно полазиште многих теоретичара реализма јесте став да међународни односи почивају на *анархији*. Тачније да је то њихов главни контекст, а то значи да су односи углавном нерегулисани јер у њима не постоји врховни ауторитет који би диктирао и креирао суштинску динамику и правила. Међу њима је свакако и Роберт Гудин (Robert E. Goodin), који реализам описује кроз четири основна принципа: 1. државе су кључни актери међународних односа, 2. међународни односи су анархични јер у њима не постоји врхунски ауторитет – регулатор, 3. међународни актери се у међународном систему односа понашају рационално и усклађено са

сопственим интересима, и 4. све државе теже јачању моћи како би тиме увећале капацитете своје одбрамбене способности. Чарлс Кегли (Charles W. Kegley) и Јуџин Виткоф (Eugene R. Wittkopf) у делу *Светска историја, тренд и трансформација* промовишу сличне ставове. Њихова кључна порука садржана је у постулату да „државе не смеју никада поверити задатак самозаштите међународној безбедносној организацији или међународном праву и треба да се одупру настојањима да се међународно понашањерегулише путем глобалног управљања“ (Proroković, 2018, str. 49).

„Реалисти су иначе, по природи ствари, окренути националном интересу властите земље и истраживању најбољих начина да се он оствари. Поједини од њих чак сматрају 'да је наш сопствени национални интерес све што смо заиста способни да знамо и схватимо'. Отуда је већини реалиста заједничко разумевање међународне политике као 'трајног напора да се одржи и повећа сила једне нације и да се одржи у равнотежи или смањи сила других нација'“ (Simić, 1999, str. 184).

Временом су се унутар ове теоријске парадигме искристалисала два важна правца, која се у литератури дефинишу као *дефанзивни* и *офанзивни реализам*. Иако обе групе, сматра Драган Живојиновић, наводе да државе увећавају своју војну моћ ради осигурања властите безбедности, „они се разликују у тумачењу тих разлога за активност кључних актера међународне политике“. Дефанзивни реалисти сматрају да ће те активности изазвати опасно увећање војне моћи, јер ће све државе тежити да се понашају исто, наравно свака у складу са

пре свега својим економским капацитетима да финансирају означен процес, док се офанзивни реалисти окупљају око става да дефинисани процесинеће повећати опасност од континуалног увећања војне моћи, јер постоје бројни лимити који то онемогућавају. Док „пише о концепту офанзивног реализма, Џон Миршајмер (John J. Mearsheimer) износи песимистичну слику међународних односа, пошто наглашава да се такмичење између држава у увећању војне моћи обично завршава оружаним сукобом“. „За све реалисте, калкулација моћи лежи у самом срцу њиховог схватања света који их окружује. Моћ је валута политике великих сила, и државе се надмећу за њу. Оно што је новац у економији, то је моћ у међународним односима“ (Miršajmer, 2017, str. 40).

в) Неореализам као приступ проучавању међународних односа конституисао се око *концепција самопомоћи*. А поменути концепт/ принцип самопомоћи којим треба да се руководе државе у међународним односима инаугурисао је Кенет Волц (Kenneth Waltz), и он се темељи на ставу да све државе морају и треба да се ослањају на сопствене ресурсе у стицању респектабилних

капацитета моћи како би биле у позицији да самостално бране сопствене националне интересе. Јер, каже Волц, „ниједан људски поредак није гаранција против насиља“ (Volc, 2008, str. 115). Пошто и он полази од анархије као базичног контекста у међународном систему, залаже се за концепт *самойомоћи* којим би се државе саме позиционирале у међународном поретку моћи тежећи што бољем положају. „За структурални реализам, анархија, дакле, утиче на то да актери постају слични и да се њихово понашање у структури усмерава ка прављењу баланса“ (Proroković, 2018, str. 50). Према Вилијаму Волфорту (William Wohlforth), егоизам држава је изражен као *национализам*, тако да то узрокује базично неповерење које влада међу њима, док о евентуалном *алириуизму* није могуће говорити у опште. Примери око проглашене пандемије корона вирусом (ковид 19) из 2020. године на најбољи начин потврђују претходне констатације. Државни егоизам постао је главни принцип понашања у међународним односима чак и када је била реч о јавно декларисаним партнерским међународним асоцијацијама и институцијама.

References / Литература

- Kenedi, P. (1999). *The Rise and Fall of the Great Powers*. Podgorica: CID [In Serbian]
Miršajmer, Dž. (2017). *The Tragedy of Great Power Politics*. Beograd, Čigoja [In Serbian]
Morgentau, H. (2014). *Theory of International Politics*. Podgorica: CID [In Serbian]
Naj, Dž. (2012). *The Future of Power*. Beograd: Arhipelag [In Serbian]
Proroković, D. (2018). *Era of Multipolarity*. Beograd: Službeni glasnik [In Serbian]
Simić, D. (1999). *World Order*. Beograd: Zavod za udžbenike [In Serbian]
Volc, K. (2008). *Theory of International Politics*. Beograd: Aleksandrija press [In Serbian]
Vukadinović, R. (2004). *International Political Relations*. Zagreb: Politička kultura [In Croatian]

Ljubiša M. Despotović

Institute for Political Studies

Belgrade (Serbia)

Contributions of American theoretical thought to the disciplinary constitution of contemporary international relations

Summary

This paper will articulate and argumentatively prove the crucial contribution of American theoretical thought to the disciplinary constitution of contemporary international relations as a discipline in political science. In particular, we will consider three important directions of theoretical research of international relations - historical, systematic and normative. We will pay special attention to the liberal and realistic school of thought and its most important theoretical insights concerning the character of international relations, especially after the Second World War.

Keywords: contemporary international relations, liberalism, realism, neorealism, USA, force balance

**Тихомир Ч.
Радовановић^[1]**
Универзитет
Привредна академија
Нови Сад (Србија)

**Љубиша С.
Стојмировић^[2]**
Универзитет
Привредна академија
Нови Сад (Србија)

УДК 330.341:352(497.11)
Прегледни научни рад
Примљен: 02/12/2020
Прихваћен: 15/12/2020
doi: 10.5937/napredak1-29678

Садашњост и будућност локалног развоја

Сажетак: Овај научни рад се бави достигнутим, а нарочито даљим развојем локалних самоуправа у свету, при чему је као пример посматран локални развој у Србији. Он се приређује у овом критичном тренутку у којем, осим крупних светских проблема, тренутно влада и пандемија корона вируса са поразним економским, социјалним и другим огромним негативним импликацијама. Све то директно погађа локалне самоуправе свих земаља, па је зато за предмет овог рада одабрано проучавање њиховог даљег развоја, који обострано утиче на укупан национални и светски развој.

У изучавањима теоријског карактера као посебна коришћена је научна метода студирања, а као појединачна научна интегрална метода – уз напомену да је у томе као општа коришћена научна дијалектичка метода. При томе су у овом раду индетификоване одређене нове научне информације, које ће верификовати адекватна научна јавност и друштвена пракса.

Кључне речи: локална самоуправа, светске промене, интегрални развој, специфичности Србије, ефекти

Методолошки увод

Подела територије државе на локалне сегменте (локалне јединице) има веома дугу традицију. Она је настала као потреба државе да лакше и ефикасније влада целином сопствене територије са обухваћеним становништвом. Ове елементарне целине носиле су разне називе, а последњих деценија, услед развоја демократије, оне се све више називају локалним

самоуправама, најчешће у форми општина као мање урбанизованих целина и градова као наглашеније урбанизованих сегмената. Сходно убрзаном развоју науке и технологије и слабо регулисаном међународној сарадњи у последње време су се у свету појавили веома крупни проблеми у које спадају: негативне климатске промене, појачане миграције, разни локални и шири ратови, сиромаштво и глад, појава пандемије корона вируса,

[1] prof.tihomir.r@gmail.com

[2] ljstojmirovic@gmail.com

јачање тероризма, неповољно дејство опште глобализације, трговинске баријере и сл. Све те опште опасности директно утичу на целину света, националне државе и све њихове локалне самоуправе. Ти и такви општи проблеми непрекидно коче развој човечанства у економском, друштвеном и политичком смислу и захтевају ургентно налажење решења на свим нивоима – светском, националном и локалном (Basan, 2011, str. 5–9).

Када је реч о локалним самоуправама, успешност њиховог развоја зависи од решавања наведених проблема на светском и националном нивоу, с једне, али и од квалитета њиховог будућег развоја, с друге стране. О начинима решавања тих проблема за сада нема довољно публикованих научних радова у свету. Управо због тога овај научни рад има за циљ да својим резултатима у одређеној мери допринесе успешном решавању тих проблема, нарочито оних који се односе на непосредни и будући развој локалних самоуправа.

У том контексту, за потребе припреме овог теоријског научног рада креиран је и примењен адекватан интерни пројекат истраживања, чији основни елементи имају следеће карактеристике (Radovanović, Stojmirović, 2015, str. 65–78):

– Проблем овог истраживања сводио се на постављање следећег истраживачког питања: Како треба усмерити даљи локални развој да би он допринесио решавању актуелних светских питања и истовремено био ефикасан?^[3] Наравно, сви остали идејни елементи истраживања

налазе се у функцији успешног решавања тог истраживачког проблема).

– Предмет овог истраживања односи се на уважавање наведених светских проблема и налажење ефикасних решења за даљи развој локалне самоуправе у целом свету.

– Циљ предметног истраживања чинила је намера да његови резултати унапреде науку и праксу у тој области, у корист свих локалних самоуправа, њихових земаља и света као целине.

– Основна истраживачка хипотеза овог истраживања био је став да даљи развој локалних самоуправа треба засновати на научном интегралном планирању да би био успешан;

– У истраживању су коришћене следеће научне методе: дијалетичка као општа, метода студирања као посебна и интегрална метода као појединачна. Тим методама су сакупљени релевантни истраживачки подаци чијом интерпретацијом је идентификовано неколико нових научних информација, које су послужиле решењу постављеног истраживачког проблема и верификацији утврђене истраживачке хипотезе.

На основу тога сакупљена истраживачка грађа је прикладно структурирана и искоришћена за израду следећих делова овог научног рада:

– први део је посвећен карактеру и улози локалне самоуправе, ради прикладног лоцирања текста овог рада;

– другим делом је обухваћен приказ садашњости у развоју локалних самоуправа у свету, чиме се ближе сагледава проблем овог истраживања;

[3] У науци и у овом раду развојем локалних самоуправа обухватају се следеће фазе: планирање, извођење, имплементација и евалуација, односно синтетизовано гледано: планирање и реализација тог развоја.

– трећи део се односи на пројектовање будућности локалног развоја ради решења постављеног истраживачког проблема;

– у четвртм делу се излаже пример локалног развоја у Србији ради компарације у смислу достигнутог стања и примене пројектованог локалног развоја;

– у петом, последњем делу рада изложене су нове научне информације које су остварене овим истраживањем.

На крају је дат преглед коришћене научне литературе и приређен резиме овог рада на енглеском језику.

1. Карактер и развој локалних самоуправа

Као што је на почетку речено, локалне самоуправе (општине и градови) чине јединичне делове практично свих земаља света. Њихова улога је да управно реализују актуелне друштвене прописе (законе, уредбе и сл.) и својим актима уређују рад и живот организација и грађанства на обухваћеној територији (што је суштина њиховог самоуправљања). По томе се ингеренције локалних самоуправа могу поделити на оперативне и развојне. Прве се односе на деловање органа локалне самоуправе у примени државних и сопствених прописа, а другима се обухвата развој локалне самоуправе у материјалном и нематеријалном смислу. Овај други, развојни аспект ужи је предмет разматрања овог рада који је подељен на садашњост и будућност.

Треба додати да у садашњем тренутку нису стандардизоване ингеренције локалних самоуправа између земаља и да оне зависе од

државних прописа конкретне земље. Међутим, свима је заједничко да брину о реализацији одређених државних и интерних прописа, па ће се зато њихово третирање у овом раду сводити на то заједништво. У том контексту ваља нагласити да је, у односу на примену прописа, развој локалних самоуправа знатно деликатнији и ризичнији. Ово проистиче од тога што сталне природне и друштвене промене, нарочито интензивирани у последње време, захтевају адекватно мењање прописа, чему треба да се прилагоде локалне самоуправе и држава као целина. Наравно, то прилагођавање је увек сложено и неизвесно како за функционере, тако и за запослене у локалним самоуправама (Kegli, Vitkof, 2009, str. 48–61).

Да би се то ефикасније превазишло, нарочито у водећим земљама света, за цео јавни сектор успостављени су системи стручног усавршавања запослених, које помаже да се лакше прихвате нови прописи. Управо се због тога данас у свету у основи примењују два супростављена система локалног развоја – парцијални и интегрални (Radovanović, 2020, str. 51–64).

Парцијални систем је дуго владајући и своди се на то да развој локалних самоуправа воде државни органи. Он је назван парцијалним јер се у његовој примени првенствено брине о уским државним интересима, при чему развојни интереси локалног становништва имају секундарну улогу. Тај систем се и сада задржао у већини мање развијених земаља. Међутим, с подизањем нивоа општег образовања људи и имплицитним развојем демократије, што у основи важи за развијене земље, овај систем је своје место почео да уступа систему тзв.

интегралног планирања развоја, чији је најважнији креатор Организација за развој Уједињених нација (UNDP). Та организација је, на основу резолуције Уједињених нација о потреби одрживог развоја, на стручно-емпиријским основама креирала такав локални развој, који је заснован на партнерству компетентних државних и друштвених снага у изради планова локалног развоја, уз прикладно верификационо учешће свих организација и грађана у локалној самоуправи. Тај систем, у односу на парцијални, неспорно је ефикаснији, нарочито зато што респектује све развојне интересе и државе и локалне заједнице. Он се последњих година све више користи у развоју локалних самоуправа најразвијенијих и транзиционих земаља (Breneselović, Krnjajić, 2017).

Садашњи плански системи првенствено се односе на планирање локалног развоја као прве идејне фазе, док реализација тог развоја (у смислу извођења, имплементације и евалуације) има технички карактер, који је у принципу једноставан и познат. Поводом тога, треба истаћи да се применом ових система планирања локалног развоја постижу различити резултати, и то: све гори у примени парцијалног планирања и осетно бољи у примени стручног интегралног планирања локалног развоја. До овога долази зато што је парцијални систем локалног планирања у суштини бирократског карактера, где интерни планери реализују планску вољу актуелне

власти, док је стручни систем интегралног планирања претежно популистичког карактера, где планери некритички уобличују планску вољу локалних организација и грађана, чиме се недовољно узимају у обзир национална и међународна планска кретања. С обзиром на то, сада се у свету приближно у истом обиму користе ови супростављени системи, с тим што се у последње време све чешће појављују њихове комбинације (Lisman, 2008, str. 18–29).

Управо због све мање ефикасности наведених система, у којима се недовољно узимају у обзир поменуте опште претње човечанству, може се прогноzirати да ће се ти системи елиминисати све фреквентнијом применом новог, научно заснованог система интегралног планирања локалног и укупног друштвеног развоја. У том контексту водећи научни радници су већ конституисали прве научно засноване системе интегралног планирања локалног развоја за које су прво образложили појам интегралности, затим утврдили принципе и моделе истраживања и примене тог система, да би на основу тога пројектовали стандардизоване моделе планирања локалног развоја, уз пратећу могућу софтверизацију планских информација. Тај нови систем планирања локалног развоја већ продире у најразвијеније земље, чиме се отпочиње са његовом апликативном верификацијом која се успешно одвија^[4]. Нови систем се у суштини

[4] Конституисање научно заснованог интегралног планирања локалног и укупног друштвеног развоја отпочело је последњих година појавом првих научних радова и монографија из те области у чему веома значајну улогу имају и аутори из Србије (нпр. Радовановић, 2020).

заснива на науци, а најкомпетентије државне и друштвене снаге партнерски креирају нове планове локалног развоја, који нису ни бирократски ни популистички, већ одговарају специфичностима локалних заједница и складно се уклапају у националне и међународне планове развоја. Технички гледано, ново планирање локалног развоја осетно је вишег квалитета од досад примењених система (Katić, 2015, str. 41–65).

2. Садашњост развоја локалних самоуправа

Планирање и реализовање развоја локалних самоуправа у садашњем свету врло је шаролико. Ипак, постоје одређене правилности, које се односе на коришћење основних подсистема парцијалног и интегралног планирања, односно:

- парцијално диктаторско планирање (ПДП), као подсистем парцијалног планирања, задржало се у мањем броју неразвијених земаља (првенствено у Африци и Јужној Америци), у којима по правилу владају ниска образованост становништва и пратеће сиромаштво и где се с разлогом очекује да се тај изразито неефикасан подсистем убрзано трансформише у ефикаснији (Beer, 2019, str. 14–19);

- парцијално бирократско планирање (ПБП), такође као подсистем парцијалног планирања, задржало се првенствено у већини неразвијених земаља са скромним образовањем становништва. Оно је по својој природи жилаво, али се очекује његова трансформација у интегрални систем локалног планирања;

- интегрално стручно планирање (ИСП), као подсистем интегралног планирања, своди се на примену стручно-емпиријског начина у коме водећу улогу има Организација за развој Уједињених нација (UNDP). Он се заснива на проучавању праксе планирања локалног и укупног друштвеног развоја и пројектовању планских модела који се препоручују државама и њиховим локалним самоуправама. Тај начин планирања локалног развоја, као ефикаснији од претходних подсистема, у основи је прихватила већина развијених и транзиционих земаља. Основни проблем представљају дате необавезујуће планске препоруке, које владајуће и бирократске снаге обухваћених земаља у пракси могу да интерпретирају и примењују на свој начин. Такав подсистем интегралног планирања сада користи већина развијених и транзиционих земаља (Green, Lakely, 2016, str. 7–12);

- интегрално научно планирање (ИНП), такође као подсистем интегралног планирања, ново је и налази се у фази конституисања. Креатори тог начина планирања су водећи научни радници у свету који полазе од тога да се наведени подсистем стручног интегралног планирања може унапредити тиме што га треба научно засновати, тј. дефинисати интегрисаност, идентификовати његове принципе, пројектовати методе научног и стручног истраживања, креирати и стандардизовати моделе планова локалног развоја, као и креирати његову информатизацију и софтверизацију. На тим основама у свету се појављује све више научних радова, а почело је и публиковање првих књига из те области. Тај

покрет продире у неке најразвијеније земље и стручно планирање замењује научним планирањем локалног развоја као најефикаснијим, јер се оно заснива на једнозначним планским решењима, а не на препорукама које нуди стручни систем интегралног локалног планирања (Radovanović, 2020, str. 52–64).

Текућа примена наведена четири подсистема у садашњем свету најпре је условљена начинима управљања у појединим земљама. У развијеним земљама, сходно уведеној парламентарној демократији, владајући режими су ухватали примену стручног интегралног планирања, а неки од њих у то активно уводе примену првих неразвијених облика научног планирања тог развоја. На тај начин расте ефикасност планирања. У транзиционим земљама је такође уведен систем стручног интегралног планирања са нешто слабијим ефектима у односу на развијене земље. Најзад, у неразвијеним земљама и даље доминира примена бирократског, а понегде и диктаторског парцијалног планирања, претежно са све горим крајњим резултатима. Отуда се може констатовати да развијене и транзиционе земље сада ефикасније остварују развој својих локалних самоуправа него неразвијене земље. Међутим, у односу на све озбиљније претње човечанству које доносе негативне опште опасности (појаве ратова, климатске промене, нове пандемије, миграционе турбуленције, тероризам, неконтролисана глобализација и сл.), резултати оваког локалног развоја очигледно нису задовољавајући. Таква оцена проистиче из чињенице да садашња регулатива међународних односа не омогућује успешну борбу против наведених

општих опасности, што директно погађа све земље и њихове локалне самоуправе у оперативном и нарочито развојном смислу (OECD, 2019, str. 58–73).

3. Будућност развоја локалних самоуправа

С обзиром на изложено, будући развој локалних самоуправа у свету зависиће од квалитета опште заштите човечанства од наведених опасности, затим од улоге националних држава у томе и од прилагођавања њихових локалних самоуправа тим крупним променама.

Када је реч о успостављању заштите човечанства од већ поменутих и нових општих опасности, треба истаћи растућу потребу радикалних промена структуре и деловања међународних организација, које тиме треба да се баве првенствено у оквиру Уједињених нација. Најбоље је да се, поред постојећих органа Уједињених нација, формирају светске институције задужене за бригу о појединим врстама општих опасности. Њиховим дејством, уз адекватну сарадњу са свим државама, најефикасније би се сачувало човечанство од дефинитивног пропадања.

У новим светским околностима све националне државе, уз свој пун суверенитет, треба томе да прилагоде своје правне системе и тиме допринесу сузбијању и елиминисању наведених општих светских опасности. Важан услов успеха представља подизање општег нивоа образованости људи, нарочито у мање развијеним земљама, јер од нивоа образованости становништва зависи степен развијености

фото: piqsels.com

демократије у њима, чиме се имплицитно оснажује њихов развој и подиже ефикасност деловања свих предложених нових институција Уједињених нација. Тај и такав национални преображај најефикасније се може извести тимским управљањем земљом под вођством адекватног националног лидера. Сходно принципима успешног менаџмента, такве националне лидере у развијеним земљама треба да красе врхунске организационе способности и потребна државничка знања и вештине, што ће им омогућити да са најближим сарадницима успешно воде земљу у новонасталим светским околностима. Међутим, успешне лидере мање развијених земаља додатно треба да красе лична храброст и одлучност да своје земље воде на принципима убрзаног савладавања развојних баријера, односно они те баријере морају да савладају за краће време од оног које су за то утрошиле развијене земље у свом претходном развоју. Такво вођење мање развијених земаља

је најефикасније, али под условом да располажу таквим врхунским лидерима – што је у пракси ређи случај (Draker, 2006, str. 79–86).

Гледано из аспекта локалних заједница, оне ће у таквој будућности морати свој рад и развој да прилагоде променама у споственој држави, а делом и у свету као целини. У таквим околностима најбоље је да се планови развоја локалних самоуправа заснивају на коришћењу научног интегралног планирања (НИП) будући да је оно очигледно најефикасније. Наравно, важно је нагласити да менаџмент локалних самоуправа (првенствено председници општина и градоначелници) треба тимски да воде локалне самоуправе, са сличним особинама као национални лидери, али сведеним на локални ниво (Wigley, Petruney, 2015). Ту још ваља напоменути обавезно дејство развојне хијерархије по којој најнижи ниво имају локалне самоуправе, затим њихове земље и најзад поменуте светске организације (Kourliouros, 2013).

Овакав будући локални и национални развој у оквирима дејстава предложеног новог светског поретка, представља једини рационални пут за спас и даљи развој човечанства. Ово тим више што се на тај начин не задире у суверенитет држава и њихову културу, па њихове међународне разлике не представљају баласт већ веома значајан квалитет (Mersal, 2016).

За такву будућност човечанства националне државе првенствено треба да испуне два услова. Први услов је стално подизање образованости људи у којем ће опште светске опасности и заштита од њих заузимати све значајније место (OECD, 2019, str. 78–91). Таквим третманом образовања подиже се свест људи о наведеним

светским опасностима и заштити од њих, и формирају људи све отпорнији на политичке и друге негативне манипулације. Други услов се односи на потребу избора националног лидера (председника државе), који треба да је хуманистички настројен и да располаже наглашеном лидерском компетентношћу за успешно вођење своје земље у новим светским околностима. Ово нарочито важи за мање развијене земље, чији лидери морају упорно водити политику смањивања развојног јаза између развијенијих и њихових земаља. Овде се подвлачи улога лидера сваке земље управо зато што од његовог начина вођења споствене државе умногоме зависи њена будућност (Thakur, 2020, str. 167–180).

4. Пример локалног развоја у Србији

Да би се изложена општа разматрања садашњости и будућности локалног развоја у свету конкретизовала, треба их сагледати на примеру неке земље. За пример је одабрана Србија као мала земља, која се по развијености налази између развијених и неразвијених земаља и, као таква, припада скупу транзиционих земаља. Том конкретизацијом ће се обухватити општи приказ садашње Србије, примењено планирање локалног и укупног развоја, неопходно унапређивање тог планирања, управљање планирањем и реализацијом предметног развоја, као и очекивани ефекти тих промена.^[5]

Битне садашње карактеристике Србије, након протеклих ратова и разбијања СФРЈ, јесу да она представља малу земљу, оптерећену решавањем косовског проблема и активностима које се односе на добијање чланства у Европској унији. Томе треба додати садашњи заједнички светски проблем с текућом пандемијом корона вируса која је редуковала практично све привредне и друге активности у земљи. Државно вођство земље води мирољубиву спољну политику и тежи да све проблеме са суседним земљама решава на основу међународног права. Међутим, због сталних немира на Балкану и географске позиције између Истока и Запада, неки настали проблеми тек треба да се реше, у чему вођство Србије тежи конструктивним решењима. Упркос тешкоћама, државно вођство Србије последњих година успешно води ову земљу, нарочито у економском, инвестиционом и инфраструктурном смислу.

Када је у питању реализовање локалног и укупног друштвеног развоја у Србији, треба констатовати да је та област доста запуштена. Узрок томе су ратна дешавања приликом распада Југославије и осамостаљења њених република, а затим и инертност врхова државне власти према друштвеном планирању. У том доста дугом периоду планирање локалног и укупног друштвеног развоја у основи је имало карактер парцијалног бирократског планирања и сводило се на некритичко преузимање препорука Организације за развој Уједињених нација (UNDP) и органа Европске уније, на

[5] Овим примером се обухвата приказ локалног развоја у Србији у претходном дужем периоду и насталим променама после 2015. године.

основу чега су сачињавани предметни планови, првенствено форме ради, а не да служе локалном и укупном друштвеном развоју. Најзад, након око 35 година, нова власт у Србији донела је 2018. године Закон о планском систему, уз неколико подзаконских аката, чија примена касни будући да планови развоја Србије и АП Војводине до половине 2020. године још нису донети. То се оправдава неизвесношћу у којој се Србија налази због решавања косовског проблема и пријема у чланство Европске уније. Ипак, такво опредељење није добро решење, јер планове треба донети у складу са садашњим стањем у Србији, а када се наведени проблеми реше, неће бити тешко кориговати их.

Сходно томе, у Србији треба адекватно унапредити планирање локалног и друштвеног развоја према општем концепту изложеном у овом раду, у смислу одрживе заштите човечанства од дејства наведених и нових негативних промена, као и последичног новог деловања националних држава у вези с тим. То практично значи да ће Србија активно учествовати у другачијем управљању светом и да се њене локалне самоуправе у том развоју морају прилагодити тим променама. Синтетизовано гледано, унапређивањем планирања локалног и укупног друштвеног развоја у Србији првенствено треба обухватити усавршавање пратеће планске регулативе, избор адекватног система посматраног планирања и афирмисање функције укупног друштвеног планирања. Што се тиче правне регулативе, њу треба прилагодити захтевима новог времена и технологији израде и верификације тих планова. За то планирање најбоље је изабрати

систем научног интегралног планирања (НИП), јер је он најефикаснији и најмање ризичан. Најзад, такво друштвено планирање треба афирмисати у смислу његовог адекватног третмана у високом образовању и појаве експертских организација које ће у планирању помагати локалним самоуправама.

Из аспекта управљања планирањем локалног и укупног друштвеног развоја у Србији у наредном периоду, треба истаћи комплементаран карактер тог управљања по хијерархији и у самим локалним самоуправама. Садашња, поново изабрана државна власт у Србији, под вођством председника Александра Вучића као њеног лидера, већ је показала да има довољно способности, знања и храбрости да решава све најкрупније развојне проблеме Србије, а нарочито оне који су препрека њеној тежњи да убрзано сустигне стандард развијених европских земаља. Том вођству се сугерише да надлежим органима наложи брзу израду републичког и покрајинског плана развоја, на основу којих ће локалне самоуправе сачинити своје развојне планове. Такође, сугерише се да нове функционере локалних самоуправа, нарочито председнике општина и градоначелнике, чине лица која ће уважавати планску хијерархију и тежити да се њихове локалне самоуправе успешно развијају. Исто тако, важно је да вођство Србије подржи примену научног интегралног планирања (НИП), чиме се планови локалног развоја припремају партнерским радом интерних планера и екстерних експерата. На тај начин ће садашње државно вођство Србије на најбољи начин додатно верификовати своју лидерску улогу и одлучујуће допринети даљем успеш-

ном развоју Србије у новонасталом светском поретку.

Ефекти таквог планирања локалног и укупног друштвеног развоја у односу на садашње стање у Србији морају бити изразито високи, чиме ће се допринети да Србија убрзано сустиже развијене земље. Истовремено, посебан и веома битан ефекат оваквог третмана друштвеног планирања чини појачана људска безбедност, коју ће поменуто деловање нових светских организација омогућити.

Овај пример Србије није усамљен, јер је сада у области друштвеног планирања слична ситуацији у великом броју земаља у свету те зато и за њих важи већина препорука датих вођству Србије.

5. Научни резултати овог истраживања

Изложена разматрања садашњости и будућности локалног развоја у овом раду карактерише неколико откривених нових научних информација у тој области. У њих нарочито спадају следеће научне информације:

– даљи успешни развој човечанства захтева формирање нових светских организација задужених за борбу против свих врста општих опасности, чиме се јачају национална, локална и лична безбедност свих људи;

– основни услов јачања националне и личне безбедности представља ниво образованости свих људи, јер се тиме на најбољи начин тај услов испуњава;

– додатни услов јачања даље светске безбедности представља потреба да се за лидере

земаља бирају хуманистички настројена лица са високим државничким компетенцијама, јер од тога умногоме зависе будућа светска, национална и локална безбедност.

Наравно, да би ове нове научне информације обогатиле теорију друштвеног развоја, треба да их верификује адекватна научна јавност, а затим и друштвена пракса – што се с разлогом очекује. Истовремено, овим новим научним информацијама решава се раније постављени проблем овог истраживања и верификује постављена истраживачка хипотеза. До успешног решења тог проблема неће се лако доћи, јер оно захтева радикалне друштвене промене на свим нивоима – локалном, националном и светском. Међутим, треба ангажовати најумније и најспособније појединце и институције да раде на томе, јер је овде реч о коренитим и фундаменталним светским и националним променама, чија ће примена суштински ревитализовати човечанство. У центру тога кључни услови јесу развој науке и реформисано образовање, чиме се не губи суверенитет националних држава, а заузврат се добија интензивна и квалитетна заштита света, националних држава, њихових локалних самоуправа и сваког појединца. Та и таква општа заштита човечанства је комплементарна, па је зато неопходно истаћи је, јер треба да чини основу будућности развоја локалних самоуправа у читавом свету. Управо то карактеришу идентификоване нове научне информације у овом раду, па зато треба да чине основу за креирање адекватних стручних модела, чијом ће се применом у свету кретати предложени будући преображај човечанства, циљно усмерен ка јачању сопствене безбедности.

У том контексту, стручном разрадом овде изложених нових научних информација креира се витални интегрални систем научно заснованог планирања одрживог локалног развоја на светском, националном и локалном нивоу.

Као такав, представљаће синтетизовани израз владајућих јавних политика на тим нивоима, чиме се у основи осигурава безбедност будућег човечанства без смањивања суверенитета националних држава.

References/Литература

- Basan, M. (2011). In favor of the renewal of sociology - 11 points. *Sociologija*, No. 4. [In Serbian]
- Beer, A., Clower, L. (2019). *Planning and Local Economic Development*. New York: Routledge.
- Breneselović, D., Krnjaja, Ž. (2017). *Education and science in the neoliberal labyrinth*, Collection for the perception of scientific work and knowledge of the details of its evaluation. Beograd: Institut za uporedno pravo. [In Serbian]
- Green, L. N., Lakely, J. E. (2016). *Planning local economic development*. Saga Publication, Teller Road.
- Katić, N. (2015). *Democracy and the rule of mediocrity*. Beograd: Novi standard. [In Serbian]
- Kegli, Č., Vitkof, J. (2009). *World politics - trends and transformation*. Beograd: CSES, Diplomatska akademija. [In Serbian]
- Kourliouros, E. (2013). Local Development and Collaborative Planning: A Theoretical Framework of Analysis. *Journal of Regional Socio-Economic Issues*, 3, 5–25.
- Lisman, K. P. (2008). *Uneducation and the delusions of an educated society*. Zagreb: Naklada Jesenski. [In Croatian]
- Mersal, A. (2016). *Sustainable Urban futures*. New York: McMillan.
- OECD. (2019). *Trends Shaping education*. Paris: OECD Publishing.
- Radovanović, T., Stojmirović, Lj. (2015). *Managing local development*. Beograd: Visoka škola strukovnih studija za ekonomiju i upravu. [In Serbian]
- Radovanović, T., Stojmirović, Lj. (2018). *Methodology of scientific and expert research*. Beograd: Beogradska poslovna škola. [In Serbian]
- Radovanović, T. (2020). *Integrated planning of local development*. Beograd: autorsko izdanje. [In Serbian]
- Thakur, R. R. i dr. (2020). *Urban and Regional Planning and Development*. Bern: Springer International Public.
- Wigley, M. P., Petruney, T. (2015). *Integrating Development, A Theory of change*. London: FHI 360.

Tihomir Č. Radovanović

University Business academy
Novi Sad (Serbia)

Ljubiša S. Stojmirović

University Business academy
Novi Sad (Serbia)

The Present and Future of Local Development

Summary

78 | The present scientific paper discusses the issues of local and overall national development so far and in the near future within the context of a world facing increasing general threats (military, terrorist, climate, migrant, pandemic, global, etc.). The obtained research results indicate the urgent need for the setting up of adequate world organizations and their mobilization in the effort to combat and eliminate these dangers. The results also point to the appropriate directions of national and local development, which should be based on a new scientific theory of integrated local and overall social development in each country. It is within this context that Serbia was taken as an example, in whose local development there are certain problems that practically all countries in the world face. The authors propose that the way out is in the transition to scientifically based integrated local development.

Keywords: ocal self-government, world changes, integrated development, specificities of Serbia, effects.

Нада М. Торлак^[1]
Мегатренд Универзитет
Факултет за културу и медије
Београд (Србија)

УДК 005.966:305-055.2(497.11)
005.322:316.46-055.2
Прегледни научни рад
Примљен: 04/12/2020
Прихваћен: 09/12/2020
doi: 10.5937/napredak1-29720

Жене у Србији: у раскораку између патријархалних и нових улога

Сажетак: Иако смо већ одавно и дубоко загазили у трећи миленијум, жене у Србији су још у дисбалансу између старих, традиционалних улога и нових вредности. Уместо да им XXI век пружи олакшање, чини се да женама никад није било теже. Изгубљене између старих патријархалних односа и обавеза, добиле су и неке нове. Осим традиционалних (подразумевајућих) улога супруге, мајке и домаћице, сада се поставља и већ уобичајено (и у филму^[2] обрађено) питање: Шта жене желе? Да буду стубови породице, остваре каријере, лидерске позиције, или све заједно. Али ово питање није упућено само њима него и широј друштвеној заједници, тј. држави.

Зашто? Зато што су старе улоге остале, а нове, професионалне, значе равноправну трку са мушкарцима осим у зарадама и још понечем.

О каквом је тачно раскораку реч, с каквим се све изазовима срећу савремене жене у Србији, покушаћемо да одговоримо у овом раду или бар да укажемо на постојеће проблеме.

Кључне речи: жене, посао, каријера, лидерке, „стаклени плафон“

Увод

У патријархалним друштвима, положај жена је био тежак, а у Србији чини се још тежи. Уосталом, српски Грађански законик из 1850. године јасно је дефинисао њихов статус. Задатак им је био да буду мајке, супруге и слушкиње. Уколико су биле удате, губиле су право на одлучивање, јер је уместо њих мислио њихов муж. Нису се

запошљавале, поседовале имовину, нити имале право на образовање. Све што би током живота стекле припадало је брачној заједници, а после мужевљеве смрти чак и даљој породици (Јевтовић, 2007, стр. 721).

Свему томе је и те како допринела недоступност образовања. Почетком XX века у Србији је 17 одсто девојака похађало школу, писмених је било 7,4 одсто, два пута мање од

[1] nadatorlak@gmail.com

[2] Шта жене желе (енгл. *What Women Want*) романтична комедија из 2000. године (режија Ненси Мајерс, главне улоге Мел Гибсон и Хелен Хант).

мушкараца. Тек са завршетком Другог светског рата ситуација се мало променила, превасходно добијањем права гласа, а затим и озбиљнијим укључивањем жена у друштвене токове. На овим просторима жене су право гласа добиле 1945. године, након завршетка Другог светског рата. Пре тога политичка партиципација жена практично није постојала (Пантелић, 2011).

Међутим, током наредних деценија слика се није значајно трансформисала, што илуструје неколико података из области науке: од оснивања Београдског универзитета (1905) на челу је само једном била ректорка, док у Савету седи око 26 одсто жена. Од оснивања Српске академије наука председник никада није била професорка, док је број чланица испод шест одсто. Истовремено, од укупног броја запослених наставника трећину чине жене! (Jevtović, 2007, str. 723).

Патријархални образац, који вековима постоји на тлу Србије, споро се мења и поред вербалног заклињања у брзу европеизацију. Ако кренемо од образовања, ствари стоје овако: 90 одсто чланова САНУ чине мушкарци, а у Одељењу друштвених наука, које у већини студирају и завршавају жене, нема ниједне жене, док су две у одељењима за техничке науке, математику и физику.

У академској заједници неједнакост је изражена на следећим пољима: жене се

ређе налазе на руководећим позицијама у комерцијалним или већим научним пројектима који се финансирају из фондова ЕУ.

Услед родитељског одсуства, жене се чешће срећу с проблемом успореног развоја каријере, а недостају им и адекватни механизми подршке који би им омогућили да се лакше поново укључе у наставне и истраживачке процесе и обезбеде каријерни континуитет.

Углавном, не постоје развијени механизми којима би се обезбедила заштита од родно заснованог насиља и узнемиравања у оквиру академске заједнице.^[3]

Ректорка Универзитета у Београду Иванка Поповић указала је на то да је допринос жена у академској заједници велики, али није довољно видљив. Она је подсетила да у Србији постоји паритет када је реч о броју жена и мушкараца на местима доцентата и ванредних професора, али да је тај однос када је реч о редовним професорима другачији – 60 одсто у корист мушкараца.^[4]

Иако већи проценат жена завршава факултете, стопа запослености иде у прилог мушкарцима, као и висина примања с обзиром на то да жене зарађују и 12 одсто мање од њих.^[5]

Поражавајућ је податак да чак 77.000 жена не тражи посао због бриге о члановима породице (www.mondo.rs).

[3] Истраживање у оквиру пројекта „Успостављање националног механизма за дијалог: Повезивање жена чланица академске заједнице у циљу снажнијег утицаја на постизање родне равноправности“.

[4] Исто.

[5] Исто, министарка Зорана Михајловић и председница Координационог тела за родну равноправност Владе Србије.

Шта жена треба, сме, може

Жене у Србији су у знатно неповољнијем положају него мушкарци, а родна дискриминација се нарочито испољава на тржишту рада, и то мањом стопом запослености, разликама у заради и кршењем радних права. Њихов положај у Србији је знатно тежи и кад се упореди са стањем у другим земљама, што се огледа у образовању, поседовању имовине, па и животном веку жена, као и да кључну улогу у решавању овог проблема има економско оснаживање жена, без чега нема ни борбе против насиља над женама (www.atina.org.rs).

Према евиденцији Националне службе за запошљавање, области у којима су се жене доминантно запошљавале биле су трговина, угоститељство, текстилна индустрија, здравство и социјална заштита.

Резултати анкете о радној снази Републичког статистичког завода из 2017. године говоре да је стопа запослености мушкараца 54 одсто, а жена 39,1 одсто. Студије о положају жена на тржишту рада Србије спроведене у последњих неколико година указују на присутну родно засновану дискриминацију на тржишту рада, а односе се на велику стопу незапослености, смањење економске активности и повратак традиционалној улози жене домаћице. Младе жене су у неповољнијем положају него млади мушкарци. У 2016. години стопа незапослености жена између 15. и 24. године била је виша него код мушкараца истих година, што је било посебно изражено у јужној и источној Србији.

Овим питањима се бавила Невладина организација „Атина“, која је крајем прошле године спровела истраживање међу ученицама трећег и четвртог разреда средњих школа у пет локалних заједница у Србији: Кикинди, Београду, Новом Пазару, Јагодини и Врању. Показало се да су девојке освешћене по питању родних улога, али су и даље доминантни патријархални обрасци који одређују шта жена треба, сме и може (www.atina.org.rs).

Охрабрује став, који дели чак 95 одсто девојака, да жена не треба све да истрпи да би сачувала брак. Сиромаштво као један од главних узрока насиља над женама види 30 одсто девојака.

Већина, 92 одсто, сматра да равноправност жена и мушкараца треба да буде један од највиших циљева у нашем друштву, а да је за његово остварење од кључног значаја образовање. С друге стране, и даље су доминантни патријархални обрасци. Скоро свака друга девојка, тачније 42 одсто, мисли да је жена потпуно остварена тек када постане мајка. Приметни су, такође, стереотипи о подели улога у домаћинству.

У неким ставовима видљиве су разлике по регионима. Свака пета девојка сматра да је дужност мушкараца да зарађује новац, а жене да се брине о породици, с тим што је тај став највише изражен код испитаница у Новом Пазару. У овом граду, такође, девојке су чешће сагласне с тврдњом да мушкарац треба да има главну реч у породици.

Испитаници такође сматрају да рано образовање о овим темама и родно осетљиви

наставни програми могу да имају значајну улогу у формирању позитивних ставова о равноправности и спречавању насиља.

Ове године, тачније 18. септембра 2020, у свету је први пут обележен Међународни дан једнаких зарада, а тим поводом је министарка Зорана Михајловић подсетила да су жене у Србији двоструко ангажованије у неплаћеним кућним пословима, бризи о домаћинству и другим члановима породице.

„Урадили смо прву економску анализу неплаћених послова и дошли до податка да када би се тим пословима придодала економска вредност, жене би зарађивале 546 евра за њихово обављање. Епидемија корона вируса додатно је осветлила колики терет жене преузимају на себе – од бриге о домаћинству, до рада у мање плаћеним областима као што су прехранбена и текстилна индустрија, службе социјалне и здравствене заштите, док их у најплаћенијим секторима попут ИТ индустрије има мало.“^[6]

Разлог за мању активност жена на тржишту рада лежи управо у обављању ових неплаћених послова код куће.

„Чак 96 одсто жена као разлог за скраћено радно време наводи бригу о члановима породице, у односу на четири одсто мушкараца. Теже им је да ускладе приватне и пословне обавезе, а о слободном времену за себе да не говоримо. То су патријархални обрасци које морамо да мењамо.“^[7]

Пандемија коронавируса у Србији је економски више погодила жене

Пандемија коронавируса и превентивне мере у Србији више су погодиле жене него мушкарце на тржишту рада, показали су објављени подаци истраживања Популационог фонда Уједињених нација (UNFPA) и UN Women у Србији (www.rts.rs).

Утврђено је да је до сада у Србији седам одсто запослених жена изгубило посао или отишло на принудни одмор, док је међу запосленим мушкарцима тај проценат готово упола мањи – четири одсто.

Анализа у Србији је показала да је више жена него мушкараца радило од куће (56,4 одсто према 34,1 одсто), што је последица доминантног броја жена у секторима као што су образовање, социјална заштита, део услуга јавне управе.

Пандемија коронавируса је, као што је наведено, утицала и на повећање родних разлика у расподели задужења у домаћинству: жене су више времена проводиле у кућним пословима и бринући се о породици.

„Највећи терет неплаћених кућних послова и бриге о деци, старима и болеснима је пао на жене, док су се мушкарци углавном фокусирали на куповину и бригу о кућним љубимцима“ и да је „та подела рада“ позната одраније, али ју је „пандемија додатно учврстила и појачала.“^[8]

[6] Зорана Михајловић, председница Координационог тела за родну равноправност.

[7] Исто.

[8] Милана Рикановић, шефица UN Women у Србији.

Такође, UN Women упозорава да би актуелна пандемија могла да врати равноправност полова 25 година уназад.

„Могли бисмо за годину дана изгубити све оно за што смо се борили последњих 25 година.“^[9]

Родни јаз у приступу здравственој заштити посебно је велики у селима, где је 30,6 одсто жена пријавило тешкоће у здравственој заштити, у поређењу са 15,8 одсто мушкараца.

„У кризним временима потребе за услугама сексуалног и репродуктивног здравља често су занемарене – са запањујућим последицама. Поред тога, жене и девојке могу бити у већем ризику од насиља својих интимних партнера, и других облика насиља у породици због повећаних тензија у домаћинству. Чак 30 одсто жена у Србији је пријавило да сматра да су се дискриминација и насиље у породици повећали током пандемије, што је рекло 18 процената мушкараца.“^[10]

Жене у Србији су мање заступљене на тржишту рада и на њему су слабије заштићене. То се види и по томе што се више од половине свих жалби, које су током десетогодишњег постојања институције Повереника подносиле жене, односило на дискриминацију на послу и питања породилског одсуства.

„Србија има Закон о забрани дискриминације који је у великој мери хармонизован са законодавством ЕУ, међутим, потешкоће се јављају код примене. Неопходне су јаче мере за подстицање веће улоге жена на тржишту рада, попут флексибилног радног времена, али тако да не дође до смањења пензија. Иако у Србији постоји могућност да очеви користе одсуство ради неге детета, то се у пракси веома ретко дешава.“^[11]

Пандемија је показала да рад од куће може бити једнако продуктиван, али се видело и колико је терет неплаћених послова и образовања деце код куће на женама.

Слична ситуација је и у региону. „У Хрватској 83 одсто кућних послова и 60 одсто бриге о деци обављају жене, а право на одсуство ради неге детета користило је 7,5 одсто очева. И сада у време пандемије, истраживања у Хрватској су показала да је терет образовања деце код куће био готово 100 одсто на женама.“^[12]

„Наша истраживања показују да је у Србији 2019. године 328 очева користило одсуство ради неге детета, што значи сваки 200. отац, а да је у Црној Гори, која је много мања земља, одсуство користило 420 очева. Жене обављају три пута више неплаћених послова, а у обављању тих послова оне проведу у просеку 10 година живота. У току пандемије, то се још више повећало, јер

[9] Анита Батиа, заменица извршне директорке UN Women.

[10] Џон Кенеди Мосоти, директор UNFPA за Србију.

[11] Повереница за заштиту равноправности Бранкица Јанковић: Панел дискусија 9. септембар 2020. *Оснаживање жена на тржишту рада у контексту пандемије КОВИД-19 – Шта доноси чланство у ЕУ*, која је одржана онлајн, у организацији Делегације ЕУ у Србији и Центра за европске политике.

[12] Исто, Иванковић Кнежевић, директорка за социјална питања у Генералном директорату Европске комисије за запошљавање, социјална питања и инклузију (DG EMPL).

су деца остајала код куће. Позитивно је што се чини да су мушкарци, који су такође морали да раде од куће, постали свеснији колики терет неплаћених послова носе жене.^[13]

Стопа запослености у Србији је 42 одсто, што је знатно испод просека у ЕУ (67 одсто), док је у скандинавским земљама та стопа чак 80 одсто.

„Мање ангажовање жена на тржишту рада значи веће трошкове друштва у виду већих социјалних накнада, дечијих додатака, накнада за незапосленост, социјалне помоћи, али и пропуштене зараде и мањи износ пореза и доприноса на те зараде, што на крају значи и мањи БДП.“^[14]

Избори 2020, жене и политика у Србији

Жене у Србији и даље нису заступљене на руководећим политичким положајима, док се у медијима чешће појављују као подршка мушким колегама него као лидерке, рекли су аналитичари за ВВС (www.o21.rs).

Србија је ове године повећала најмањи неопходан број жена на изборним листама са трећине на 40 одсто. Већ до јуна ове године у Скупштини Србије су седеле 93 посланице, при чему је Србија по броју жена у парламенту на 25. месту од 190 земаља.

Међутим, без обзира на међународне резултате и све прогресивније законе, жене у Србији су и даље на маргинама одлучивања у политици, сматрају аналитичари.

Незаступљеност жена у доношењу одлука је, како примећују, посебно изражена на локалном нивоу. У фебруару ове године, Скупштина Србије је усвојила измене Закона о избору народних посланика и Закона о локалним изборима.

Осим смањења цензуса са пет на три одсто, ове измене су значиле да је у посланичким клубовима, уместо досадашњих 93, након избора најмање 100 жена.

„Стваран утицај који жене остварују са позиција политичке моћи и даље је, у најмању руку, упитан.“^[15] Индекс родне равноправности за Србију указао је на унапређење у периоду од 2014. до 2016. године: просечно учешће жена међу министрима за 2014. износило је 21 одсто, за 2016. годину – 22,5 одсто, а одлуком из 2017, актуелну владу су чиниле четири жене и 17 мушкараца.

„Међутим, ако посматрамо шири контекст него што Индекс покрива, видимо да је Србија и 2001. имала четири министарке у односу на 15 мушкараца на истој позицији, као и да су 2007. и 2008. министарска места заузимале 4 жене наспрам 19, односно 20 мушкараца.“^[16]

Пораст се бележи и у броју одборница локалних скупштина, али „тамо где нема јасно

[13] Исто, Валентина Чолић Михајловић, шефица истраживања и развоја у удружењу All for all (AFA).

[14] Исто, Јелена Жарковић, ванредна професорка на Економском факултету.

[15] Татјана Ђукић, аналитичарка Националне коалиције за децентрализацију за ВВС на српском.

[16] Исто.

и прецизно дефинисаних квота, заступљеност жена и даље је далеко мања^[17] То значи да су, иако Индекс бележи бољитак, жене у Србији готово невидљиве у органима извршне власти на локалном нивоу. Жене се налазе на челу само 12 општина или градова, а у локалним скупштинама тек је 31,2 одсто одборница, док у чак 23 општине нема ниједне жене у општинском или градском већу, казују подаци из јуна 2020.

Жене на највишим државним функцијама

Србија је 2016. године постала прва земља ван Европске уније која се прикључила мерењу годишњег напретка земаља, познатог као Индекс родне равноправности, које спроводи Европски институт за родну равноправност.

Према последњим подацима Индекса, објављеним у децембру 2019. године, Србија има 67,4 бода, чиме је остварила европски просек и бољи резултат од више од половине земаља Европске уније.

Највећи скок откад се врше мерења Србија је остварила након избора 2016, јер је тада на високе положаје именовано пет жена: премијерка Ана Брнабић, потпредседница Владе и министарка грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре Зорана Михајловић, министарка правде Нела Кубуровић, министарка за европске интеграције Јадранка Јоксимовић, министарка без портфеља задужена за демографију и популациону

политику Славица Ђукић Дејановић и председница Скупштине Србије Маја Гојковић.

Повећање броја припадника мање заступљеног пола међу кандидатима на 40 одсто јесте „формална, а не суштинска промена, јер ова измена не гарантује да ће парламент заиста чинити 40 одсто жена – у случају губитка мандата или повлачења са функције, одласка на породичко или трудничко одсуство, мандат жене не преузима жена, већ наредни кандидат са изборне листе, што је готово увек припадник мушког пола“. Овако делује као да само јуримо нека рангирања на неким листама.^[18]

Новосадска новинарска школа је годинама, тачније од 1996, радила мониторинг предизборних кампања током свих изборних циклуса. Њихов закључак је да се политичарке много чешће појављују у медијима као подршка мушким колегама, него као лидерке.

Према њиховим закључцима, у предизборном ТВ споту, „најучинковитијем облику плаћеног предизборног оглашавања“, жене су готово увек те које говоре у корист носиоца листе или изговарају текст који се односи на такозвану женску сферу: породицу, образовање и културу.

Предизборне поруке које се тичу женских права готово да се нису појављивале током претходних година. Ове године је о правима жена од 20. маја до 3. јуна говорила само једна кандидаткиња са листе СПС-ЈС.

„Тачније, 28. маја емитована је предизборна порука на телевизији N1, када је млада, урбана

[17] Исто.

[18] Исто.

кандидаткиња Ања Букумура изговорила да се ова коалиција залаже за права жена и да их има 108 на листи, што је прави пример клишеа и стереотипног приказивања задате теме.^[19]

Овде можемо да се подсетимо расправе о предлозима изборних закона у фебруару 2020. године. Тадашња председница Скупштине Маја Гојковић, сада чланица СНС, рекла је да је желела да буде кандидаткиња за председницу Србије у време док је била у Српској радикалној странци, али јој је речено да не може јер нема деце.

„Пракса показује да ако желите да постигнете исти успех као ваш колега мушкарац, морате бити двапут бољи од њега да бисте били једнаки. То је начин на који се „друштво односи према претпостављеној улози жене, којој се говори да јој је место у кући, у породици, са децом и поготово ван јавних послова.“^[20]

Жене тешко пробијају „стаклени плафон“

До пре тридесетак година, проучавања организација нису посвећивала много пажње питању рода. Веберову теорију, као и многе друге утицајне радове, написали су мушкарци. Међутим, са све већим бројем жена које се баве научним радом, појавило се неколико студија које су разматрале родне односе у свим важним институцијама у друштву.

Феминисткиње су сматрале да је појава модерних организација и бирократских каријера

настала као последица специфичне родне конфигурације. Оне указују на два начина на која је род уграђен у саму структуру модерних организација. Прво, бирократије одликује родна сегрегација на радном месту. Кад су жене почеле да чине знатан део радне снаге, додељивана су им слабо плаћена радна места на којима су обављале углавном рутинске задатке. Шансе за напредовање биле су им минималне. Друго, бирократска каријера, према мишљењу феминисткиња, подразумевала је каријеру мушкарца, у којој је кључна улога жене била пружање подршке. На радном месту, жене су обављале рутинске послове, па су мушкарци могли да се концентришу на добијање унапређења. Жене су и у сфери породице помагале напредовању каријере мушкарца, одржавајући кућу и подижући децу, па су мушкарци могли да се усредсреде искључиво на посао. Ове две тенденције довеле су до тога да су модерне организације постале мушки резервати у којима су жене искључене из власти, без прилике да напредују, и да уз то постану жртве сексуалног узнемиравања.

У САД су, на пример, оне скоро половина оних који имају факултетску диплому у рачуноводству, менаџменту или праву (Catalyst, 1999, 2000). Резултати истраживања показују да жене са факултетском дипломом улазе на тржиште рада на сличном нивоу као и њихове колеге мушкарци, имају исте референце и очекивања, али исто тако се уочава да се

[19] Валић Недељковић, ННШ.

[20] Исто, Гордана Чомић.

професионална искуства и путеви жена и мушкараца унутар организација веома брзо разилазе (Davidson, Burke, 2000).

Иако дефиниције појма „менаџер“, „лидер“ или „руководити“ варирају од земље до земље, од културе до културе, очито је да удео жена у тој категорији свуда бележи тенденцију раста током три последње деценије, али углавном спорим темпом. Занимљиво је да је у Канади удео жена чак опао са 37 одсто 1996. на 35 одсто 2001 године. Истраживање спроведено у 21 земљи (Davidson, Burke, 2004) показало је да су жене на руководећим положајима и даље најбројније на нижим нивоима менаџмента, и то у традиционално женским секторима неге, просвете и услуга, а не у оним где су највећа примања, као што су енергетски сектор, информационе технологије или транспортна индустрија. Оне су и даље мање плаћене од мушких колега, и то на свим нивоима хијерархијске лествице, укључујући и управне одборе, и тешко пробијају „стаклени плафон“, који их зауставља у напредовању до највиших менаџерских функција. То је случај и у САД, где жене заузимају 45 одсто менаџерских позиција, али чине само пет одсто топ менаџмента, што је проценат који је мало варирао током последње четвртине XX и прве деценије XXI века.

Треба указати и на чињеницу да је у различитим земљама другачији статус жена менаџера, сходно класном пореклу и етничкој и верској припадности. У САД, на пример, Афроамериканке представљају највећу мањинску групу, а у америчким фирмама је њихова каријера веома различито еволуирала у односу на каријеру белкиња (Belle, Nkomo, 2001).

Истраживање је обелоданило да у САД менаџерска хијерархија поставља беле мушкарце на више нивое лествице, за њима следе жене белкиње, затим Афроамериканке и, на крају, долазе афроамерички мушкарци. У Канади пак Азијаткиње, конкретно Кинескиње, представљају мањинску групацију на руководећим положајима, а у Јужноафричкој Републици, где бела популација чини само 13 одсто укупне радне снаге, кадрове чини 41 одсто белих мушкараца и 28 одсто жена, од којих су 12 одсто Африканке, мелескиње или Азијаткиње. То показује да су пол, раса и класа међусобно повезани на комплексан начин (Davidson, Burke, 2000).

Очигледно је да упркос чињеници да жене менаџери поседују најмање исти ниво стручне спреме као и њихове мушке колеге и да су практично истобројне у фази регрутовања, оне су ипак мање заступљене на вишим руководећим позицијама. Иако је све већа понуда жена способних да обављају менаџерске функције, јер све већи број њих акумулира образовање, квалификације и искуство, феминизирање управљачког кадра наглашеније је у секторима који већински запошљавају жене (Catalyst, 1999a, 2000).

Жене стичу ниво знања и искуства које ти положаји захтевају, плаћајући већу цену за то од мушкараца, али се ипак и даље суочавају са фамозним „стакленим плафоном“, који зауставља успон до највиших позиција (Powell, 1999). Релативни неуспех жена у свим развијеним земљама да се пробију даље и освоје место у топ менаџменту, било да је реч о приватним било о јавним предузећима, постало је предмет бројних истраживања. (Adlar, Izraeli, 1988; Davidson, Cooper, 1993). Према Верту (Wirth,

2001): „Упркос њиховој заинтересованости за менаџерске функције и упркос предвиђеном дефициту висококвалификованих кадрова, још увек су малобројне жене које доспеју до највишег хијерархијског нивоа. Стаклени плафон и даље ограничава женама пробој на менаџерске положаје у секторима и доменима који захтевају већу одговорност и нуде виша примања“ (Wirth, 2001, str. 26).

Објављивање књиге Пробити стаклени плафон (*Breaking the Glass Ceiling*) (Morrison, Van Velsor, 1987) дало је нови замах истраживањима у САД о женама у менаџменту. Каснији биланси ситуације, нарочито у САД и Великој Британији (Burke, McKenn, 1992; Davidson, Cooper, 1992; 1993; Morrison, Von Glinow, 1990), показали су да су жене знатно напредовале по неким тачкама, као што је масовнији улазак на тржиште рада или успон на руководећа места. Међутим, помаци су остали ограничени у другим аспектима, као што су на пример пробој у топ менаџмент, висина примања, приступ позицијама моћи, односно највишим руководећим функцијама.

Одатле следи питање зашто их је толико мало на највишим нивоима? Организација Catalyst^[21] (1998) идентификовала је најснажније препреке развоју каријере жена:

- негативна представа о женама коју (још) увек имају највиши руководиоци, који сумњају у њихове компетенције и професионални ангажман;

- перцепција неприлагођености жена организационој култури;

- одуство антиципирања, планирања и улагања у развој каријера жена и перцепција неадекватности репертоара њихових професионалних искустава у односу на будуће потребе организације;

- недостатак реалних прилика за жене у којима би могле да докажу свој менаџерски потенцијал;

- претпоставка да жене, због своје породичне улоге и обавеза, одбијају географску мобилност за потребе развоја своје каријере;

- неувидљивост одговорности хијерархијски надређених за професионални развој жена;

- отпор руководиоца да женама омогуће искуство на оперативним положајима повезаним са одговорностима профитних центара;

- непостојећа или недовољна припрема смена на положајима;

- „негативно менторство“ и аутоелекција жена за радна места која захтевају стручност уместо положаја са оперативним хијерархијским одговорностима;

- слабији приступ „менторима“ и искљученост из неформалних професионалних мрежа у којима се мушкарци уче неписаним правилима успеха;

- разлике у примени система евалуације и награђивања на мушкарце и на жене;

- организациони системи дизајнирани пре масовног продора жена на тржиште рада; на пример, системи *de prestations* и мерења продуктивности не узимају у обзир нове политике, као што су флексибилно организовање рада,

[21] Catalyst је водећа непрофитна организација чија је мисија проширење могућности и прилика за жене у бизнису. Има канцеларије и делује у Аустралији, Канади, Европи, Индији, Јапану и САД (извор: www.catalyst.org).

рад од куће захваљујући новим технологијама, више квалификације и сложенији послови итд.;

– постојање и других облика „културолошког обесхрабривања“, као што је, на пример, радно окружење које више вреднује дуге радне сате уместо стварних резултата или недовољна брига о усклађивању рада и приватног, породичног живота, а показује се и ограничена посвећеност примени политике диверзитета;

– постојање дискриминаторних понашања и сексуалног узнемиравања.

Не треба занемарити ни чињеницу да жене често саме одустају од руководећих положаја због породичних обавеза, несклоности да превише жртвују приватни живот, односно другачијих приоритета (Powell, Graves, 2003). Међутим, дешава се да фрустрације изазване пречестим „ударањем у стаклени плафон“ наведу жене да дају отказ, често да би постале предузетнице, тј. основале сопствену фирму (Fielden, Davidson, 2004).

Међутим, стаклени плафон који зауставља успон до највиших позиција, као и до управних одбора, и даље је непомерив. Томе наруку иду и растућа глобализација, све беспштеднија конкуренција и демографски фактор. Док жене на глобалном нивоу чине скоро половину радне снаге, још увек представљају слаб проценат у структури високих руководилаца (Wirth, 2001).

Знамо да удео жена на највишим лидерским положајима не одговара њиховој бројчаној заступљености у радним организацијама, као ни њиховим квалификацијама и компетенцијама. У домену лидерства, мушкарац остаје оно што је био током еволуције људског рода – ловац, само што данас не доноси више дивљач него уговоре.

Џуди Вајцман (Judy Weitzman, 1998), у књизи *Управљати као мушкарац*, сматра да, и поред подизања свеукупне свести о питањима рода и напретка у погледу једнакости услова и шанси за запослење, организациона култура и начин управљања и даље остају мушког карактера. Вајцманова тврди да су родне разлике и даље изражене у организацијама, да је сексуално узнемиравање попримило суптилнију форму, а да су неформалне везе и даље кључни фактор од којег зависи унапређење. Она закључује да је могуће променити неке површинске одлике организације, али да је родни карактер обележен хегемонијом мушкараца и даље на снази.

Жена алиби

Мос Кантерова је користила израз „алиби“ за припаднике или припаднице мањинских група у окружењу доминантних група. „Особе су алибији када је однос мањина–већина испод 15–20 одсто и када карактеристике везане за њихов општи статус (мастер статус) одређују реакције других на њих“ (Laudry, 1990, str. 127).

На биолошком и на психолошком плану, и мушкарац и жена поседују мушку и женску компоненту (Јунгови анимус и анима). То су показале многе жене које су, да би оствариле каријеру, морале да потисну свој женски део и усвоје мушко понашање и вредности, често се одричући породице и материнства. Имати породицу је схваћено као препрека пуној посвећености корпорацији, али бити неудата жена или жена која нема деце, перципирано је често као позив на удварање. То је био двоструки мач над главама жена у корпорацији (Mos Kanter, 1977).

Иако је сада тренд да се откривају и хвале женске особине и вештине, изгледа да се са негативних само прешло на позитивне стереотипе.

Закључак

Актуелни тренд промишљања родних разлика добро је сажет у наслову бестселера Мушкарци су са Марса, жене су са Венере (Gray, 2005). За разлику од радикалног феминизма шездесетих и седамдесетих година XX века, данас се истичу разлике између полова, и не заговора једнакост у смислу истоветности, већ равноправност у различитости. Тако се данас говори и чита да су мушкарци и жене потпуно различити, уз аргументе који се позивају на резултате неуронаука и неуробиологије. Та теза се популаризује не само у наведеном бестселеру из популарне психологије већ и у све бројнијим књигама и чланцима о „женском мозгу“ (десна мождана хемисфера) и већој емоционалној интелигенцији, интуицији, емпатији, комуникационим вештинама, кооперативности жена, односно о „мушком мозгу“ (лева мождана хемисфера), тј. седишту рационалности, аналитичности, просторне и нумеричке интелигенције итд., као јачим странама мушког пола. „Својим вештинама комуникације с људима, језичким способностима, поривом за нетворкинг, и вештином у контекстуалном размишљању жене ће бити изузетно драгоцени ресурс људског капитала у готово сваком пословном окружењу“ (Fišer, 2005, str. 136) У складу с тиме, говори се о различитим менаџерским и лидерским стиловима мушкараца и жена, с тим што се истиче да је, после дуге доминације муш-

ких образаца (у политици, друштву, привреди, радним организацијама итд.), дошло време да се у пословању усвоје женске врлине и вредности. Сматра се да је погрешно уверење да мушкарци и жене имају исте могућности, предиспозиције и потенцијале за успешно бављење бизнисом, а да је истина да би требало да имају само исте услове и шансе за развој сопствених потенцијала. Време жена, каже се, тек долази. Ако се ствар посматра са демографског становишта и родне структуре тржишта рада, то је неоспорно. Демографске промене и промене у родној структури пружају шансу да се другачије промишљају рад, каријера, организациони циљеви и политика, као и слободно време, породица и приватни живот.

У поређењу с мушкарцима, жене и даље треба да задовоље више критеријуме и стандарде да би уопште доспеле у положај да покажу своје лидерске вештине, а и да тај положај задрже. Примена двоструких стандарда у процењивању мушких и женских менаџерско-лидерских перформанси потврђена је експерименталним и теренским истраживањима (нпр. Biernat, Kobryniewicz, 1997; Foschi, 2000).

У целини, чињенице, цифре и анализа положаја жена менаџера у 21 земљи (Davidson, Burke, 2004), добијени истраживањем спроведеним пре једну деценију (с обзиром на то да је реч о тренду са спорим ритмом, добијена слика данас није битно измењена), показали су углавном позитивне аспекте: повећава се број жена на руководећим позицијама, установљене су владине политике и организационе праксе које им више иду на руку, другачија је расподела улога и одговорности у породици, шира је мрежа система помоћи, постоје побољшања

економског статуса и статуса на тржишту рада, а и демографске тенденције воде већој отворености према женама. Такође, постоје резултати истраживања који недвосмислено показују да су земље у којима је мања заступљеност жена на тржишту рада у односу на њихову бројност у популацији економски неразвијеније (REF).

Загазили смо у нови миленијум, па ипак, а то је екстремно важно нагласити, у неким економски и друштвено развијеном земљама, које се диче својим институцијама, стањем људских права и нивоом демократије, као што су Аустралија, Канада и Норвешка, проценат жена топ менаџера стагнира а, како сада ствари стоје, не очекују се значајне квалитативне или

квантитативне промене у том домену. Норвешки Центар за једнакост прилика проценио је да ће, ако се настави садашњим ритмом, бити потребно још 62 године пре него што се достигне једнакост полова на нивоу високог менаџмента и 115 година да би се остварио паритет у управним одборима.

Друштвени ставови, укључујући и медије, као и индивидуална понашања морају се мењати. Потребно је и да академски кадар идентификује препреке с којима се суочавају жене како у организацијама које их запошљавају, тако у сопственом универзитетском окружењу, а жене менаџери треба да идентификују и разумеју из којих се разлога суочавају са специфичним радним ситуацијама.

References / Литература

- Adler, N. J., Izraeli, D. N. (1988). *Women in Management Worldwide*. Armonk N. Y.: Sharpe M. E.
- Angeloff, T., Laufer J. (2007). Genre et organisations. *Travail, genre et sociétés*, Vol. 1, N. 17, 21-25.
- Arcier, A. (2002). *Le quotient féminin de l'entreprise*. Le Village mondial: Pearson - Village Mondial.
- Bell, E., Nkomo, S. (2001). *Our separate ways: black and white women and the struggle for professional identity*. Boston: Harvard Business School Press.
- Biernat, M., Kobrynowicz, D. (1997). Gender- and race-based standards of competence: Lower minimum standards but higher ability standards for devalued groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 544-557
- Burke, R. J., McKeen, C. A. (1992). Women in Management. *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, 245-284.
- Burke, R. J., Nelson D. L. (2001). *Advancing Women's Careers : Research and Practice*. London: Blackwell.
- Burke, McKenn (1992); Davidson, Cooper, (1992; 1993); Morrison, Von Glinow, (1990), Powell, Graves (2003).
- Catalyst (1996). *Women Corporate Leadership: Progress and Prospects*. New York: Catalyst.
- Catalyst (1998). *Advancing Women in Business: The Catalyst Guide*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Catalyst (1999). *The 1999 Catalyst Census of Women Corporate Officers and Top Earners*. New York: Catalyst.
- Catalyst (2000). *The 1999 Catalyst Census of Women Corporate Officers of Canada*. New York: Catalyst.

- Davidson M. J., Burke, R. J. (eds) (2004). *Women in Management Worldwide: Facts, Figure and Analysis*. Londres: Ashgate.
- Davidson M. J., Cooper, C. L. (1993), *European Women in Business and Management*. London: Paul Chapman.
- Davidson, M. J., Cooper C. L. (1992). *Shattering the Glass Ceiling: The Woman Manager*. London: Paul Chapman.
- Fielden, S. L., Davidson, M. J. (2004), *International Handbook of Women and Small Business Entrepreneurship*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Fišer, H. (2005). *A woman's mind: the natural talents of women and how women change the world*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa. [In Serbian]
- Foschi, M. (1992), Gender and double standards for competence. In: C. L. Ridgeway (ed.) *Gender, interaction, and inequality (181-207)*. New York: Springer-Verlag.
- Gray, J., (2005). *Men are from Mars, Women are from Venus*. Beograd: Esotheria. [In Serbian]
- Jevtović, Z. (2007). The image of women in the framework of democracy. *Politička revija*, br. 2-4/2007 god (xix)vi, vol. 14. [In Serbian]
- Morrison, A. M., White, R. P., Van Velsor, E. (1987). *Breaking the Glass Ceiling*. Reading MA: Addison-Wesley.
- Moss Kanter R., (1977), *Men and women of the corporation*, New York: Basic Books, Peters, Waterman.
- Pantelić, I. (2011). *Women Partisans as citizens - the social emancipation of Partisan women in Serbia 1945-1953*. Beograd: Institut za savremenu istoriju i izdavačka kuća „Evoluta“. [In Serbian]
- Powell, G. N. (1999). *Handbook of Gender and Work*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Powell, G. N., Graves, L. M. (2003), *Women and Men in Management (3rd edition)*. London: Sage.
- Weitzman, J. (1998). *Manage like a man*. University Park, PA, The Pennsylvania State.
- Weitzman J. (2005). *Feminist Case Against Bureaucracy*. Temple University Press.
- Wirth L. (2001). *Breaking Through The Glass Ceiling - Women in Management*. Geneva: International Labour Office.

Webography / Вебографија

- Jhttp://www.psychologies.com/Planete/Societe/L-actu-decryptee/Articles-et-dossiers/Les-femmes-un-antidote-a-la-crise, Rambert M. (viewed 3. 11. 2020)
- www.mondo.rs, Women in Serbia work more but earn 12 percent less than men (viewed 26. 11. 2019) [In Serbian]
- https://www.unwomen.org/en (viewed 26. 11. 2020).
- www.atina.org.rs, (viewed 17. 10. 2020)
- www.blic.rs (viewed 18. 11. 2020)
- www.bbcbeograd.com (viewed 21. 10. 2020)
- https://www.021.rs/story/Info/Srbija/256647/Zene u Srbiji ostaju bez posla zbog korone vise nego muskarci.html (viewed

www.021.rs/BBC/102, Elections 2020, women and politics in Serbia (viewed 24. 11. 2020) [In Serbian]

<https://eca.unwomen.org/serbia/> (viewed 18. 9. 2020)

www.dirigeantes.fr (viewed 11. 6. 2020)

www.rts.rs, Women more frequently fired but continue to work more at home, the epidemic strengthens stereotypes (viewed 4. 11. 2020) [In Serbian]

www.catalyst.org (viewed 18. 6. 2020)

<http://www.psychologies.com/Travail/Emploi/Travail-au-feminin/Articles-et-Dossiers/Le-management-mise-sur-le-feminin> (viewed 6. 7. 2020)

<https://serbia.unfpa.org/>, Response of the health sector to gender based violence (viewed 28. 10. 2020) [In Serbian]

Nada M. Torlak

Megatrend University
Faculty of Culture and Media
Belgrade (Serbia)

Women in Serbia: In the gap between patriarchal and new roles

Summary

Although we entered the third millennium many years ago, women in Serbia are still living in an imbalance between old, traditional roles and new values. Instead of being relieved of their traditional burdens, women in the 21st century seem to be experiencing even harder lives. Lost between old patriarchal relations and obligations, they have also acquired some new ones. In addition to the traditional (implicit) roles of wife, mother, and housewife, now the already common (covered in the movie) question arises: what do women want? To have families, careers, and leadership positions or all of these combined. However, this question is not only addressed to them, but to the wider social community and the state.

Why? Because the old roles have remained while for new, professional positions women are expected to compete with men on an equal footing, with the exception of pay and a few other things.

In this paper, we will try to answer these questions or at least point out the existing problems, including the already mentioned pay gap and the various challenges a modern woman in Serbia faces.

Keywords: women, job, career, leaders, "glass ceiling"

Тематски блок | Thematic Section

Еколошка свест
Environmental awareness

Уредник проф. др Дарко Надић | Editor Professor Darko Nadić

Дарко П. Надић^[1]

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука
Београд (Србија)

УДК 316.334.5

502.1(100)"20"

Оригинални научни рад

Примљен: 26/11/2020

Прихваћен: 02/12/2020

doi: 10.5937/napredak1-29602

Нове тенденције у развоју еколошких покрета у XXI веку^[2]

Сажетак: Еколошки покрети показују своју актуелност и иновативност и у XXI веку, јер еколошки проблеми и даље постоје, као и глобална еколошка криза, а политика зелених странака које су настале из еколошких покрета није дала одговарајуће резултате. У раду се излажу узроци настанка еколошких покрета и њиховог издвајања из нових друштвених покрета. У контексту тог издвајања, рад се бави истраживањем фаза развоја еколошких покрета од настанка до данашњих дана и упоређивањем њихових активности, од протеста до пацификације и маргинализације, од „корпорацијских“ еко-покрета, до стварања такозваних комуналних еколошких заједница, које у будућности могу да фигуришу као еколошки покрети. На основу законитости у досадашњем развоју еколошких покрета промишља се и њихова будућност у овом веку, као и нове тенденције и трендови. У том смислу, предмет анализе су покрети попут Економије опште добробити, чији циљ није само еколошка већ и потпуна друштвена трансформација, али и тренутно актуелни и *ad hoc* покрети попут Extinction Rebellion и Fridays for Future. Посебно су наглашене нуспојаве, „инфлуенсерски екологизам“, „селебрити екологизам“ и „таблоидни екологизам“, које се представљају као иницијатива која може да резултује стварањем еколошких покрета у будућности.

Кључне речи: еколошки покрети, еколошка криза, еко-комуне, економија опште добробити, инфлуенсерски екологизам

Приликом промишљања о еколошким проблемима у савременом свету и могућностима њиховог решавања неминовно долазимо до ситуације да морамо да поведемо посебну расправу о еколошким покретима, њиховој суштини, и новој улози коју имају у овом веку.

Заправо, настанак еколошких покрета у прошлом веку делимично је последица страха од могуће наступајуће апокалипсе, коју ће проузроковати људски немар и претерана деградација животне средине. Да не бих у овом раду беспотребно улазио у домен „хорор екологије“, кренућу од

[1] dnadic@gmail.com

[2] Текст је део ауторове књиге *Пош еколоија*, која је у припреми.

узрока настанка еколошких покрета, односно од њихове позиције унутар нових друштвених покрета.

Једно од релевантних објашњења настанка савремених еколошких покрета указује на три међусобно повезане појаве у развоју модерних политичких друштава. Прво, то је јачање грађанских слобода у другој половини XX века, што је омогућило другачије облике самоорганизовања друштвених група, и то посебно изван сфере класичних формула као што су политичке партије. Друго, модерне државе су постепено смањивале свој утицај у процесу одлучивања о будућности друштва и фокусирале се на традиционална политичка питања и проблеме у економији, запостављајући друге сфере друштвеног живота. Поједине сфере друштвеног, па и уско схваћеног политичког живота остале су занемарене или су једноставно жртвоване у име економског развоја. Једна од тих сфера, која је све више постајала друштвени па и политички проблем, била је животна средина. То је резултат специфичне индиферентности државних система према стварним социјалним проблемима грађана. Зато је улога нових друштвених покрета у прошлом веку била јединствена. „[...] нови друштвени покрети, заједно са политичким организацијама, активирају расуту социјалну енергију маса и артикулишу је кроз одређене пројекте на решавање одређених друштвених проблема“ (Marković, D. Ž., 2015, str. 434).

Трећа појава која је утицала на стварање нових друштвених, а самим тим и еколошких покрета јесте последица претходне. Нови друштвени феномени тражили су и

другачије организовање и нове начине решавања друштвених проблема без обзира на то да ли су имали економске или политичке узроке. Еколошки проблеми, настали убрзаном индустријализацијом, урбанизацијом, уништавањем биодиверзитета и драматичном потрошњом енергије, у једном моменту су били жртвовани у име постизања веће куповне моћи, већег БДП и бољег стандарда. Али само накратко. Оно о чему политичке структуре нису желеле да брину преузео је неформални сектор, на притисак грађана. Еколошки проблеми који су почели да се јављају, односно које смо као цивилизација касно почели да уочавамо, убрзали су појаву стварања еколошких покрета, посебно у индустријски развијеним државама.

Еколошки покрети су настали из два веома битна разлога. Први је незадовољени систем потреба унутар постојећег друштва, а други је директан захтев за променама унутар постојећег система (Pavlović, 1987, str. 147). Међутим, издвојио бих још један моменат који сматрам врло битним. Еколошки покрети су се издвојили из корпуса нових друштвених покрета јер су еколошки проблеми, по значају и актуелности, превазишли остале проблемске фракције у новим друштвеним покретима. Наиме, било је просто немогуће да еколошки покрети деле исти простор са феминистичким, антинуклеарним, мировним и другим покретима. Једноставно, еколошки покрети су морали да делују самостално, али су у својој агенди свакако имали и све идеје наведених фракција друштвених покрета.

Еколошки покрети су наизглед аполитични (иако еколошке проблеме дефинишемо,

прихватимо и третирамо као политичке проблеме), међутим њихова формална аполитичност заправо је политика схваћена на нов начин, у форми интересног самоорганизовања. Ово интересно самоорганизовање утемељено је као критика квантитативног економског раста и посебно као критика развоја индустрије и технике. У складу са својим основним циљем, модерни еколошки покрети су истицали захтев да се у привреди оствари штедња ресурса као и њихова поновна употреба (донекле се то остварује у такозваној циркуларној [кружној] економији), да се производи роба која ће имати дужи животни (употребни) век, као и децентрализује привреда, која би омогућила употребу еколошки прихватљиве технологије (Marković, D. Ž., 2015, str. 444). У области политике еколошки покрети су истицали потребу за повећавањем учешћа грађана у одлучивању, а у области културе значај развијања еколошке свести грађана и алтернативних облика живота и рада, као и промене вредносних система. Неки од ових циљева су остварени, а неки нису. Пре него што се упустим у анализу прошлости да бих доспео до предвиђања будућности еколошких покрета истакао бих чињеницу да сам развој еколошких покрета није био линеаран. Од свог настанка па до данас еколошки покрети су прошли кроз четири фазе, односно то су била четири таласа која су уздрмала темеље класичне, односно конзервативне демократије. Овде говорим о европским еколошким покретима, а остатак света је мање-више пратио ову појаву у еколошком буђењу грађанства. Ова подела на фазе/таласе условна је и намера ми је пре свега да прикажем не само процес и карактеристике

трансформације покрета већ и динамику идеја које су пратиле еколошке покрете.

Прва фаза европских еколошких покрета била је фаза *буђења и настанка*. Формирање базичних идеја, одабир циљева и средстава, као и сам начин формирања еколошких покрета на почетку седамдесетих година прошлог века по свим тим карактеристикама указивао је на спонтаност. Еколошки покрети су формиран из различитих интересних и грађанских иницијатива, па чак и еко-терористичких организација (Nadić, 2012, str. 82-93). Основни циљеви првих модерних еколошких покрета били су екологија (заштита животне средине), штедња необновљивих природних ресурса, промена избора енергије (радикални антинуклеаризам), непосредна демократија, мир у свету и разоружање, и алтернативни начини живота повезани са постматеријалистичким вредностима. Све то је, како је било замишљено, било могуће остварити (у мањој или већој мери) политичким притисцима на власт у комбинацији са грађанском непослушношћу. То је заправо личило на праву мешавину хипи културе на свом заласку и других нових поткултурних и радикалних политичких покрета. Таква мешавина, у културном и политичком смислу, била је ангажована на стварању новог система вредности, с надом да је систем могуће променити уколико се спознају узроци незадовољства. Међутим, стварност и политички апетити су показали другачију слику, што преставља другу фазу, у којој се еколошки покрети, наизглед аполитични, претварају у политичке странке, односно странке зелених. На неки начин то је означило губитак идентитета

и институционализацију самог покрета. Дословно, то је било одустајање од другачије политичке борбе и упадање у замке партијског живота. И, гледано из угла зелене политике, последице овог обрта биле су драматичне. Спонтаност и непосредност уступиле су место детаљној и прецизно дефинисаној организацији. Притисак на власт која се остваривао на улици, у форми протеста, сада је прерастао у политичку праксу одлучивања у парламенту. Креативност је уступила место маркетиншким агенцијама. Грађани су мислили да ће прерастање покрета у партије донети нове моменте у политичком животу, односно да ће њихови еколошки интереси бити брже задовољени јер су они и постали политички признати имајући у виду стварну политичку легализацију, прерастање покрета у партије. Улични протести су се претворили у парламентарну борбу а побуна у парламентарну накнаду.

Трећа фаза значила је *попуну маргинализацију* еколошких покрета и њихово искључивање из процеса одлучивања или суодлучивања о глобалној или националној еколошкој будућности. То је фаза када на политичку сцену ступа еколошка модернизација. Базирана на идеји и, пре свега, скупом пракси технолошког развоја којим се штити животна средина, еколошка модернизација представља „један технократско-административни модел решавања еколошких проблема, настао као резултат идеолошке конструкције и цивилизацијског компромиса неолибералне економије са друштвеним и политичким интересима за заштитом животне средине у условима глобализације“ (Nadić, 2012, str. 125).

„Менаџерско-корпоративној структури која спроводи еколошку модернизацију, у име економије, не одговарају радикални еколошки покрети јер нису поткупљиви. Интереси ових покрета нису материјално-политички већ идеолошко-политички па самим тим су и неприхватљиви менаџерско-корпоративној структури. Зато смо у условима глобализације имали процес деглобализације еколошких покрета. Сведени на националне оквире, еколошки покрети су постали политички безбедни“ (Nadić, 2012, str. 127). Излаз из стања маргинализације и медијске тишине поједини глобални еколошки покрети (који због интернационалне димензије нису себе редефинисали у партије) нашли су у прерастању у својеврсне еколошке корпорације, задржавајући све оне карактеристике, циљеве и методе борбе које су имали раније и унапређујући их упоредо с развојем информационих технологија. Зашто кажем еколошке корпорације? Јер, осим успешности акција и медијске присутности, сада су мерили и сопствену економску ефикасност, односно профит. Више није било довољно да учествујете у њиховим акцијама, да правите кампање, више није било довољно да вас медији спомињу као еколошки покрет (у позитивном или негативном контексту), сада је било потребно да са свог интернет сајта продате мајицу или шољу за кафу са логом своје организације. И наравно да имате управни одбор. Они еколошки покрети, који су неким чудом преживели и избегли замке класичног парламентаризма јер нису постали политичке странке, задржали су имиџ „побуњеника“ против система, али и „чудака“ који се противе изградњи ауто-путева, нових

Jasmin Sessler / Pixabay

аеродромских pista, стамбених блокова итд., и у медијима се дефинишу као отпор свакој врсти модернизације, што суштински није истина већ је само медијска манипулација.

Четврту и последњу фазу/талас назваћу, условно, фазом „повратка аутентичним вредностима“. Ова фаза је уједно и фаза „васкрсења“, у којој еколошки покрети прелазе у праксу комуналног заједништва, развијајући у потпуности постматеријалистичке вредности искомбиноване са алтернативном економском визијом заједништва, сарадње и солидарности у производњи и потрошњи. Промене вредносних оријентација усаглашене су са идејама здравог живота (органска производња хране, здрава храна, веганство и вегетаријанство, спиритуалност у свим својим верзијама итд.). Дакле, они не

продају шоље за кафу и мајице, али производе и продају здраву храну. То је уједно и враћање екологизму, у смислу да одржива и испуњавајућа егзистенција претпоставља радикалну промену нашег односа према природи и нашег начина друштвеног и политичког живота, као што је тврдио Добсон. Али, с друге стране, то може бити протумачено и као помодарство које ће кратко трајати. Јер употребна вредност еколошких покрета који су се окренули ка комунално-производној заједници зависиће и од њихове позиције у тржишној економији без обзира на моменте и карактеристике изолационизма које комунални и производни односи носе са собом. Многи критичари тих нових еколошко-комунално-производних покрета истичу њихову утопистичко-романтичарску карактеристику,

која говори о њиховој пролазности и помодности, и посматрају их као нови тренд, који ће бити пролазан као и сви други трендови. Други аргумент који критичари мало суздржаније наглашавају у овој расправи јесте да су те комуне у ствари само краткотрајна реминисценција хипи културе шездесетих и седамдесетих година прошлог века, само друштвено прихватљивија, одговорнија и софистициранија. Као круцијалан, критичари потезу аргумент да се те еколошко-комунално-производне заједнице заснивају на идеји општег добра. Утопизам који критичари претпостављају као отежавајући фактор, заправо је само наша фикција. Фелбер, на пример, истиче скоро 15 примера добре праксе широм света, где је економија заједничког добра заснована на кооперативности и солидарности, као алтернатива материјализму и конзумеризму, испуњавајући предуслове за, назваћу то слободно, еко-социјалистичко друштво. Пре њега је то 1990. година већ изнела Остромова, а то показује да економија општег добра има бар своју временску одрживост у теоријском смислу. Из ове расправе искључујем такозвану циркуларну економију, коју схватам више као маркетиншку праксу и доказ да је могуће да неолиберална економска пракса буде „озелењена“, али не и чисто „зелена“.

Уколико не познајемо овај терен, а притом пратимо сопствене предрасуде, основна хипотеза била би да је овакав начин пословања, априори схваћен као алтернативан, могућ само у неразвијеним земљама или максимално у земљама у развоју, као одбрамбени механизам на начин пословања и управљања јавним заједничким добрима у развијеним земљама. Међутим, није тако. Економија опште добробити, ако ћемо

дефинисати ову фазу у развоју еколошких покрета, има свој смисао не само као теоријски концепт или као практично остваривање већ и као својеврсни економско-еколошки покрет у XXI веку. Овде одустајем од даље употребе термина „утопија“. Укратко, овде говоримо о алтернативној економији, која се такође може одредити као еколошки свесна и одржива. На тај начин комплекс питања о могућој обнови економије и њеном успостављању на еколошким и моралним начелима има свој смисао и сврху. То је донекле и „трећи пут“.

С једне стране, у опцији имамо наставак неолибералистичке визије економског развоја која је заснована на идеји слободног тржишта и, с друге стране, покушаје јачања државног интервенисања у сфери природних ресурса, где се они сурово институционализују да би се сачували. Трећи пут сматра да је излаз из кризе заправо у јачању кооператива, где ове кооперативе више нису само организациона јединица у којој се обављају производња, продаја и потрошња већ и заједнице које деле исте или мање-више сличне животне стилове. У том смислу оне се могу посматрати и као добровољно изабран начин остваривања основних економских интереса у традицијама поткултурних покрета из друге половине прошлог века, имајући у виду њихову идеју комунализма, отпадништва, слободе и добровољно изабране егзистенције која је на граници са изолационизмом. Тако, аргумент који критичари потезу у расправама нема своју основу. Међутим, пракса апсолутног економског слободарства (ако то могу тако да назовем) већ се показала као неуспешна или делимично остварива уколико погледамо уназад.

Идеја еколошки одрживих кооператива нема изолационистички моменат. Заправо, њихов изолационизам је само спољна слика. Права слика јесте да је изолационизам био само почетна фаза а да је након те фазе уследило повезивање комуна и стварање читавих националних, интернационалних па чак и континенталних покрета.

Пре самог објашњавања паневропског покрета Економија опште добробити, морам да истакнем да је у Србији, као и другим словенским земљама, овакав концепт под називом задруга постојао још у XIX веку и да је опстао у мање или више варијација и до данас. Суштину задруге је још 1872. године добро описао први српски социјалиста Светозар Марковић:

Заједнички рад и живљење породично показује се у задрузи... С економског гледишта задруга је првобитна асоцијација за производњу и потрошњу у исто време. Али има једна економска црта, којом се задруга одликује од свију сувремених дружина за производњу и потрошњу а то је: задруга производи сама све за своје потребе. Оно што задруга набавља куповином са стране, то је тако незнатно, да није вредно ни говорити о томе. Обично задруга купује: со, гвоздене алате, нешто посуђа и то је готово све. Ова способност задруге да набавља сама све што јој треба за живот долази од самог патријархалног живота народа. Потребне су свију чланова мале и могу се намирити домаћом производњом. Подела рада у сувременом значају, где један човек производи само један производ, а све остале добија у размену куповином и

продајом, у првобитном друштву не постоји. Задруга производи све сама: рану, одело, обућу, постељу, алате, кућу – све. По својој стројој породична задруга не би била кадра да произведе све намирнице у развијеном људском друштву, и то је један узрок што она пропада са развитком цивилизације. Али је значајно, што у данашњем друштву, сви највећи мислиоци о друштву сматрају као економски идеал таквог друштва, где би сваки члан радио различите послове наизменце, који одговарају његовим природним склоностима и способностима, а не би био прикован за један посао као сувремене европски радник; осим тога: да сваки члан друштва узајамном обвезом свију чланова добија намирнице, и да не мора прометати куповином и продајом из 99-те руке оно што може добити из прве. Једном речи: сувремене економски идеал веома је близак у начелу оном економском строју, који постоји у задрузи (Marković, S., 1872, str. 7-15).

У мање-више сличном маниру и Фелбер у својој књизи *Change Everything: Creating an Economy for the Common Good* даје примере економске ефикасности, политичке непосредне демократије и кооперативе, и то како у развијеним, тако и у неразвијеним земљама. Почевши од највеће шпанске The Basque Mondragon Corporacion Cooperative (MCC) до Regionalwet AG у Немачкој и Il Cecosocola у Венецуели. Можда најбољи пример пружа покрет Buen Vivir (Добар живот), који се поставља као постколонијална алтернатива.

„Buen vivir је врста народног знања, систем идеја како укрстити економске инте-

ресе са културом општег добра, локалним традицијама, бригом за еколошку равнотежу – и без дивљег раста потрошње. Ако догма глобалног економизма каже да социјално благостање захтева интеграцију у јединствени тржишни простор, повећање БДП-а и потражње потрошача, онда је филозофија *Buen Vivir* етика општег благостања, оно што се обично назива новим и све популарнијим термином благостања у економији.^[3] Које су почетне политичке позиције Економије опште добробити, иако сам покрет негира да је политички. Прво, основна политичка премиса овог покрета је да су се еколошки и социјални стандарди срушили под налетом трке за профитом, при чему компаније у трци за увећавањем профита долазе до стадијума да имају моћ не само над појединцима или друштвеним групама него и над националним државама. Друга политичка премиса говори о томе да је овај покрет својеврсни *degrowth* (одраст) покрет, који истиче да је даљи раст на овој планети немогућ. Трећа политичка премиса је управо малочас поменут – „трећи пут“ (а то је Економија опште добробити), имајући у виду да су, како сматрају, концепти капитализма и комунизма пропали. Овде ћу направити малу опаску. Оба ова политичко-економска система показала су на неки начин своју еколошку неодговорност, док је о потпуној пропасти још рано говорити. Зато се у овом тренутку о тој врсти нове еколошке економије говори пре свега као о алтернативи.

Моралне премисе су друга основа те нове економије. Прва етичка премиса овог паневропског покрета заснована је на питању о сврси пословања. То више није новац, него задовољавање људских потреба. То је на трагу онога што је Данило Ж. Марковић рекао о „квалитету живота“ (подмиривање потреба људи у одређеним друштвеним условима са осећањем задовољства...). Будући да новац није индикатор задовољства већ само успешности, он није ни мерило у новој економији. Питање задовољавања потреба има своје етичко упориште, али само до одређене мере. Заправо, питање је стандардно. О којим потребама говоримо и о ком степену задовољавања тих потреба? Отприлике, то је иста замка као и у идеји, прецизније у основним принципима „одрживог развоја“. Да ли говоримо о материјалним или нематеријалним потребама? Да ли говоримо о основним потребама или о нечему што можемо сматрати „вишим“ потребама?

Ту већ улазимо у домен психологије, али будимо свесни чињенице да људи имају различите потребе. Од чисте воде и здраве хране до поседовања ролекс сата. Овде долазим до другог дела дефиниције Данила Ж. Марковића о подмиривању потреба „у оквиру дате вредносне оријентације“. Вредносна оријентација људи који просто вапе за чистом водом или здравом храном није иста као код људи који чезну за скупоченим сатом или аутомобилом. Основне људске потребе нису исто што и потребе за луксузом. Ту се онда поставља питање етичких

[3] <https://medium.com/@cryppix/no-future-4a6156ecbb55> (приступљено: 5. 5. 2020).

индикатора. Етички индикатори које је Фелбер поставио јесу: људско достојанство („значи да је свако људско биће вредно, јединствено и достојно заштите, без обзира на етничку припадност, пол, старост, веру, језик, национално или социјално порекло. Људи и сва жива бића имају право на постојање и имају право да се према њима поступа са уважавањем, поштовањем и пажњом“); солидарност и друштвена правда (солидарност и друштвена правда су уско повезане вредности, засноване на заједничким основама емпатије, уважавања, саосећања и једнаких могућности. Циљ обе вредности је смањење неправедности, подела одговорности и постизање равноправније равнотеже у друштву), еколошка одрживост (здравље наше планете је пресудно за сва жива бића. Од суштинске је важности да се сви позабавимо климатском кризом. ЕОД – Економија опште добробити помаже појединцима, компанијама, општинама и организацијама да допринесу одрживом развоју и удовоље потребама садашњости, без угрожавања способности будућих генерација да живе добар живот); демократска партиципација (ово бисмо могли да протумачимо као комуналну верзију југословенске идеје о социјалистичком самоуправљању), односно транспарентност и заједничко одлучивање (транспарентност значи откривање свих информација релевантних за све учеснике у процесу доношења одлука. Заједничко одлучивање подстиче учешће свих заинтересованих страна. Запослени, добављачи и пословни партнери могу се укључити на различитим нивоима, у распону од права вета на колективно и споразумно одлучивање). Ови етички принципи чврсто

везују и повезују добављаче, инвеститоре, запослене и потрошаче. Самим тим, производи су јефтинији, квалитетнији, дуготрајнији и еколошки прихватљивији, физички услови радне средине достојни су рада и радника.

Осим политичких и моралних начела, паневропски пројект Економија опште добробити има и интегративну компоненту, такође политичку по својој суштини. Низ локалних и регионалних заједница, тачније више од пет стотина у Европи и Америци, које функционишу по комуналној матрици имају идеју и спроводе праксу уједињавања, односно укрупњавања. На тај начин, како се истиче у њиховом програмском манифесту, локалне иницијативе постају регионалне, а регионалне имају тенденцију да постану глобалне. То је корак ка новом социополитичком развоју и можда економској политици будућности. Економска политика будућности овог паневропског пројекта утемељена је на следећим визијама и вредностима. Друштво заједничког добра омогућава свим људима да: међусобно комуницирају с толеранцијом и узајамним поштовањем различитости и разноликих животних стилова; дефинишу своје личне вредности, постављају своје индивидуалне циљеве, проналазе свој идентитет и развијају свој пуни потенцијал; развијају своје таленте и вештине и на тај начин им помажу да смислено и у сарадњи допринесу општем добру; да се активно баве политиком, доносећи демократске одлуке и тако помажући у обликовању наше будућности. Економија служи општем добру. Потрошња природних ресурса остаје унутар планетарних граница. Креативна пословна

активност доводи до иновативних решења за опште добро. Порези, царине, зајмови, јавне набавке и развој пословања имају за циљ јачање општег добра. Пољопривреда ствара разнолике културне пејзаже и чува природну основу живота. Земље уживају у уравнотеженој трговини у етичком оквиру светске трговине. Употреба физичке силе ван националних граница лежи у реформисаним и демократизованим Уједињеним нацијама. Људи су ослобођени нездраве присиле да непрестано троше, акумулирају капитал и економски расту. Наш однос са Земљом је здрав колико и сама Земља.^[4] Поштовањем ових принципа и визија, као и идеје укрупњавања ових комуна, могуће је, како истичу предводници овог покрета, створити нову економију, која би била одржива, поштена и демократска. У политичком, па и у еколошком смислу, стварање ових комуна је излазак из једне утопистичке идеје и пребацивање у сферу праксе. Уједињавање комуна у паневропски покрет опет је почетак, односно улазак у другу димензију утопије, коју је опет могуће остварити. Да будем прецизнији, немогућност промене (у догледној будућности) економског система каквог данас познајемо на глобалном нивоу и на националним нивоима не значи одустајање од тих промена до којих се може доћи стварањем заједница, које би постојале паралелно с тим системом, доказујући да је алтернатива могућа и одржива. То нас доводи до питања прорицања будућности еколошких покрета и „зелене политике“ у Европи уопште.

Однос зелене политике са будућношћу је компликован. Искушење да преточимо све своје наде и тежње у ново друштво с друге стране раста је огромно. Политички еколози сигурно себе сматрају делом традиције „напредњака“ који верују да будућност може бити боља од прошлости и да будућност после тога може бити још боља (Добсон, 2014: 10).

Ова четврта фаза еколошких покрета, коју сам дефинисао као „повратак аутентичним вредностима“ има и своју другу страну. Та друга страна је одређена улогом друштвених мрежа и нових, али пре свега електронских медија. Раније сам поменуо да су у трећем таласу глобални еколошки покрети, попут ПЕТА (People for Ethical Treatments of Animals) и Гринписа, постали не само глобални већ и корпорацијски еко-покрети. Они су класичан пример како се протест, субверзивност, а имајући у виду историју ПЕТА, и еко-тероризам, претварају у новац.

Друштвене мреже су креирале нешто што се може дефинисати као „салонски екологизам“. Из своје гејмерске столице, на свом рачунару, а затим и у виртуаланој реалности, креирате еколошки покрет. Уједно креирате и профиле, планирате окупљања и акције, мотивишете пратиоце, правите листу еколошких проблема и истичете њихову ургентност. Одржавате или подржавате акције а на крају све то документујете фотографијама на профилу организације на друштвеним мрежама. Информације су брзе,

[4] <https://medium.com/@cryppix/no-future-4a6156ecbb55> (приступљено: 5. 5. 2020).

Eveline de Bruin / Pixabay

до њих се долази у милисекунди, једино што вам је потребно, то је време да се укључите у стварну акцију или да је „салонски“ подржите. Стварност нових еколошких покрета ту делује мало изврнуто. Права масовност, односно учествовање у реалном простору и времену у некој конкретној акцији мери се двоструко: по броју „лајкова“ или „кликера“ и по броју стварних учесника на неком протесту. И један и други број подједнако су важни. Овде имам у виду два еколошка покрета, који себе баш тако дефинишу као „глобалне еколошке покрете“. Први је Extinction Rebellion, а други Fridays for Future.

Покрет Extinction Rebellion (Побуна против истребљења) сам себе је одредио као: „децентрализован, међународни и политички нестраначки покрет који користи ненасилну директну акцију и грађанску непослушност како би наговорио владе да праведно делују у случају климатских и еколошких ванредних ситуација.“^[5] Циљеви који су постављени доста су широки, толико широки да обухватају мало више од чисто еколошких циљева: „1. Реци истину: Владе морају да кажу истину проглашавајући климатске и еколошке ванредне ситуације, радећи са другим институцијама како би саопшtile хитност промена. 2. Делуј сада:

[5] <https://rebellion.global/about-us/> (приступљено: 6. 6. 2020).

108 | Владе морају сада да делују на заустављању губитка биодиверзитета и смањењу емисије гасова стаклене баште на нето нулу до 2025. године. 3. Изван политике: Владе морају да раде и да се воде одлукама Скупштине грађана о клими и еколошкој правди.^[6] Ма колико нам се чинило да је овај покрет једноставан и приземан он је ипак комплексан. Стваран и виртуалан. Локалан, регионалан али и глобалан. Са јасно дефинисаном политиком. Ево како је то у случају „Побуне против изумирања“ програм истакнут у неколико тачака, са јасним порукама које свако може да схвати, прихвати и да делује у складу са њима:

Ево проблема: Сви смо то већ чули – Земља постаје све топлија, ниво CO₂ расте, а ми смо усред Шестог масовног изумирања (антропоцен). Суочени смо са два једнако критична питања – губитком биодиверзитета и климатским променама. Обоје имају невиђене последице без преседана не само на нас као људе, већ и на свако живо биће и екосистем на планети. Несумњиво је да ове промене покрећу људске активности. Могућност трансформације: Стојимо на провалији. Можемо признати истину онога са чиме се суочавамо или можемо наставити да избацујемо лименке низ пут и допуштамо да ефекти планете која се загрева имају још штетније последице на сва жива бића. Већ смо везани за одређену дозу загревања и губитка биодиверзитета, али још увек има

времена да променимо ову причу. Шта чини ППИ другачијим? Утиremo другачији пут. Свет у којем желимо да живимо захтева културу која је здрава, креативна, еластична и прилагодљива. Суочени смо с тешким изборима и до сада су ове катастрофе наишле на мало напора влада и институција да промене путању којом се крећемо. Ви сте ППИ: Побуну против изумирања чине људи из свих сфера живота, различитих средина, култура и политичких опредељења – људи попут вас окупљају се како би створили другачију причу. Знамо кризу са којом се суочавамо и желимо да променимо будућност. Ова борба је сва наша, и сви морамо бити спремни заузети се за истину и суочити се са њом. Ненасилна грађанска непослушност: Са више од 1.142 групе у 72 земље, већ правимо разлику. ППИ је заслужан за приморавање законодавства, гурање влада на акцију и померање јавног дискурса о клими и еколошкој кризи кроз наше креативне, умешне, трајне, ненасилне протесте широм света. Пратимо кораке многих који су дошли пре нас. Од индијског покрета за независност до женског права гласа, покрета за грађанска права до „арапског пролећа“, историја нам је изнова показивала да ненасилни протест делује као моћно средство за промену. А ипак, нема гаранција. Као побуњеници, знамо да је сутрашња стварност данашња брига. Свет који су похарале климатске промене и губитак биодиверзитета је онај који ће

[6] Исто.

озбиљно утицати на све нас. Зашто побуна: Немамо другог избора. Побунимо се против система који су нас довели овде. Побунимо се за будућност коју желимо. Побунимо се јер је наша одговорност да делујемо. Немамо више времена за губљење. Ништа није немогуће – још увек можемо да напишемо причу коју желимо и хоћемо. Ми као појединци можемо заједнички да направимо разлику. То ћемо учинити заједно – трансформисати свет, створити трајне промене и изградити бољу будућност за све.^[7]

Оно што сам малочас рекао, спомињући салонски еколошizam, не умањује стварну ове активности, оно што ППИ дефинише као „побуну“ дало је одређене медијске резултате. Покрет је препознатљив, нов је и модеран је. И, оно што је посебно важно, пре свега за медије, он је радикалан. И усмерен је превасходно на млађе генерације. Али буквално сваком ко поседује андроид мобилни телефон садржаји овог покрета су доступни. У новембру 2018. године, условно речено, чланови овог покрета су у знак протеста блокирали пет мостова преко Темзе у Лондону, а у априлу 2019. године пет централних тргова, исто у Лондону. Уз стабилну интернет везу успех сваке акције је загарантован.

Fridays for Future или Петком за будућност је веома сличан претходном покрету. Док Побуна против истребљења има своје елементе организованости, ПЗБ је више инспиративан

него оригиналан. ПЗБ себе одређује као: „глобални покрет климатског штрајка, који је започео у августу 2018. године, када је 15-годишња Грета Тунберг започела школски штрајк за климу. У три недеље које су претходиле шведским изборима, она је сваког школског дана заседала испред шведског парламента, захтевајући хитне мере у вези са климатском кризом. Била је уморна од неспремности друштва да климатску кризу види онаквом каква она јесте – криза. За почетак је била сама, али су јој се убрзо придружили и други. Осмог септембра, Грета и њене колеге штрајкачи одлучили су да наставе штрајк све док шведска политика не обезбеди сигуран пут знатно испод 2°C, тј. У складу са Париским споразумом. Направили су хаштаг #FridaysForFuture и подстакли друге младе људе широм света да им се придруже. Ово је означило почетак глобалног штрајка за климу у школама. Њихов позив на акцију изазвао је међународно буђење, када су се студенти и активисти удружили широм света како би протестовали испред својих локалних парламената и градских скупштина. Заједно са осталим групама широм света, Петак за будућност је део новог таласа промена који милионе људи тера да крену у акцију у вези с климатском кризом, а ми желимо да и ви постанете један од нас!“^[8] Постоје само четири циља овог покрета: „Одржавајте раст глобалне температуре испод 1,5°C у поређењу са преиндустријским нивоима. Климатска

[7] <https://rebellion.global/why-rebel/> (приступљено: 6. 6. 2020).

[8] <https://fridaysforfuture.org/what-we-do/who-we-are/> (приступљено: 6. 6. 2020).

једнакост и правда за све. Следите Париски споразум. Уједините се иза науке.“^[9]

Ту стижемо до приче о Грети Тунберг и још једном посебном феномену, који говори о тенденцијама у развоју модерних еколошких покрета у овом веку, а то је „инфлуенсерски екологизам“. Екологизам који инспирише. Грета Тунберг, девојчица која је љута на своју владу па и на цео свет због неактивности против климатских промена, постаје еко-икона целог једног покрета. Или је Грета заправо само један еко-производ на тржишту где се етикета „еко“ добро продаје. Наиме, Грета је маркетиншки производ Ингмара Ренцога, шведског предузетника, оснивача и извршног директора компаније *We don't have time* (Немамо времена), односно једног технолошког стартапа чији је циљ да постане највећа платформа друштвених медија на свету која се бави климатском кризом. Грета је вероватно стварно љута и стварно искрена у томе што ради, а имајући у виду њене године, можда и стварно верује у промене. Била она еко-икона или еко-производ, у сваком случају делује као стварна инспирација на своју генерацију.

Док се Грета бави климатским променама, у Србији такође постоји „инфлуенсерски екологизам“, али ту он има другачију димензију. Грета промовише нове вредности, док се у Србији место екологије (у оквиру „инфлуенсерског екологизма“) одређује у склопу сопствених индивидуалних вредности, односно места еколошке етике у личном етичком систему. На

Anders Hellberg / Wikimedia Commons

пример, портале, друштвене мреже, блогове, онлајн магazine са еколошким садржајем, креирају личности које имају одређени утицај, а у овом случају промовишу еколошке вредности. Међутим, ту је ситуација заправо прилично конфузна, јер се јављају различите ситуације – од излива опште љубави према „одрживом развоју“ и рециклирању, као да је у питању љубав према живом бићу, до изјава које немају за циљ да промовишу те идеје вредне поштовања већ оног ко их представља. „Инфлуенсерски екологизам“

[9] <https://fridaysforfuture.org/what-we-do/our-demands/> (приступљено: 6. 6. 2020).

не доприноси промоцији еколошких вредности већ је врста самопромоције, при чему су „екологија“ или забринутост за стање човекове животне средине само делић у мозаику. „Инфлуенсерски екологизам“ је тренд, што значи да је помодан. Како је помодан по својој суштини, тако је и исцрпљив и ограничена му је употребна вредност. Као и време трајања. Да ли је он инспиришући? Вероватно да јесте за оне који се налазе у истом социјалном миљеу и за оне који деле опште вредности особе која је „инфлуенсер“. Мислим да за друге није. Илустроваћемо ово примером. Особа (дискреција загарантована) из Србије, која би Грети могла да буде бака по годинама, на питање (постављено у једном онлајн магазину): Који су твоји трикови и савети за „зеленији“ дан?, даје следећи одговор: „Моја еколошка свест је прво кренула од ормана. Све је почело онда када је јавно обелодањено да је модна индустрија по загађивању околине, одмах иза нафтне. Како могу да помогнем? Носим мараме са медузама искључиво из доба када је Ђани (Версаће) био жив, Александру Јоксимовићу сам конфисковала његов „Мозаик“ сако из 1975, а имам и довољно година за власницу *vintage* мале црне хаљине, која је толико тога прошла да спада у срцепарајући љубић.“ Особама које прате модне трендове и које свој живот унапређују кроз модне брендове ова изјава има инспиративан карактер. За оне који се облаче у такозваним ланцима продавница јефтине и индустријски (масовно) произведене гардеробе, јер тренутно, а и будућности, могу себи само то да приуште, ова изјава је безначајна. Други, наравно, могу да тврде и супротно. Да је „боље и тако него

никако“. Међутим, сасвим сам сигуран да се из „инфлуенсерског екологизма“ не може развити еколошки покрет. Напротив, „инфлуенсерски екологизам“ уништава еколошки покрет јер социјално разређује основну идеју покрета, тако да се може догодити да се у блиској будућности појави еколошки покрет намењен или створен само за богате, односно за оне који поседују више од социјалне већине у једном друштву, или, другим речима, да здрав живот и здраву животну средину могу себи да приуште само богати. Зато је „инфлуенсерски екологизам“ показатељ да особа која се представља као таква има лажну еколошку свест, односно да се истиче, одваја од већине, а у том случају еколошка свест „инфлуенсера“ није саставни део његовог укупног животног стила. То је једна комплетно лажна слика, коју медији могу да искористе за промоцију „инфлуенсера до тренутка док је јавност не прихвати као стварну слику. Тако, у поређењу са нашом, раније поменутом модном, друштвеном и интелектуалном инфлуенсерком, Гретин говор у скупштини УН у септембру 2019. делује као искрени вапај:

Све је ово погрешно. Не бих смела да будем овде. Требало би да се вратим у школу с друге стране океана. Па ипак, сви нама младима долазите због наде. Како се усуђујете! Украли сте моје снове и моје детињство својим празним речима. Па ипак, ја сам једна од срећница. Људи пате. Људи умиру. Читави еко-системи се урушавају. На почетку смо масовног изумирања, а једино о чему ви можете да говорите јесте о новцу и бајкама о вечном економском расту. Како се усуђујете!

112 | Следећи подфеномен приближно је сличан претходном. То је такозвани селебрити екологизам, односно „екологизам познатих особа“. Одредио сам га као подфеномен јер поједини еколошки покрети и еколошке организације користе познате личности из света филма и музике (убичајено „звезде“) да промовишу свој животни стил и еколошке навике и тако постану инспирација за друге. По таквим активностима позната је раније помињана РЕТА, која ангажује познате особе да промовишу различите еколошке кампање, односно да учествују у њима. Битна разлика у односу на „инфлуенсерски екологизам“ јесте што су еколошке вредности познатих личности као што су Иги Поп, Питер Динклиц, Хоакин Феникс, Пол Макартни, Денис Родман, па и Памела Андерсон, заиста део њиховог животног стила.

Један од подфеномена који може да делује инспиративно на стварање будућих еколошких покрета на глобалном нивоу јесте и „таблоидни екологизам“. Ширење алармантних вести о стању животне средине, често на граници паничних информација и података, може да делује инспиративно на развој еколошке свести или да нас упозна са неким специфичним еколошким проблемом, али не води нужно мобилизацији друштвених група ради остваривања неких конкретних еколошких циљева, односно решавања еколошких проблема. Посебно ако имамо у виду да је „таблоидни екологизам“ често заснован на лажним вестима, које нису документоване ни јасно поткрепљене доказима,

те тако остају на нивоу еколошког мита. Зато се и даље чека на фотографије великог острва од одбачене пластике које плута по неком од светских океана.

Закључујући ову расправу намеравам да истакнем да еколошки покрети у XXI веку имају будућност, а на њиховом развојном путу мешаће се успеси и разочарења. Али то је опет пут на којем се дефинитивно одустаје од давања савета, придиковања и протеста, и прелази на практиковање идеја. У политичком смислу то ће бити практична примена онога за шта су се европски еколошки покрети залагали на самом почетку, што је описано као прва фаза. Немоћ да се политичке структуре и становништво убеди у исправност и утемељеност алтернативних идеолошких, политичких и економских идеја довела је до ситуације да се покрети сада реформишу као економско-еколошке заједнице. Томе је нарочито допринела светска економска криза 2007. године. Имајући у виду цикличност капиталистичких криза, тренутно потпомогнутих пандемијом вируса ковид 19, претпостављам да ће се тренд стварања и развијања ових еко-заједница, заснованих на идеји опште добробити, наставити у будућности. То на неки начин доказује тврдњу да је чак и релативно остварива утопија боља од еколошке дистопије. И, с друге стране, коначна оцена зависиће управо од тога да ли ће нови еколошки покрети у овом веку наставити да доприносе друштвеном напретку и да ли ће тај напредак уопште бити по мери човека и његове самореализације.

References/Литература

- Dobson, A. (2007). *Green Political Thought*. London.
- Dobson, A. (2014). *The Politics of Post-Growth*. Dorset.
- Felber Ch., Maskin, E., Nurmi, S. (2015). *Change Everything: Creating an Economy for the Common Good*. London.
- Marković, Ž. D. (2015). *Social ecology*. Beograd. [In Serbian]
- Marković, S. (1872). *Serbia in the East*. Novi Sad. [In Serbian]
- Nadić, D. (2012). *Essays on political ecology*. Beograd. [In Serbian]
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Actions*. Cambridge.
- Pavlović, V. (1985). *Order and alternatives*. Nikšić. [In Serbian]
- Thunberg G., Thunberg S. i dr. (2019). *Our house is on fire*. Zagreb. [In Croatian]

Darko P. Nadić

University of Belgrade
Faculty of Political Sciences
Belgrade (Serbia)

New tendencies in the development of environmental movements in the 21st century

Summary

Environmental movements are continuing to demonstrate their relevance and innovative tendencies in the 21st century. Environmental problems are as yet unresolved in this century, the global environmental crisis exists, but the policies of green parties, which arose from environmental movements, have not yielded adequate results. The paper presents the origins of environmental movements as well as their separation from new social movements. In the context of this separation, the paper explores the stages of development of environmental movements from their inception to the present day and compares the activities of these movements, from protest to pacification and marginalization, through „corporate” eco-movements, to the creation of so-called communal eco communities which could figure as environmental movements in the future. Based on the development of environmental movements

so far, their future in this century is considered, as well as new tendencies and trends. In this sense, the subject of analysis are movements such as the “Economy for the Common Good”, which aims at not only environmental but also complete social transformation, and current and ad hoc movements such as „Extinction Rebellion” and „Fridays for Future”. Special emphasis is placed on offshoots, such as “influencer ecologism”, “celebrity ecologism” and “tabloid ecologism”, that are presented as initiatives that could possibly create environmental movements in the future.

Keywords: Environmental movements, environmental crisis, eco communities, economy for the common good, influencer ecologism

**Томислав
А. Лунић^[1]**

Универзитет у Београду
Факултет безбедности
Београд (Србија)

**Јелена Ч.
Ћесаревић^[2]**

Универзитет у Београду
Факултет безбедности
Београд (Србија)

УДК 502.1:271.2-1
Прегледни научни рад
Примљен: 25/11/2020
Измењен: 07/12/2020
Прихваћен: 08/12/2020
doi: 10.5937/napredak1-29574

Теолошки приступ еколошком проблему

Сажетак: Еколошки проблем је вишедимензионалног карактера и представља продукт негативног односа човека према животној средини. Религиозни научници, теолози, као и многобројна верујућа елита сматрају га пре свега антрополошким феноменом. У првом делу рада указујемо на вишеструке последице убрзане индустријализације, технолошког раста и развоја: загађење воде, ваздуха и земљишта; мањак природних ресурса као последица неконтролисаних експлоатација; нарушавање биодиверзитета; климатске промене итд. Даље, у тексту се везујемо за човека, који, с једне стране, кроз низ програма, организација и бројних акционих планова подиже еколошку свест, док, с друге стране, суровим експлоатисањем и трошењем природних ресурса доприноси трајном дисбалансу екосистема, односно божје творевине у целини. Кривица је на човеку, а не на природи. Грехопадом деструкција започиње и траје до данашњих дана. У том смислу нуде се бројна решења преласка на здраве технологије, зелену економију, отварају се институти и факултети који третирају еколошка питања. Тако се ипак лече само симптоми, али не и узроци проблема. С друге стране, теолошко решење темељи се на успостављању хармоније између Бога, човека и животне средине, која литургијском применом свекосмичког карактера може да заустави уништење животне средине, тј. животног простора у целини. Јер, животна средина је у спасоносном смислу човеку поверена као дар божји да се према њој односи евархистијски, литургијски, свештенослужећи.

Кључне речи: теологија, екологија, творевина, Бог Логос, животна средина

Уводна разматрања

Еколошки проблем прожима све поре живота и захтева свеобухватну анализу. Теолошки гледано, његов настанак везује се за грехопад човека и злоупотребу неограничене слободе дате му од Бога. Тада настаје смрт, човек бива

истеран из Едена, а његова нова околина више нема бесмртни сјај и у непрекидној пропадљивости губи се и нестаје. Доласком Бога Логоса, који се оваплотио у лику Исуса Христа, дошао на земљу због човека и за њега се жртвовао, дата му је могућност преобраћења и спасења. Односно, Исус Христос је својим

[1] tomislav.lunic@gmail.com

[2] cesarevicjelena@gmail.com

доласком позвао човека на спасење, својим примером је указао на то како човек треба да живи, како да се опходи према Богу и творевини, и скренуо пажњу на значај Свете литургије у троуглу односа између Бога, човека и творевине зарад достизања есхатона (царства божијег).

Људском „оздрављеном“ вољом и преображеним односом према творевини^[3] спасава се и преображава животна средина у целини. У том смислу неопходно је да се проблем сагледа вишедимензионално и у ширем контексту, како би и „терапија“ била успешна и делотворна. Религиозни научници, теолози, указују на „рецепт оздрављења човека и Божије творевине“, дат директно од Творца, који у сотериолошком смислу представља једини прави избор, тј. једино могуће решење. Метафора „рецепт оздрављења човека и Божије творевине“ односи се на Свету литургију. Суштина је да човек творевину треба да принесе Богу на спасење.

Еколошки проблем – искушење XXI века

Живимо у времену убрзаног техничко-технолошког развоја, који осим бројних бенефита оставља и озбиљне последице по „здравље планете“: шуме се уништавају, нарушава се биодиверзитет биљних и животињских врста, земљиште се загађује, вода и ваздух трују, све је већи број врста

отпорних на пестициде, у порасту је број болести отпорних на антибиотике, појачана зависност биљних култура од пестицида и ђубрива, клима се мења на глобалном нивоу, у току је експанзија ОМУ^[4] итд. Ови симптоми дају јасну поруку да је неопходно променити систем вредности и подићи еколошку свест, промовисати заштиту и очување животне средине, али и мењати понашање људи у смеру свеобухватне одрживости. У том смислу нису одговорни само еколози него и целокупно човечанство, које проактивно треба да утиче на то „да се глобални екосистем планете Земље не штити од човека, већ за човека“ (Petrović, 2012, str. 11). Таква перцепција и активизам доприносе успостављању одрживог развоја, економског виталитета, правде, социјалне кохезије, заштите животне средине и одрживом менаџменту природних ресурса (Petrović, 2012, str. 11). Да бисмо сагледали проблем на прави начин, неопходно је да га целосно анализирамо.

Очување биодиверзитета, који чини „свеукупност гена, врста, екосистема и предела на Земљи“ (SANU, 2005, str. 18), од фундаменталног је значаја за опстанак наше планете. Биодиверзитет осигурава функционисање система за очување живота који је условљен утицајем три међусобно повезана фактора: гравитацијом, протоком енергије и кружењем материје. Индустриска револуција праћена технолошким развојем утицала је и на повећано експлоатисање биолошких ресурса, као и на глобално

[3] У теолошким круговима често се уместо термина творевина користи и термин свет. И један и други су синоними за животну средину, створену природу.

[4] Оружје за масовно уништење.

смањивање биолошке разноврсности. Последице су вишеструке: „утврђено је да се 180 врста сисара, 182 врсте птица, 56 врста гмизаваца, 25 врста водоземаца и преко 1000 врста васкуларних биљака налази на ивици опстанка, односно у категорији критично угрожених“ (Зборник, 2005, стр. 35). Такође је „око 25–35% укупне кичмењачке фауне, као и око 48% укупне светске васкуларне флоре, у различитом степену угрожено“ (Зборник, 2005, стр. 35). Према Бренану и Видготу, основне факторе који доводе до губитка биодиверзитета чине:

- измена/промена станишта (Н – Habitat alternation);
- инвазивне, алохтоне врсте (I – Invasive species);
- загађивање (P – Pollution);
- популациони раст органске врсте *Homo sapiens* (P – Population growth);
- претерана експлоатација (O – Over-exploitation) (Brennan, Withgott, 2005).

Бројне владине и невладине организације, разне институције и добровољна друштва указују на алармантност проблема нарушавања биолошке разноврсности. У том смислу се свест људи полако окреће у правцу разумевања овог феномена, где се преко низа акционих планова, активности и програма директно делује у том правцу. Јер, поставља се реторичко питање да ли уопште имамо право да ускратимо нашим потомцима благодати и лепоте света и природе.

Земљиште (тло) налази се изнад чврсте стенске масе, а испод хидросфере, биосфере и атмосфере. Осим што снабдева биљке водом, представља и станиште за многобројне

организме. Изворе загађивања земљишта чине: пољопривреда (прекомерно ђубрење), депоније отпада (сметлишта, депоније са којих се спирају отрови и делом задржавају у земљишту, а делом одлазе у подземне воде), киселе кише (киселе кише су велики извор загађења земљишта поред чађи, прашине и других честица), индустрија (око цемента загађење прашином; око топионица арсеном, бакром, оловом; око индустрије ђубрива нитратима и фосфатима), саобраћај (изливање нафте, уља...). Мере заштите су вишеструке: редукција загађених материја, посебно изолована поља за депоније, хемијске методе заштите, биолошке методе заштите, елиминација узрока загађења итд.

Вода је главни састојак флуида живих бића. На стандардној амбијенталној температури и притиску налази се у течном стању, мада се често јавља и у чврстом (лед) и гасовитом стању (водена пара). Безбедна и чиста вода је есенцијална за људе и све животне облике. Загађење воде може бити: биолошко, физичко, хемијско и термално. Човек улаже огромне напоре да реши или барем ублажи тај проблем: регистравање загађивача, њихове локације и степена загађења; контрола отпадних вода у близини водотока; измештање индустрије на сигурнија места; пречишћавање отпадних вода; едукација и подизање свести појединаца о важности очувања водних ресурса итд.

Природни састав ваздуха чине азот ($N \approx 78\%$), кисеоник ($O_2 \approx 20\%$), угљен-диоксид, хелијум, водоник, аргон ($CO_2, He, H, Ar \approx 2\%$) (Вошковић, 2010, стр. 128). Присуство угљен-диоксида, оксида сумпора, оксида азота, честица чађи и прашине ваздух чине загађеним.

Извори загађења ваздуха по пореклу се деле на:

1. природне (прашина из природних извора – пешчане олује, метан емитован током дигестије хране од стране преживара, дим који настаје од шумских пожара, космичка прашина, хлор и честице пепела, слана испарења из океана итд.) и

2. антропогене (издувни гасови из моторних и других возила, термичко загађивање из станова и термоелектрана, аеросоли из спрејева, кућна ложишта, компоненте боја и лакова за косу, сагоревање нафте, угља, гаса – енергетска постројења итд.).

Мере заштите ваздуха су вишеструке: прелазак на еколошка превозна средства где год је то могуће (вожња бицикла), постављање филтера на отворима димњака од фабрика, пошумљавање зелених површина, оснивање заштићених подручја итд.

Још од зачетака развоја пољопривреде коришћена су разна хемијска средства за уништавање штеточина, корова, болести, као и повећање приноса и рода, односно пољопривредне продуктивности. Експанзија употребе хемијских пестицида везује се за прве деценије непосредно након Другог светског рата. Њихова употреба је утицала на смањење губитака у усевама и омогућила да земљорадници испуне захтеве без подизања цена. „Укратко, пестициди су представљали ефикасан економски и технолошки изводљив одговор на разна здравствена и пољопривредна питања“ (Žarden, 2006, str. 26). За четрдесет година њихова употреба је удесетостручена. Ипак, на дужи период резултати су били негативни: пестициди су осим циљаног уништења одређених врста

штеточина почели да убијају и њихове природне грабљивице, стопа укупних усева губитака почела је да расте, преживели организми постали су отпорнији на пестициде, генетском случајношћу неки организми су природно постали отпорни на специфичне хербициде, пестициди су почели да угрожавају и друга жива бића кроз ланац исхране итд. „[...] захваљујући људској активности, живот на Земљи суочава се с највећим масовним изумирањем...“ (Žarden, 2006, str. 29). Последице прекомерне употребе хемијских супстанци постављају многобројна питања: Да ли човек има моралну обавезу да заштити разноврсне животне облике који га окружују? Ко даје право човеку да истреби поједине живе организме? Да ли је неопходно да се пестициди прво покажу безбедним по екосистем па да се тек онда употребљавају?

Сунчево зрачење покреће невероватан механизам на Земљи – климатски систем. Саставне делове овог сложеног система чине атмосфера, хидросфера, литосфера, криосфера и биосфера (*Velika enciklopedija*, 2012, стр. 8). Клима неког подручја, односно сунчева енергија, енергија облака, вода коју они испуштају, као и карактеристике вегетације одређују да ли на њему може или не може да егзистира човек (Grasl, 2011, str. 9). Климатска променљивост је велика. Након хладне зиме може да уследи врело лето. Једна година може да буде влажнија од друге, што утиче на принос култура на одређеном локалитету, односно на самог човека.

Грасл наводи три суштинске стазе за климатске промене чији је узрочник човек:

– одлазна топлота (милиони врелих моторних блокова, уљни горионици, на

стотине милиона шпорета и фрижидера, огромне ватре у индустрији испуштају топлоту у атмосферу);

- моћ реемитовања (шуме које сечемо одашиљу енергију скоро као црна тела, тј. оне готово да и не рефлектују и расипају светлост; од почетка индустријализације се захваћење, настало због искрчивања шума, процењује на отприлике десетоструку одлазну топлоту, али са супротним предзнаком);
- састав атмосфере (стварни суштински поремећај климатског система произилази из измењеног састава атмосфере, где човек количине неких супстанци посредно и непосредно мења, а неких и удвостручује: водена пара, угљен-диоксид, метан, хлорофлуороугљеници итд.) (Grasl, 2011, str. 24–26).

Климатске промене доводе до вишеструких последица по човека и екосистем у целини: суше мењају станишта биљног и животињског света (неке врсте изумиру, неке мењају место где могу да егзистирају), поплаве утичу на пад приноса култура на одређеним локалитетима, шумски пожари остављају пустош иза себе, смањење снежног покривача и потенцијално отапање глечера може да доведе до потапања приморских насеља, градова, али и читавих регија итд. Све то утиче на општу слику света и опстанак човека у ширем смислу. Човек својим деловањем може да допринесе свеопштој слици климе у смислу да ублажи или барем успори њене негативне ефекте: прелазак на здравије технологије; зелена економија; улагање у обновљиве изворе енергије; подизање еколошке свести кроз рециклажу отпада итд.

После Другог светског рата и формирања биполарног света (формирање два блока), настаје трка у економском и општедруштвеном развоју, долази до конфронтације држава Истока и Запада, све више се улаже у производњу ОМУ итд. (Мишовић, 2013, str. 33). То је време сталних претњи по глобални мир и безбедност, посебно од нуклеарног рата, који би могао да буде фаталан. „Чувена је недоумица песника Роберта Фроста да ли ће свет завршити у ватри или окован ледом. Нуклеарно оружје би могло да доведе и до једног и до другог краја“ (Bostrom, Ćirković 2011, str. 365). Нуклеарно доба улази у своју седму деценију, а већина људи је свесна да би рат глобалних размера довео до катаклизмичких последица. ОМУ би могло да уништи већи део животног простора, а вероватно и читаве планете. Да ли човек још може нешто да уради или се исувише приближило време апокалипсе и другог Исусовог доласка? „И ево ћу доћи скоро, и плата моја са мном, да дам свакоме по делима његовим“ (Отк. 22, 12). „Јер ће доћи син човечији у слави Оца свог с анђелима својим, и тада ће се вратити свакоме по делима његовим“ (Мт. 16, 27).

Због сложености предмета и неопходности разноврсних научних и дисциплинарних приступа, еколошки проблем захтева интердисциплинарно истраживање. „Ово може, треба и остварује се кроз тимска истраживања у којима су заступљени различити професионални и дисциплинарни приступи“ (Smrečnik, 2002, str. 13). Питања смањења биолошке разноврсности, загађења животног простора, употребе разноврсних хемијских супстанци, само су нека од „горућих“, која подстичу развој разноврсних природних и друштвених научних дисциплина.

У том смислу настаје и социјална екологија, „интегришући сазнања економских, политичких и правних наука, као и социологије... како би се одговорило изазовима у професионалном раду и ангажовању“ (Nadić, 2012, str. 35). Темељ представља концепт одрживог развоја у контексту „разумевања неопходности хармонизације различитих аспеката економског и друштвеног, односно социокултурног развоја са неопходношћу побољшања стања животне средине“ (Đukić, 2011, str. 27). Један од инструмената успешног управљања квалитетом животне средине јесте и успостављање система мониторинга као система за праћење стања у животној средини, односно појединим њеним сегментима (Bošković, 2010, str. 121). С обзиром да основни елементи животне средине (вода, ваздух и земљиште са својим биогеохемијским карактеристикама и специфичним живим светом) представљају сложене системе, мониторинг сваког од њих подразумева посебан и специфичан приступ (Bošković, 2010, str. 124).

У исцрпним покушајима да се реши питање очувања животног простора настали су бројни еколошки покрети и организације, утемељује се еколошка етика и филозофија, у друштву се потенцира развој еколошке свести. Ипак, верујућа елита, али и интелектуалци свих профила покушавају да одговоре на круцијално важно питање: да ли је овај проблем довољно ставити у контекст позитивних/негативних ефеката, исплативости/неисплативости, етичности/неетичности, корисности/бескорисности, одрживости/неодрживости, или је неопходан целоснији приступ који полази од грехопада човека и његове оболеле душе? Односно, да ли

је Бог понудио неко свеобухватније решење за наше посрнуће?

Антрополошки корени еколошке кризе

Пад Адама у грех представља зачетак деструкције човека. Постање нам јасно указује на то да је први човек насео на наговор змије и издао Бога Творца: „И жена видећи да је род на дрвету добар за јело и да га је милина гледати и да је дрво врло драго ради знања, узабра род с њега и окуси, па даде и мужу свом, те и он окуси“ (1. Мојс. 3, 6). Бог га укори: „Што си послушао жену и окусио с дрвета с ког сам ти забранио рекавши да не једеш с њега, земља да је проклета с тебе, с муком ћеш се од ње хранити до свог века“ (1. Мојс. 3, 17). Тада Бог прогна човека из Едена: „И Господ Бог изагна га из врта едемског да ради земљу, од које би узет“ (1. Мојс. 3, 23). Последица грехопада је смрт човека и пропадање његовог новог окружења, тј. средине у којој живи. Сам грех је продукт човекове слободне воље, а не његове природе. Антрополошки гледано посредни је „похлепни и похотни конзумеризам као последица и пројава фундаменталне егоцентричности човекове“ (Purić, 2013, str. 33). Личност човека је оболела, он је себичан, не уме да општи и заједнички са другима. „Потпуно је несвестан постојања радости која може да проистекне из самонадилажења, самодавања и љубавне несебичности“ (Yannaras, 2007).

Пали човек добија могућност спасења у господу Исусу Христу. Живот апостола Павла нам то потврђује. „Павле је прошао најдужи пут који човек може проћи за живота на земљи: из пакла христорства, где је човек сав духовно

мртав, васкрсао је Христом, и доживео Њиме све вечне животе, и прошао Њиме сав пут из потпуне смрти у потпуну бесмртност, из потпуне таме у потпуну Светлост, из потпуног небића у потпуно Свебиће. Пут из највеће страхоте, где човек живи у друштву с демонима, до највеће радости, где живи са васкрслим Господом и светим анђелима“ (Отас Justin, 2001, str. 268). Богочовек Христос, Бог Логос, у свету је земаљском ради нас. Свуда и на сваком месту. „И кад умире, умире ради човека; и кад васкрсава, васкрсава ради човека. Кроз све своје Он носи и проноси људску природу, човека, људе“ (Отас Justin, 2001, str. 273). „А он је наша радост, наша љубав, наша нада, наша истина, наша бесмртност, наша вечност, наш рај, наше блаженство, наше све и сва у свима световима. Амин! Амин! Амин!“ (Отас Justin, 2001, str. 328). „И љубав моја са свима вама у Христу Исусу. Амин“ (1. Коринћанима 16, 24). Излаз из еколошке кризе није могућ без духовне обнове човека, покајањем и дубинском променом ума и срца, усмереним ка свевишњем Господу, који је васкрснувши дао шансу за оздрављење палој људској природи и васцелој творевини. „У срцу се зачиње и рађа одлучност човека на овакве или онакве поступке... оно је седиште воље и њених хтења“ (Floreński, 2008, str. 385). Срце је средиште моралног живота човека, исходиште свега доброг и злог у поступцима и мислима људским. „А надање неће се осрамотити, јер се љубав Божија изли у срца наша Духом Светим који је дат нама“ (Рим. 5, 5). „И управих срце своје да тражим и разберем мудрошћу све што бива под небом“ (Проп. 1, 13). Само тако оздрављен човек оздрављује и творевину, тј. остатак створенога света.

Божији план спасења састоји се у окончању и преображењу садашњег историјског времена и света, и достизању коначног стања творевине – човека и света, по предвечном науму и промислу Божијем (Purić, 2019, str. 6–7), односно у врхунцу, пуноћи и стварности вечнога живота у заједници са тројичним Богом после другог доласка Христовог (Purić, 2019, str. 7). Наступиће крај историје и света који знамо, „последњи непријатељ укинуће се – смрт“ (1. Коринћанима. 15, 26), све што је створено и све што постоји, читава творевина Божија биће по вољи Божијој и дејством благодати Божије, преображена и наступиће све ново: нови свет, ново време, нови човек, нова твар, ново небо, нови Јерусалим (Purić, 2019, str. 19–20). „И видјех небо ново и земљу нову, јер прво небо и прва земља прођоше, и мора нема више. И видјех свети град, Јерусалим нови, гдје силази са неба од Бога, припремљен као невјеста украшена мужу својему“ (Откр. 21, 1–2). „И Бог ће отрти сваку сузу из очију њихових, и смрти неће бити више, ни жалости ни јаука, ни бола неће бити више; јер прво прође“ (Откр. 21, 4).

Еколошко-литургијска свест као решење проблема

Треба разликовати два приступа у сагледавању еколошког проблема: утилитаристички и литургијски. Утилитаристички приступ темељи се на сагледавању и ублажавању последица незауостављиве потрошње материјалних добара и сировина у процесу технолошког развоја цивилизације, али пре свега на начин да се човечанство окрене ка зеленим технологијама,

еколошкој индустрији, одрживим стратегијама развоја итд. Овај приступ ипак нуди само залечење, а никако и излечење проблема, који је комплекснији, дубљи. С друге стране, литургијски приступ скреће пажњу на духовну и антрополошку позадину еколошког проблема, иза кога се крије егзистенцијални вапај човека. У том смислу нуди свеобухватније решење утемељено на светој евхаристији заједницења са Богом, где човек као свештеник твари приноси свет Богу. Употребу синтагме еколошко-литургијска свест проналазимо у тексту епископа др Јована Пурића „Литургија и свет“: „Ако се сетимо да Литургија, управо као космички тј. васељенски догађај јесте дело заједнице, пред нама се даје и оваплоћује једна методологија еколошке-литургијске свести“ (Purić, 2011, str. 182). „Неопходно је дакле развијати еколошко-литургијску свест, која представља једини исправни модел посматрања и сагледавања творевине, али и деловања, које треба да буде у складу са њеним начелима и законитостима успостављеним од стране самог Бога“ (Lunić, 2020, str. 543). „Човек треба да буде свештеник евхаристије и да у том светотајинском приношењу света Богу, прими дар вечног живота“ (Lunić, 2020, str. 535). Посматрањем Божије творевине можемо да укажемо на четири кључна елемента од којих се развија нови свет: вино,

вода, пшеница и уље. Њих човек уноси у храм када се целокупна творевина преображава, док без њих ми не постојимо.^[5]

„Протолошко и есхатолошко тварољубље и светољубље Божје, које треба да нам буде узор у нашим еко-теолошким активностима, открива нам се... у Божанској Литургији... као благодатно оприсутњење свецелог Божанског Домостроја спасења... Божанске екологије која је очовечењем Христовим постала и човечанска-богочовечанска, литургијска екологија“ (Purić, 2018, str. 215).

Три најважнија момента литургијске екологије чине:

- свет је створен као „добар веома“, као богојављење, као твар за човеково богослужење;
- свет је пао због човека, првога Адама, и у човеку је постао пали свет – „јављење лажнога човека“, „неевхаристијски живот у неевхаристијском свету“;
- свет је спасен и обновљен у Христу богочовеку као Новом и Последњем Адаму, истинитом човеку; Свет је у Христу света тајна заједницења Бога и човека“ (Purić, 2018, str. 216).^[6]

Спровођење божанске литургије омогућава нам да „ревитализујемо“ изворно виђење

[5] Видео-снимак као подршка овом извору може се наћи на адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=UXVogAzRFQs&t=434s> (владика нишки др Јован, Тајна симбола, Светосавски дом при Саборном храму у Нишу, 5. октобар 2014, приступљено 8. 6. 2020).

[6] Владика Јован Пурић указује на четири елемента јединственог етоса Православне цркве, који могу да допринесу решавању еколошког проблема: 1) литургијски етос (евхаристијски етос благодарног примања и узвраћања свеколике творевине Богу Творцу и Спаситељу); 2) иконографски етос (такође литургијски етос који материју чини „отвореном“, „прозрачном“ за дејствовање нестворених енергија Божјих у њој); 3) подвижнички етос (саставни

света. Једино кроз такву литургијску екологију може да се обнови изгубљена спрега између човека божјег и твари божије. Апостол Павле у Посланици Римљанима упозорава на ту изгубљену спрегу, на опште стање творевине: „Јер жарким ишчекивањем творевина очекује да се јаве синови Божији. Јер се твар покори таштини, не од своје воље, него због онога који је покори, са надом да ће се и сама твар ослободити од робовања пропадљивости на слободу славе дјете Божије. Јер знамо да сва твар заједно уздише и тугује до сада“ (Посланица Римљанима. 8, 19–22). Циљ је достизање царства божијег, есхатона. Црква божија у Никејско-цариградском Символу вере исповеда веру у тај живот будућег века, о том вечном животу у царству припремљеном од постања света, о тој слави Божијој која ће нам се открити (Purić, 2019, str. 79). „Него као што је написано: Што око не видје, и ухо не чу, и у срце човјеку не дође, оно припреми Бог онима који га љубе“ (1.

Коринћанима. 2, 9).

Владика Јован Пурић у беседи у сали светосавског дома при Саборном храму у Нишу напомиње: „Литургијска свест надилази саму суштину еколошког проблема. Поступак је следећи: постављање здравог односа – здрава дијагноза – лекови (терапија) – уцелосњење – мир, односно хармонија Бога, човека и света.“^[7] Даље наводи да је појам откровења^[8] овде кључан и у троуглу Бога, човека и света проналазимо решење. Литургијска свест, дакле, лечи саму суштину еколошког проблема, а циљ је мир, тј. хармонија Бога, човека и света.^[9] „Друштву није потребно неко ново, модерно богослужење, у складу са новим секуларним друштвом, већ поновно откривање силе богослужења и њеног истинитог смисла“ (Lunić, 2020, str. 542). Потребан је „повратак светлости и животу, истини и благодати, које Црква вечно излива када, кроз своју литургију, постаје оно што јесте“ (Štorman, 1979, str. 120).

део литургијског етоса; етос самоограничавања у односу према свему Другоме – ближњем, творевини живој и неживој); 4) есхатолошки етос, који такође извире из божанске литургије Цркве као Свете тајне царства божјег; етос предучествовања у испуњењу и осмишљењу свега створеног и постојећег – у Христу Парусије (детаљније у: Purić, 2013, str. 213–214).

[7] Видео-снимак као подршка овом извору може се наћи на адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=72qay7Y1ZfU&t=3509s> (владика нишки др Јован, Проблем смрти и зла у свету, Светосавски дом при Саборном храму у Нишу, 13. новембар 2011, приступљено 6. 10. 2020).

[8] Откровење или објава (грч. Αποκάλυψις *апокалипсис* – подизање вела) јесте деловање којим Бог открива себе створеноме свету. Божанско откривање не треба да се схвати само као саопштавање учења, јер се Бог открива и преко дела, догађаја, знакова и чуда. Откровење верујући доживљавају у цркви и то је догађај који траје, као што се и цару Константину јавио Часни крст 1313. године. Такође, грчка реч апокалипса данас се најчешће користи као симбол смака света.

[9] Видео-снимак као подршка овом извору може се наћи на адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=72qay7Y1ZfU&t=3509s> (владика нишки др Јован, Проблем смрти и зла у свету, Светосавски дом при Саборном храму у Нишу, 13. новембар 2011, приступљено 6. 10. 2020).

Документа о еколошким питањима

Помесне православне цркве третирају еколошко питање у низу докумената, активности и програма. Истакнућемо неке од њих:

1. Православне цркве и животна средина – закључци међуправославне конференције о заштити животне средине (Крит, 1991). Донети закључци са конференције могу се сматрати смерницама у контексту православног приступа еколошком проблему. Наводимо неке:

- Православна црква дели забринутост за стање животне средине због људске злоупотребе и позива све људе на покајање;
- Православна црква не треба да се поистовети ни са једном другом организацијом. Она, будући да је Црква, следи свој специфични богословски поглед на однос човека према Богу, другим људима и природи;
- Црква треба да обрати пажњу на православни евхаристијски и подвижнички етос које је обележје православног односа према природи;
- свака црква треба да покрене програме хришћанског еколошког образовања;
- тамо где има високошколске установе, Црква треба да се укључи у истраживања у областима које су корисне за животну средину (нпр. алтернативни извори енергије);

– Црква треба да се укључи у пројекте локалних самоуправа који имају за циљ добро свеколике творевине;

– аутокефалне и самосталне цркве у региону треба да сарађују у области заштите животне средине итд. (Purić, 2013, str. 16–21).

2. Основи социјалне концепције Руске православне цркве (поглавље „Црква и проблеми екологије“, Москва, 13–16. августа 2000). Документ обрађује низ актуелних питања са посебним освртом на проблем екологије.^[10]

3. Свети архијерески сабор Руске православне цркве усвојио је 4. фебруара 2013. документ са следећим закључцима:

- богословско осмишљавање еколошких питања (исповедајући библијско учење о односима између човека и творевине, РПЦ^[11] је спремна да да свој допринос решавању еколошких питања);
- литургијски живот цркве и екологија (црква призива благодат Светога духа на човека и цео свет који га окружује; моли се за људе који раде на земљи, за избављење од природних непогода и штеточина. У том смислу као допуна постојећих могу бити написане и појединачне молитве, као и други богослужбени текстови);
- еколошко васпитање (неопходно је васпитање деце и омладине у духу одговорности за стање природе. Еколошку тематику треба увести у круг научно-педагошке де-

[10] Детаљније у: Јубиларно заседање архијерејског сабора Руске православне цркве 13–16. августа 2000, Основи социјалне концепције Руске православне цркве, Беседа, Нови Сад, 2007.

[11] Руска православна црква.

- латности високошколских установа, школа за веронауку, православних кампова, а по могућству и у световне образовне и васпитне програме);
- учествовање цркве у еколошкој делатности (свештеници и мирјани се позивају на активизам у заштити животне средине. Одржива и еколошки прихватљива аграрна производња у манастирима и сеоским парохијама представља добар пример рационалног коришћења природе на пољопривредним добрима);
 - сарадња с друштвеним, државним и међународним институцијама у области екологије (РПЦ је отворена за дијалог и сарадњу са друштвеним, државним и међународним институцијама. Епархије, намесништва и парохије могу и треба да потписују споразуме о сарадњи са регионалним и локалним структурама власти из области заштите животне средине).^[12]

Васељенски патријарх Вартоломеј је 1991. године организовао прву у низу конференција које обрађују еколошке теме. Првог септембра 1992. у свим православним црквама служена је новоуведена молитва за животну средину (установио је сам васељенски патријарх). Тај дан се „сваке године на свеправославном нивоу обележава молитвено, као дан животне

средине“ (Ћалија, 2016). „Православни верник не може остати индиферентан на еколошку кризу, јер су старање о творевини и заштита човекове средине израз наше православне вере и евхаристијски етос.“^[13]

Закључна разматрања

Теологија можда најсвеобухватније анализира еколошко питање. О томе нам сведоче креационисти и присталице теорије стварања, сам текст Светог писма, као и многобројне приче и записи светих отаца. Грехопадом првог човека посрнула је и васцела творевина. Исус Христос, нови Адам, даје формулу васкрсења и преображења, којима и природа оздрави. Човек добија могућност да кроз Свету тајну литургије измоли благодат од Бога за себе и васцелу творевину. Тако оздрављена људска душа оздрављује и природу.

Васкрсење Христово јесте и почетак васкрсења пале људске природе и васцеле творевине. У том смислу важно је напоменути да није у питању стварање новог људског тела и нове природе, већ оживљавање и преобликовање истог тела пре смрти и оздрављења и преображења већ постојеће творевине са новим и узвишенијим својствима. Дакле, неопходно је човека посматрати кроз призму везе са васцелом творевином, где се њено оздрављење везује

[12] Детаљније: <http://www.patriarchia.ru/db/text/2775125.html> (Освященный Архиерейский Собор Русской Православной Церкви (2–5 февраля 2013 года), Позиция Русской Православной Церкви по актуальным проблемам экологии, 4. 2. 2013, приступљено 10. 11. 2020).

[13] Детаљније: <https://www.energetskiportal.rs/vaseljenski-patrijarh-pravoslavni-vernik-ne-moze-ostati-nezainteresovan-za-ekolosku-krizu/>, 3. 9. 2018, приступљено 17. 10. 2020.

за победу Христоса над смрћу: „А кад се ово распаљиво обуче у нераспаљивост и ово се смртно обуче у бесмртност, онда ће се збити она реч што је написана: Победа прождре смрт“ (1. Коринћанима 15, 54). „А Богу хвала који нам даде победу кроз Господа нашег Исуса Христа“ (1. Коринћанима 15, 57). Свети апостол Павле овде јасно указује на везу васкрсли Христос – оздрављени пали човек – оздрављена природа.

Можда најбољи пример оздрављене природе представља чудо Острога. Митрополит Амфилохије Радовић каже: „Манастир Острог је био и остао позорница небоземне историје. У њему и око њега су се загрлили небо и земља, земља се узвисила и спојила са небесима, а небеса

су сишла на земљу откривајући људима своју милу тајну у личности Христа Богочовјека.“^[14] „Острошко чудо је у томе што је личност једнога светога човека са моштима утицала да тако птице певају, и да таква творевина буде у Острогу. И камен и дрво хвали Господа, и све мирише и одише миром и светошћу. То осећају и безбожници. Зар то не говори о чудесном преумњењу и преображењу творевине?“^[15] У том смислу је постојање творевине дело љубави Божије, што данашњи човек заборавља док је уништава. Дакле, ми можемо да уништимо свет, а можемо и да га принесемо Богу, на литургијски начин, укључивши га у динамизам односа између нас и Бога.

[14] Видео-снимак као подршка овом извору може се наћи на адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=2rabG14xhXk> (митрополит Амфилохије Радовић, Острошко чудо, приступљено 11. 10. 2020).

[15] Видео-снимак као подршка овом извору може се наћи на адреси: <https://www.youtube.com/watch?v=72qay7Y1ZfU&t=3509s> (владика нишки др Јован, Проблем смрти и зла у свету, Светосавски дом при Саборном храму у Нишу, 13. новембар 2011, приступљено 6. 10. 2020).

References/Литература

- Bostrom, N., Ćirković, M. (2011): *The Risks of Global Catastrophes*. Smederevo: Heliks. [In Serbian]
- Bošković, M. (2010): *Challenges of Industrial Societies: new technologies and ecological safety*. Beograd: Fakultet bezbednosti. [In Serbian]
- Brennan, S., Withgott, J. (2005). Biodiversity and Conservation Biology. In: *Environment; The Science behind the Stories*. San Francisco: Pearson, Bewamin Cummings.
- Čalija J. (2016, November 11). Christian churches condemn ecological sins. *Politika* (online edition).
- Đukić, P. (2011). *Sustainable development - utopia or opportunity for Serbia*. Beograd: Tehnološko-metalurški fakultet. [In Serbian]
- Florenski, P. (2008). *The pillar and fortress of faith: an essay on Orthodox theodicy in twelve letters* (vol. II). Beograd: Logos, Ant. [In Serbian]
- Grasl, H. (2011): *Climate Change* Beograd: Laguna. [In Serbian]
- Jubilarno zasedanje Arhijerejskog sabora Ruske pravoslavne crkve 13-16. avgusta 2000. (2007). *The foundations of the social conceptions of the Russian Orthodox Church*. Novi Sad: Beseda. [In Serbian]
- Lunić, T. (2020). Ecological-liturgical awareness. *Kultura polisa*, XVII, 42, 535-545.
- Mišović, S. (2013). *Defense systems* Beograd: Fakultet bezbednosti. [In Serbian]
- Nadić, D. (2012). *Essays on political ecology*. Beograd: Ćigoja štampa. [In Serbian]
- Освященный Архиерейский Собор Русской Православной Церкви (2-5 февраля 2013 года), *The position of the Russian Orthodox Church on current environmental problems*. (internet izdanje, 4. 2. 2013). [In Russian]
- Petrović, N. (2012). *Ecological management*. Beograd: Fakultet organizacionih nauka. [In Serbian]
- Popović, J. (2001). *Interpretation of the First and Second Epistle to the Corinthians by Apostle Paul*. Beograd: Finegraf. [In Serbian]
- Purić, J. (2011). *Icon and spirituality*. Kraljevo: Interklima-grafika. [In Serbian]
- Purić, J. (2013). *Ecological topics*. Vrnjačka Banja: Zaduzbina svetog manastira Hilandara, Interklima-grafika. [In Serbian]
- Purić, J. (2018). *On humanity and inhumanity*. Beograd: Jasen. [In Serbian]
- Purić, J. (2019). *Have a heart above - history and eschaton*. Novi Sad: Artprint. [In Serbian]
- SANU (2005). *Biodiversity at the start of the new millennium*, proceedings from the scientific converece held on November 25, 2005. Beograd: SANU. [In Serbian]
- Smrečnik, T. (2002): *Social ecology: basic themes and theoretical perspectives*. Fakultet civilne odbrane, Beograd. [In Serbian]
- Šmeman, A. (1979). *For the life of the world - sacramental philosophy of life*. Beograd: PTT štamparija. [In Serbian]

The Great Encyclopedia: climate and weather conditions. (2012). M. Obradović (prev. s engleskog). Beograd: Knjiga komerc. [In Serbian]

Yannaras, Ch. (2007, December 12). Ecology by process of elimination... and Christmas. *Kathimerini* (Sunday edition-online edition).

Žarden, Dž. R. (2006). *Ecological ethics: introduction to ecological philosophy.* Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]

Библијски извори

- 1. Коринћанима. 2, 9
- 1. Коринћанима. 15, 26
- 1. Коринћанима. 15, 54
- 1. Коринћанима. 15, 57
- 1. Коринћанима. 16, 24
- 1. Мојсијева. 3, 6
- 1. Мојсијева. 3, 17
- 1. Мојсијева. 3, 23
- Откривење Јованово. 21, 1-2
- Откривење Јованово. 21, 4
- Откривење Јованово. 22, 12
- Посланица Римљанима. 5, 5
- Посланица Римљанима. 8, 19-22
- Проповедник. 1, 13
- Јеванђеље по Матеју. 16, 27

Интернет извори

<https://www.youtube.com/watch?v=72qay7Y1ZfU&t=3509s> (Sermon of Bishop Jovan Purić, Problems of death and evil in the world, Svetosavski dom pri Sabornom hramu u Nišu, 13. novembar 2011, viewed 6. 10. 2020).

<https://www.youtube.com/watch?v=UXBogAzRFQs&t=434s> (Sermon of Archbishop Jovan Purić, Secret of symbols, Svetosavski dom pri Sabornom hramu u Nišu, 5. oktobar 2014, pristupljeno 8. 6. 2020).

<https://www.youtube.com/watch?v=2rabGI4xhvk> (Beseda mitropolita Amfilohija Radovića, Ostroško čudo, viewed 11. 10. 2020).

<https://www.energetskiportal.rs/vaseljenski-patrijarh-pravoslavni-vernik-ne-moze-ostati-nezainteresovan-za-ekolosku-krizu/> (Ecumenical Patriarch Bartholomew on the ecological crisis, 3. 9. 2018, viewed 17. 10. 2020).

<http://www.patriarchia.ru/db/text/2775125.html> (Освященный Архиерейский Собор Русской Православной Церкви (2-5 февраля 213 года), Позиция Русской Православной Церкви по актуальным проблемам экологии, 4. 2. 2013, viewed 10. 11. 2020).

Tomislav A. Lunić

University of Belgrade
Faculty of security studies
Belgrade (Serbia)

Jelena Č. Česarević

University of Belgrade
Faculty of security studies
Belgrade (Serbia)

Theological approach to environmental issue

Summary

The environmental question is a multidimensional problem caused by the detrimental impact that human activity is having on the environment. Religious scholars, theologians, as well as numerous members of religious elites, in essence, view the issue as an anthropological phenomenon. In the first part of the study, we highlight several consequences of accelerated industrial development, technological growth and development: water, air and soil pollution; the shortage of natural resources due to uncontrolled exploitation; the degradation of biodiversity; climate change, etc. Additionally, in the study we focus is on man who, on the one hand, raises ecological awareness, by establishing different programs, organizations and various action plans, while on the other, through raw exploitation and the using up of natural resources, contributes to the ongoing imbalance in the ecosystem, and in essence, God's creation as a whole. The blame lies with man, and not nature. The destruction starts with the Biblical Fall and continues to this very day. In this regard, there are different solutions for switching to healthy technologies and a green economy. Institutions and organizations that deal with

environmental issues are being established. Nonetheless, only the symptoms are treated, and not what is in fact the root of the problem. Thus, the theological solution is based on establishing harmony between God, man and the environment, which in the liturgical sense of the cosmos can stop the destruction of the environment, i.e., the environment as a whole. Therefore, the environment is entrusted to man as God's gift to save and cherish in a Eucharistic, liturgical, priestly manner.

Keywords: Theology, ecology, creation, God Logos, environment

Мирјана М. Тодоровић^[1]

Министарство заштите животне средине,
Одељење за управљање отпадом,
Београд (Србија)

УДК 349.6(497.11)

351.777.61(497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 02/12/2020

Прихваћен: 08/12/2020

doi: 10.5937/napredak1-29674

Третман отпада у Републици Србији

Сажетак: Управљање отпадом је универзална тема, која се односи на свако живо биће на планети. Доносиоци одлука креирају политике које утичу на свакодневна питања попут здравља, чистоће, хране и воде, околине у којој живимо. Лоше управљање изазива контаминацију река, земљишта, ваздуха, што може да буде узрок зараза, респираторних инфекција, канцера, болести срца и крвних судова и да нанесе штету животињама које конзумирају отпадне супстанце. Лоше управљање отпадом такође утиче и на економију, експлоатацију природних сировина и туризам. Из тог разлога треба покренути хитне акције и започети са интензивнијим подизањем свести како појединаца, тако и целог друштва, едукацијом и разумевањем. Отпад који неадекватно одлажемо ствара емисије са ефектом стаклене баште, у ваздух се емитују и хексавалентни хлор, полихлоровани бифенили, диоксини, фурани, прашкасте материје и на хиљаде других хемикалија које су канцерогене, тератогене и мутагене. Управљање индустријским отпадом захтева много више ангажовања, јер такав отпад садржи и више материја које негативно утичу на животну средину. Стога је неопходна добра анализа количине отпада који настаје у Србији, као и капацитета за његов третман. Такође, неопходни су и измена легислативе, у смислу да одговара и грађанима и индустрији, ојачавање административних капацитета у систему управљања отпадом и дељење информација.

Кључне речи: отпад, третман, постројење, категорија, капацитет

1. Увод

Подаци о количинама отпада који се на годишњем нивоу произведе у Републици Србији кључна су полазна тачка за успостављање доброг система управљања отпадом. Захваљујући њима, потенцијални инвеститори могли би правилно да се усмере на изградњу постројења за

управљање отпадом која у Републици Србији недостају, локалне самоуправе би лакше израђивале планове управљања комуналним отпадом, а финансирање тог управљања расподелило би се на правилан начин.

Податке о количини произведеног отпада региструју Агенција за заштиту животне средине, али и Републички завод за статистику.

[1] mirjana.todorovic@ekologija.gov.rs

На основу података који се достављају овим телима израђују се публикације у одређеним временским интервалима. Уколико се ти подаци упореде, примећује се велика разлика која намеће питање одговорности како администрације, тако и индустрије или грађана.

На пример, у публикацији *Статистика отпада и управљање отпадом у Републици Србији, 2008–2010*^[2], коју је објавила Агенција за заштиту животне средине, приказане су количине произведеног неопасног и опасног отпада у Републици Србији:

Индустријски отпад	2008	2010
Опасан отпад	8.331.354	11.149.603
Неопасан отпад	14.339.766	22.571.742

Агенција за заштиту животне средине објавила је 2019. године нову публикацију *Управљање отпадом у Републици Србији у периоду 2011–2018. године*,^[3] из које су преузети подаци о генерисаном неопасном и опасног отпаду за 2018. годину:

Укупно генерисани отпад	2018
Неопасан отпад	11 519 280
Опасан отпад	94 507

Из наведеног се може уочити да постоји изузетно велика разлика у произведеним количинама опасног отпада, што указује на то да објављени подаци нису тачни, јер се индустријска производња повећала те је логично да се повећало и генерисање отпада уместо што се смањило чак 1.000 пута.

Према извештају Агенције за заштиту животне средине *Управљање отпадом у Републици Србији у периоду 2011–2019. године*,^[4] у Републици Србији је 2019. године произведено око 11.976.125 тона отпада.

У истом извештају подаци о укупним количинама отпада по категоријама из каталога отпада, у тонама, приказани су на следећем графикону.

Према подацима са графикона, највише отпада у Републици Србији настаје у термичким

[2] http://www.sepa.gov.rs/download/Statistika_otpada.pdf (приступљено: 3. 11. 2020).

[3] http://www.sepa.gov.rs/download/Otpad_2011_2018.pdf (приступљено: 3. 11. 2020).

[4] http://www.sepa.gov.rs/download/Otpad_2011-2019_Finale.pdf (приступљено: 3. 11. 2020).

процесима, односно у енерганама и постројењима за термичку обраду метала, и такав отпад чини око 70% од укупно произведеног отпада у Републици Србији.

Недостатак постројења за третман отпада који се највише генерише директна је последица непостојања организованог тржишта. Такође, узрок за непостојање оваквих постројења јесте недостатак субвенција које се користе за одређене посебне токове отпада, те је већина инвестиција усмерена на изградњу постројења за управљање отпадним гумама или електричним отпадом.

На графикону^[5] у наставку приказан је број постројења за управљање отпадом у односу на количину отпада који се произведе, те је направљено поређење између отпадних гума, електричног отпада и отпада из термичких процеса у постројењима којима је издата дозвола.

Услед недовољно развијеног система сакупљања отпада за рециклажу и великих количина извезеног отпада, постројења за третман отпада у Србији суочавају се са недостатком сировина за прераду. Такође, отпад који може да се користи уместо природних сировина често није у довољној мери искоришћен.

С обзиром на тенденцију повећања производње отпада, посебно у урбаним срединама, акценат модерног света је на поновној употреби, односно поновном искоришћењу отпада. Али ни ове операције нису *aesculapius* за све токове отпада, те мора постојати могућност да се на депонију контролисано одлаже одређени део отпада чији третман није еколошки или економски оправдан.

Одвојено сакупљање отпада је такође кључни корак у управљању отпадом, јер се тиме креирају различити обрасци за даље кретање отпада. Сакупљање подразумева привремено складиштење отпада на месту његовог настанка и представља важан процес у којем се одвојено сакупљен отпад шаље различитим (некад и истим) постројењима за третман. Ипак, треба водити рачуна, јер одвојено сакупљање није увек најбоља опција за животну средину, на пример уколико се отпад који је сличног састава и истог порекла сакупља од произвођача отпада ради третмана у истом постројењу.

Постоји неколико врста складиштења, и то су:

- привремено складиштење отпада на месту настанка, на коме се отпад чува док се не

[5] http://www.sepa.gov.rs/download/Otpad_2011-2019_Finale.pdf (приступљено: 3. 11. 2020).

напуни амбалажа за сакупљање, након чега га преузима овлашћено лице,

- привремено складиштење отпада у постројењу за третман,
- складиштење отпада ради извоза.

Оператер који врши складиштење отпада мора да направи радни план свог постројења са детаљним објашњењима свих технолошких процеса и корака у управљању отпадом који је преузео.

У Закону о управљању отпадом предвиђа се да опасан отпад може бити ускладиштен највише годину дана од дана преузимања, након чега оператер тај отпад мора да преда на даљи третман. Овај рок се често не поштује, што оператери образлажу компликованим процедурама за добијање дозвола за прекогранично кретање отпада.

С друге стране, не постоји законски прописан рок колико дуго неопасан отпад може бити ускладиштен (често и годинама) а да не започне процес његове разградње и емитовања нежељених материја у ваздух или земљу.

Третман отпада, као предмет овог истраживања, не представља императив у управљању отпадом. Друштвени циљ који се односи на примену закона и докумената, давање смерница и предлога за ефикаснији систем и здраву и одрживу средину може да се оствари само уз велико разумевање процеса и технологија.

Одлагање отпада, као једна од врста третмана, врши се углавном на несанитарним

депонијама/сметлиштима. Према истраживањима, у Републици Србији постоји више од 3.500 сметлишта. Унапређење система контролисаним одлагањем није успостављено, јер локалне самоуправе ненаменски троше средства усмерена на очување животне средине и правилно управљање отпадом. Чак трећина општина не доставља податке који се односе на несанитарне депоније, док остатак често доставља податке који нису реални, односно прикривају лоше стање у сопственом дворишту.

Према доступним подацима Агенције за заштиту животне средине, овако изгледа мапа са сметлиштима у Републици Србији:

Слика 1.

Приказ сметлишта у Републици Србији 2018. године^[6]

[6] http://www.sepa.gov.rs/download/Otpad_2011-2019_Finale.pdf (приступљено: 3. 11. 2020).

Не постоји научно објашњење за узрочно-последичне односе управљања отпадом, што се огледа у чињеници да је већина извештаја написана тако да делује да је систем управљања отпадом ускладу са свим позитивним прописима. Већина извештаја се може класификовати као *green washing*, тј. леп избор слова и сјајна графика са непотпуним чињеницама.

Истраживање које је извршено фокусира се на третман отпада. Релевантни извори за ово истраживање односе се на научну и стручну литературу, извештаје, часописе и друго.

1.1. Хијерархија управљања отпадом

Хијерархија управљања отпадом усмерава ка рационалном поступању с отпадом, при чему је најважнија превенција стварања отпада. Будући да отпад неизбежно настаје у модерном друштву, било урбаном или руралном, треба извршити одређене радње како би он могао поново да се искористи, употреби, рециклира, а у посебним случајевима и одложи.

Приказани редослед је прописан Законом о управљању отпадом. У Закону се прописује и следеће: „Када се примењује хијерархија отпада на коју се односи редослед хијерархије управљања отпадом, предузимају се мере којима се подстичу решења којима се постиже најбољи укупан резултат за животну средину што може захтевати код посебних токова отпада одступање од хијерархије где је то оправдано животним

циклом, узимајући у обзир укупне утицаје на настајање и управљање таквим отпадом.“^[7] Овим је законодавац прописао да се одређене врсте отпада могу одложити без третмана или уз одређене предtretмане, јер је то безбедније по животну средину и здравље људи. Примери који се односе на одлагање посебних токова отпада биће приказани у посебним поглављима.

Слика 2.

Пирамидални приказ хијерархије у управљању отпадом

Када се разматра хијерархија отпада, треба изабрати најбољу опцију у редоследу приоритета кад год је то могуће. Ипак, у процесу одлучивања морају се узети у обзир сви могући утицаји. То може да резултира нижом опцијом у хијерархији управљања отпадом, али треба имати у виду да добијени резултат мора да има општи еколошки значај. Дакле, следећа су правила која морамо узети у обзир приликом одлучивања о опцији управљања отпадом:

[7] Закон о управљању отпадом („Службени гласник РС“, бр. 36/09, 88/10, 14/16 и 95/18 – др. закон).

- општи принципи заштите животне средине предострожности и одрживости,
- техничка изводљивост и економска одрживост,
- заштита ресурса,
- свеукупни утицај на животну средину, здравље људи, економски и социјални утицај.

Недостатак инфраструктуре за изабрану опцију пример је оне која није *технички изводљива*.

Две опције на истом нивоу хијерархије (на пример, две опције за рециклирање) требало би сматрати еквивалентним.

Третман отпада, према дефиницији из Закона о управљању отпадом, подразумева операције поновног искоришћења или одлагања отпада, укључујући претходну припрему за поновно искоришћење или одлагање.

Министарство надлежно за послове заштите животне средине донело је Упутство за одређивање ознака поступака поновног искоришћења и депоновања отпада,^[8] у коме су неке од операција недовољно дефинисане, што може узроковати проблеме приликом одређивања операција управљања отпадом, а самим тим и обављања делатности.

Правилно одређивање операције управљања отпадом важно је не само да би се задовољила администрације већ и да би се делатности ускладиле са одговарајућим технолошким процесима, па чак и да би се одредиле врсте

објеката у којима предметна делатност може да се обавља.

2. Физичко-хемијски третман отпада

„Физичко-хемијски третман отпада обухвата: неутрализацију, минерализацију, солидификацију, оксидацију, редукцију, адсорпцију, дестилацију, јонске измене, реверсне осмозе и друге физичко-хемијске и хемијске процесе којима се смањују опасне карактеристике отпада“, наводи се у Закону о управљању отпадом. Из наведеног се виде кардиналне грешке, које се односе на набрајање врста третмана отпада, јер се јонске измене и реверсне осмозе користе за третман вода. Имајући у виду све бржи научни и технолошки напредак, физичко-хемијски третман може да подразумева све признате методе третмана отпада у којима се физичким, хемијским или комбинованим процесима на отпаду врши промена индексног броја отпада.

У Републици Србији физичко-хемијски третман најчешће подразумева солидификацију, минерализацију, редукцију, рафинацију, рерафинацију, дестилацију, регенерацију, центрифугу, стерилизацију, таложење, филтрирање, дробљење, третман сувим ледом, пиролизу и гасификацију.

Физички и хемијски третман отпада или физичко-хемијски третман отпада може се

[8] <https://sepa.gov.rs/download/Otpad/UputstvoRiDOznake.pdf> (приступљено: 3. 11. 2020).

вршити комбиновано или одвојено. У том смислу, понекад треба раздвојити процесе физичког и хемијског третмана отпада.

Физичко-хемијски третман отпада је прописан, дакле, чланом 39. Закона о управљању отпадом којим су практично прописане врсте физичко-хемијских и хемијских третмана, али уз додатак законодавца да то подразумева и друге физичко-хемијске и хемијске процесе „којима се смањују опасне карактеристике отпада“, чиме се фактички сматра да се ови третмани не врше када је у питању третман неопасног отпада.

Правилником о категоријама, испитивању и класификацији отпада утврђена је листа параметара за одређивање физичко-хемијских особина опасног отпада за физичко-хемијски третман.

Врсте технолошких процеса су у оба случаја недоречене, а посебан фокус је на опасног отпаду, иако и неопасан отпад у случају неадекватног третмана може да представља опасност по животну средину и здравље људи.

Физичко-хемијски третман се врши у складу са издатом дозволом, односно у складу са параметрима одређеним студијом о процени утицаја на животну средину за технолошки процес који ће се одвијати на одређеној локацији.

Техничко-технолошки процеси физичко-хемијског третмана отпада најчешће су:

Рерафинација – технолошки процес рерафинације подразумева екстракцију нечистоћа, дестилацију, хидрорерафинацију и слично.

Рејенерација – регенерација (обнављање, прање) врста је третмана који подразумева разне

поступке, као што су филтрирање и сепарација.

Рафинација – рафинација подразумева пречишћавање отпадних уља. Постоји велики број техничко-технолошких процеса који се заснивају на поступцима рафинације.

Пиролиза – пиролиза је процес који представља термички третман отпада у одсуству кисеоника, при чему угљоводоници прелазе у гасовито стање (синтетички гас), односно у течно стање (катран).

Гасификација – комплетан процес је заснован на производњи гаса из угља (сагоревање), што ову технологију ограничава на одређене врсте отпада богате угљеником.

Центрифугирање – центрифугирање се користи за третман течног отпада како би се талог или одређене нечистоће одвојили од течног дела. Овај технолошки процес се врши у декантерима, који могу бити хоризонтални или вертикални, а најчешће се процесу излажу отпадна уља.

Стерилизација – овај процес комбинује утицај топлоте, повећаног притиска и влаге за деактивацију микроорганизама, а раније се употребљавао искључиво за стерилизацију медицинских инструмената. Аутоклавирање се примењује само код инфективног медицинског отпада као што су микробиолошке културе и оштри предмети.

3. Биолошки третман отпада

Биолошки третман отпада, прописан чланом 40. Закона о управљању отпадом, врши се ради смањења одлагања биоразградивог отпада на

депонију, односно смањења емисије гасова са ефектом „стаклене баште“ и њиховог утицаја на животну средину. У истом члану се наводи да биолошки третман подразумева компостирање или анаеробну дигестију, док се остали биолошки третмани не помињу иако се дозволе за третман отпада издају и за биоремедијацију отпада.

Биолошки третман отпада у Републици Србији подразумева следеће процесе:

Компостирање отпада – компостирање је природни процес у коме се уз додавање микроорганизама разграђује биоразградиви органски отпад ради производње компоста.

Биогасна производња за биоремедијацију – биогас је гас који настаје из органског отпада као резултат ферментације метана.

Анаеробну дигестију – овај процес укључује мешање отпада и бактерија у средини с малим садржајем кисеоника или потпуно без њега (бактерије неопходне за овај процес не могу преживети у присуству кисеоника).

Биоремедијацију – биоремедијација је технологија која користи природне или вештачке организме за разбијање опасних материја у мање опасне или неопасне материје. Закон о управљању отпадом не препознаје термин биоремедијације, док се ова технологија у ЕУ користи искључиво за побољшање квалитета земљишта и нема додирних тачака са технологијом управљања отпадом.

4. Термички третман отпада

Термички третман отпада је контролисани процес на високим температурама, током којег се отпад преводи у гасове и чврсти остатак. Термички третман отпада подразумева инсинерацију, коинсинерацију, пиролизу, гасификацију, плазма технологије, али и поступак сагоревања одређених врста отпада ради добијања термичке или електричне енергије.

У Закону о управљању отпадом, у члану 41, прописује се да се „спаљивање отпада, као термички третман, врши уз искоришћење енергије која се ствара сагоревањем само ако је то економски оправдано и ако се за спаљивање отпада не користи додатна енергија, осим за иницијално паљење, или се отпад користи као гориво, односно додатно гориво за коинсинерацију“.^[9]

Ипак, у дефиницијама које су наведене у члану 5. Закона о управљању отпадом, спаљивање отпада је дефинисано као „термички третман отпада у стационарном или мобилном постројењу са или без искоришћења енергије произведене сагоревањем чија је примарна улога термички третман отпада, а који обухвата и пиролизу, гасификацију и сагоревање у плазми.“^[10]

Ако се напомене да је у истом члану, дакле члану 5. Закона о управљању отпадом, рад мобилног постројења дефинисан тако да

[9] Закон о управљању отпадом („Службени гласник РС“, бр. 36/09, 88/10, 14/16 и 95/18 – др. закон).

[10] Исто.

се у њему не може вршити спаљивање отпада (операције R1 и D10), долази се до закључка да су чл. 5. и 41. у директној колизији, али и да су тачке у оквиру члана 5. такође у колизији.

Из тих и таквих разлога, у овом поглављу ће детаљније бити описани техничко-технолошки поступци у постројењима за термички третман отпада.

Законом су, као што је већ речено, термичким третманом обухваћени и технолошки процеси пиролизе и гасификације, вероватно због излагања отпада високим температурама, што је свакако погрешно јер се и код једне и код друге технологије топлота користи за активирање хемијских процеса, а обе технологије се одвијају поступком сагоревања.

Осим наведеним члановима закона, третман инсинерацијом и коинсинерацијом ближе је прописан Уредбом о врстама отпада за које се врши термички третман, условима и критеријумима за одређивање локације, техничким и технолошким условима за пројектовање, изградњу, опремање и рад постројења за термички третман отпада, поступању са остатком након спаљивања (у даљем тексту: Уредба о термичком третману отпада). Уредба о термичком третману отпада донета је на основу Закона о управљању отпадом, ослањајући се на одређене елементе Директиве о спаљивању отпада 200/76/ЕС, која је престала

да важи 1. 1. 2014. године, а спаљивање отпада је прописано Директивом о индустријским емисијама 2010/75/ЕС.

У члану 5. Уредбе о термичком третману отпада прописује се да се „локација за изградњу постројења за термички третман отпада инсинерацијом или коинсинерацијом отпада одређује, односно да постројење ради под условима утврђеним законом којима се уређује планирање и изградња објеката, законом којим се уређује интегрисано спречавање и контрола загађивања животне средине и Законом“.^[11] У истом члану је прописано да „у случају изградње постројења за термички третман опасног отпада, министарство надлежно за послове заштите животне средине доноси одлуку о локацији, по претходно прибављеном мишљењу јединице локалне самоуправе, односно аутономне покрајине, уколико се гради на њеној територији, у складу са Законом“.^[12] У пракси овакви прописи не могу да буду облигаторни, јер крше Уставом прописана права привреде. Министарство надлежно за послове заштите животне средине не може да одреди локацију за градњу оваквог постројења, јер не сноси финансијске трошкове инвестирања у земљиште, изградњу објекта и набавку опреме. Такође, у члану 53а Закона о планирању и изградњи јасно се наводи ко је надлежан за издавање локацијских услова, а у вези са

[11] Уредба о врстама отпада за које се врши термички третман, условима и критеријумима за одређивање локације, техничким и технолошким условима за пројектовање, изградњу, опремање и рад постројења за термички третман отпада, поступању са остатком након спаљивања („Службени гласник РС“, бр. 102/10 и 50/12).

[12] Исто.

чланом 133, којим су прописане надлежности за издавање грађевинских дозвола.

Проблем такође настаје приликом набавке опреме за рад уређаја за инсинерацију отпада и одобравања рада таквог постројења (издавања дозволе). Треба обратити пажњу на члан 18. Уредбе о термичком третману отпада, којим се прописује континуално мерење за следеће материје: NO_x , CO , прашкасте материје, TOC , HCL , HF и SO_2 .

Системским тумачењем члана 18. уочава се да је законодавац покушао да смислено повеже елементе овог члана (шта се налаже у различитим правним одредбама), односно да се предметни члан повеже с другим нормама из правног система, тачније са Законом о заштити ваздуха и подзаконским актима. Чињеница је да Уредба о термичком третману треба да се донесе на основу Закона о управљању отпадом, али и на основу Закона о заштити ваздуха. Будући да није тако донета, долази се до закључка да Уредба о термичком третману отпада упућује на то да ове две сложене целине нису међусобно повезане. Како се у одредбама члана 18. Уредбе о термичком третману отпада не поштује начело законитости у вишим правним нормама, овај члан се у пракси не може спровести.

Закон о управљању отпадом из кога произилази Уредба о термичком третману отпада фактички је *leges imperfectae* (несавршени закон) у односу на члан 18. Уредбе о термичком третману отпада, јер не постоји логичка и практична могућност да се санкционишу његове норме, односно Законом о управљању отпадом не могу се прописати услови и казне за неизвршење услова који се односе на заштиту ваздуха.

Свака уредба детаљније треба да разради однос уређен законом, у складу са сврхом и циљем тог закона. Потреба за њеним доношењем произилази из општих законских одредаба и њихове недовољне одређености, те због тога уредба представља изведени акт.

Најважније је да се уредбом не може изменити, опозвати или укинути закон који је донео парламент, што законодавац у овом случају није узео у обзир.

Законодавац овом приликом није прописао критеријуме који се односе на уређаје за мерење вредности загађујућих материја, као ни остале критеријуме који су иначе прописани Законом о заштити ваздуха у случају стационарних извора загађивања или постројења за сагоревање. У том смислу, онемогућен је рад постројења за термички третман отпада уколико надлежни орган за издавање дозволе пропише обавезу континуалног мерења материја наведених у члану 18. Уредбе о термичком третману отпада.

Код постројења за сагоревање приликом термичког третмана отпада такође постоји проблем у одређивању параметара за мерење вредности материја које се испуштају у ваздух. С обзиром на то да се у Уредби о термичком третману отпада прописују мерења за постројења за коинсинерацију отпада, што свакако јесу постројења за сагоревање (цементаре, когенеративна постројења), а да је донета и Уредба о граничним вредностима емисија загађујућих материја у ваздух из постројења за сагоревање, приликом прописивања граничних вредности емисија загађујућих материја у ваздух јавља се проблем са доношењем одлуке.

Такође, додатни проблем су и одредбе Уредбе о граничним вредностима емисија загађујућих материја у ваздух из постројења за сагоревање, јер се не прописује које су то загађујуће материје за које је обавезно вршити мерења. Конкретно, у прилогу ове Уредбе се не спомињу одређене загађујуће материје које се могу појавити у ваздуху приликом рада постројења за сагоревање, на пример диоксин и фуран, тешки метали, жива и остале токсичне материје, те се за њих онда мора одредити обавеза мерења овом уредбом, у складу с одредбама Уредбе о термичком третману отпада.

Сагледавајући све наведене чињенице, доносилац одлука приликом издавања дозволе за рад оваквих постројења треба најпре до детаља да се упозна са свим деловима постројења, те да евентуално одобри његов пробни рад ради добијања података о мерењима, као и осталим аспектима рада уређаја.

Најчешће врсте термичких третмана представљају следеће технологије:

Инсинерација отпада – инсинерација је техничко-технолошки процес термичког третмана отпада, на високој температури, на којој се отпад претвара у пепео и димне гасове, али и топлоту. Постојење за инсинерацију отпада подразумева сложени систем, који се састоји од коморе за спаљивање, горионика, измењивача топлоте, филтерског постројења и димњака. У том систему се под строго контролисаним условима могу спаљивати различите врсте отпада. Постоји више врста спалионица (пећи за спаљивање отпада), а будући да се свакодневно ради на иновацијама оваквих технологија, као

примере ћемо навести најчешће системе за спаљивање отпада.

Коинсинерација отпада – коинсинерација отпада је термички третман у коме се отпад који је изложен високим температурама користи као енергент ради добијања енергије и/или производа. Коинсинерација или суспаљивање најчешће се везује за цементаре и термички третман отпада у ротационим пећима.

Третман отпада плазма технологијом – плазма технологија функционише тако што се отпад третира у пећима на температурама од 3.000°C до чак 14.000°C, при чему настају витрификовани остатак, који углавном има неопасне карактеристике, и одређени гасови. Дакле, овај технолошки процес на таквим температурама отпад практично топи, а затим испарава.

5. Механички третман отпада

Механички третман отпада се најчешће везује за третман посебних токова отпада. У Закону о управљању отпадом дефинишу се посебни токови отпада као кретање отпада од места настајања, преко његовог сакупљања, транспорта, третмана, односно складиштења, до одлагања на депонију. Посебни токови отпада, у смислу овог закона, између осталих јесу:

- електрични и електронски отпад,
- отпадна возила,
- отпадне гуме.

У суштини, појам посебних токова отпада требало би да буде повезан с појмом циркуларне економије, у систему у коме би третман ових

врста отпада био прописан тако да се изврши њихово максимално поновно искоришћење, или искоришћење делова од којих се поједини отпади састоје (електрични и електронски отпад или отпадна возила). Такође, за неке врсте отпада обавезно је спровођење одређених мера, по чему се разликују од осталих врста отпада.

Подзаконским актима, који датирају чак из 2010. године, многи захтеви који се односе на поновно искоришћење нису прописани, а у пракси се често издају одобрења за третман ових врста отпада, супротно начелима и принципима управљања отпадом.

142 |

6. Закључак

Систем управљања отпадом у Републици Србији, као и политика у овој области, годинама нису промењени ни унапређени иако су донети одређени закони и подзаконска акта. Систем је у потпуности неодржив и директно штети животној средини, али и здрављу људи услед све већег загађења ваздуха, земљишта и вода.

Измене и допуне Закона о управљању отпадом, као крвног акта којим се регулише управљање отпадом на територији Републике Србије, али и осталим токовима отпада, донете су 2016. године, али подзаконска акта која прате Закон нису донета, те није могуће спровођење одређених законских одредаба.

Из наведеног проистиче да треба радити на новом законодавном оквиру, као и да у његовој изради треба да учествује што више заинтересованих страна како би, уместо за добро појединаца или лоби група, служио за

опште добро. Заједно са законом, неопходно је донети и подзаконска акта којима би се ближе прописао начин управљања отпадом. Легислативу треба што више приближити социјалном, културолошком и економском степену развоја у Републици Србији.

Доносиоци одлука, али и становништво, треба да се упознају са чињеницом да отпад није смеће, те да правилним управљањем отпадом чувамо природне ресурсе и животну средину. С тим у вези, неопходна је едукација становништва преко медија, радних акција и подстицаја ради спречавања настанка отпада, као и ради правилног управљања отпадом.

Порези и накнаде могу се користити као мере за подстицање спречавања настанка отпада. У појединим државама Европске уније користи се шема плати колико бациш и такав систем, када се ефективно примени, знатно утиче на превенцију стварања отпада али и учешће грађана у шемама одвојеног сакупљања отпада. Уколико би се грађани подстицали да одвајају отпад и односе га до рециклажних острва, а с друге стране, повећали трошкови одношења мешаног комуналног отпада из контејнера, сасвим сигурно би се осетио напредак.

Треба спровести истраживање о врстама и количинама отпада који се произведе, а такви показатељи би служили као средство за мерење еколошког притиска повезаног са стварањем отпада и напретка у односу на постављене циљеве, на пример у смањењу стварања отпада или у ефективном управљању посебним токовима отпада.

Такође, неопходно је изменити систем издавања дозвола за управљање отпадом и

применити све прописе приликом издавања дозвола за третман, односно складиштење отпада. У конкретном случају, неопходно је извршити и ревизију издатих дозвола, посебно за она постројења која се налазе у стамбеним

зонама. Неопходно је донети нови закон о управљању отпадом и у његову израду укључити стручне особе које ће писати закон за потребе своје државе, уз примену норми и обавеза из међународних уговора.

References/Литература

Waste and waste management statistics in the Republic of Serbia, 2008-2010 [In Serbian]

Waste management in the Republic of Serbia from 2011 to 2018. [In Serbian]

Waste management in the Republic of Serbia from 2011 to 2019. [In Serbian]

Law on Waste Management („*Službeni glasnik RS*“, No. 36/09, 88/10, 14/16 и 95/18 – др. закон) [In Serbian]

Decree on types of waste that undergo thermal treatment, the conditions and criteria for location selection, technical and technological conditions for planning, construction, equipping and running of plants for thermal treatment of waste, management of remnants of thermal treatment („*Službeni glasnik RS*“, бр. 102/10 и 50/12) [In Serbian]

| 143

Mirjana M. Todorović

Ministry of Environmental Protection,
Department of Waste Management,
Belgrade (Serbia)

Waste treatment in the Republic of Serbia

Summary

Waste management is a universal topic that applies to every living being on the planet. Decision makers create policies that affect everyday issues such as health, cleanliness, food and water, the environment in which we live. Poor waste management leads to the contamination of rivers, soil, air, and thus leads to infections, respiratory infections, cancer, heart and blood vessel diseases, and causes harm to animals that consume waste substances. Poor waste management also affects the economy, the exploitation of natural raw materials, tourism. For these reasons, it is necessary to initiate urgent actions and increase the awareness of individuals and society as a whole through education and understanding.

Inadequately disposed of waste creates emissions of greenhouse gases. Also emitted into the atmosphere are hexavalent chlorine, polychlorinated biphenyls, dioxins, furans, powdered substances and thousands of other chemicals that are carcinogenic, teratogenic and mutagenic.

Industrial waste management requires much more engagement because such waste also contains more substances that negatively affect the environment.

Therefore, a thorough analysis of the amount of waste generated in Serbia and the capacities of the country to treat this waste is necessary. Also needed are changes in legislation which would benefit both citizens and industry, the strengthening of administrative capacities within the waste management system and information sharing.

Keywords: waste, treatment, plant, category, capacity

Прикази књига | Book Reviews

Предраг Ђ. Бајић^[1]

Универзитет "Унион - Никола Тесла"
Факултет за спорт
Београд (Србија)

УДК 321.01(049.32)

323.25(049.32)

141.7(049.32)

Приказ

Примљен: 08/12/2020

Прихваћен: 08/12/2020

doi: 10.5937/napredak1-29777

Слобода избора или избор слобода: О неслагању и значају другачијег мишљења

Дијего Фузаро:

Мислити другачије: филозофија неслагања,
Издавачка кућа „Clio“, Београд,
2020, стр. 158.

У данашњем свету, који је дубоко загазио у дигитално доба, где су информације доступније и размењују се више него икад раније у историји човечанства, а могућност несметане комуникације на глобалном нивоу, са једне на другу тачку планете, постала нешто што се подразумева, лако се може упасти у замку да се пренебрегне значај критичког промишљања. Све те бескрајне могућности могу лако да заведу, у уверењу да управо њихов квантитет као последицу беспоговорно доноси и квалитетније могућности за селекцију, односно да се из тог обиља материјала лакше могу процесуирати одговарајући ставови, засновани на личним промишљањима, а не на преовлађујућим ставовима већине из кругова у којима се

[1] predrag.bajic@fzs.edu.rs

људи крећу, имајући у виду сегментираност друштва, али и доминантне наративе. Самим тим, оно што се представља као слобода избора, може бити само избор селективних слобода на основу већ раније постављених филтера.

Италијански филозоф млађе генерације, Дијега Фузаро (Diego Fusaro), који се профилисао као научник грамшијанске марксистичке усмереости, а чији рад је познат и на овим просторима, покушао је у књизи *Мислићи другачије: филозофија неслагања* да подстакне на размишљање, позове на ослобађање стега конформизма и охрабри читаоце да заступање другачијег става од доминантног, већинског, у који одређена особа верује и брани га аргументима, не представља проблем, већ да је то, напротив, значајан корак у развоју одређеног друштва. Управо то стоји у посвети књиге која је на српском језику изашла током јесени 2020. године, у издању београдске издавачке куће „Слио“, а чије је оригинално издање, објављено три године раније, са италијанског језика превео Марин Павић. Фузаро је посвету написао „онима који још имају храбрости да ходају усправно и да бране до краја сопствене ставове“.

У самој књизи, на почетку сваког од 18 поглавља, налазе се цитати мислилаца, па су на тај начин између корица по два пута истакнути Антонио Грамши и Џорџ Орвел, а ту су се нашли и Освалд Шпенглер, Бертолт Брехт, Албер Ками, Пјер Паоло Пазолини, Јохан Волфганг Гете, Ђузепе Прецолини, Ханс Блуменберг, Фридрих Ниче, Џон Стјуарт Мил,

Платон, Етјен де ла Боези, Жан Жак Русо, Мартин Хајдегер и Жан-Пол Сартр.

Прво поглавље, под називом „Не слагати се“, аутор почиње констатацијом да је историја човечанства, у ствари, историја неслагања, односно да се људи одувек буне, а да то чине с различитим претпоставкама и исходом, као и у различитим формама. То објашњава на више карактеристичних примера од античке Грчке до XXI века, чему посвећује пажњу и у делу под називом „На почетку беше неслагање“. Настављајући даље, у трећем поглављу „Облици и степени нехомогенизоване перцепције“ говори о типовима неслагања, док у четвртом, „Демократија и неслагање“, преиспитује могућности различитог мишљења у облику владавине који би тако нешто требало да подразумева.

На почетку петог поглавља, „Од репресије другачијег до немогућности његовог успостављања“, Фузаро констатује да, строго гледано, „не може бити неслагања тамо где нема слагања, тј. консензуса“, претходно упозоривши, Пазолинијевим речима, да „смрт није када не можеш да комуницираш него када те више не разумеју“. На трагу дела Ервинга Гофмана *Свакодневни животи као њредстава*, закључује да „можемо да сматрамо да се зачетак несагласности манифестује када је појединац у стању да одоли диктату понављања социјалне драматургије која му се намеће, тј. када је у стању да се успротиви консензусу и униформности у свом окружењу, истичући сопствено становиште иако је мањинско и у супротности са општим позицијама“. Такође, разматрајући даље,

говори о „масовном конформизму данашњег тржишног друштва“, заузимајући „становиште да данашња масовна демократија у склопу потрошачке цивилизације успева да неутралише настајање неслагања посредством ширења свеприсутног, капиларног консензуса који је у стању да допре и до најзабаченијих простора свести“. За аутора ове књиге, „потрошачка цивилизација, посредством стратегије организоване манипулације и фабриковања консензуса, као и захваљујући непрестаном доприносу проповедника политички коректног (медија, новинарског и академског клера, интелектуалаца итд.), намеће апсолутну правоверност и симболичко ропство, што ломаче и кукуту чини заиста непотребним“.

Фузаро узроке таквог стања проналази повратком у 1989. годину, за коју каже да је „највећа геополитичка трагедија друге половине XX века“, што даље детаљније објашњава и што се провлачи и кроз шесто поглавље, „Време масовног консензуса“, у којем се позива и на радове Елијаса Канетија и Гија Дебора, као и на продукте популарне културе. Даље, у делу под називом „Неоконформизам и неслагање са неслагањем“, говори и о „обојеним револуцијама“, „арапском пролећу“, терористичким нападима, војним

интервенцијама и наметању силе кључних актера на међународној сцени, као и о религији, а потом покреће тему „профитне деснице, културолошке левице: два огранка исте власти“.

За аутора ове књиге, „поред новинара и медијске машинерије, интелектуалци имају прворазредни значај у одржавању масовног консензуса и симболичког поретка“, о чему

Данашња масовна демократија у склопу потрошачке цивилизације успева да неутралише настајање неслагања посредством ширења свеприсутног, капиларног консензуса који је у стању да допре и до најзабаченијих простора свести

говори у деветом поглављу, „Политички коректно једномишље“, док у „Идеологији истога“ разрађује став о томе да „масовни конформизам који априори негира било какво неслагање, одговара у потпуности стварности коју намеће капиталистички мондијализам“. У томе види пут ка „једнодимензионалности“ и „униформности“, позивајући се на Херберта Маркуза и Хајдегера, да би затим, у поглављу „Као Глаук, бог мора: манипулација“, уз омаж Платоновој *Држави*, говорио и о томе како „дивљи аутоматизам технокапитализма ствара по сопственом лику аутоматизме мишљења и деловања“. Такође, истиче

да долази до „опште дезоријентисаности критичке способности и капиларног ширења покоравана захтевима које намеће устројство аутоматизоване технике“, уз осврт на кризу из 2007. године.

Позивајући се на делове из Орвелове 1984, он повезује ово дело са проблемима масовног конформизма и једноумља у свету садашњице, у поглављу под називом „Нови језик и нови симболички поредак“, док наредно – „Волети своје ланце: Боесијева теорија“, почиње констатацијом да „у време конформизма, који у потпуности прожима простор слагања и неслагања, власт чини све како грађани не би опазили мане и противречности или, једноставније, како би живели у илузији да је постојећа стварност најбоља могућа“. У том одељку, на крају, закључује да „не постоји ништа што може да оправда ропство“, односно да „вреди увек покушати да се решетке оставе иза себе и потражи слобода, чак и онда када се не зна шта нас чека изван кеза“.

То даље разрађује у поглављима „Непослушност, револуција, побуна“, „Бартлби и Переира тврди да: феноменологија духа непокорвања“ и „Последњи људи и ново симболичко ропство“.

Два минута мржње, јавни ритуал из раније поменутог Орвеловог дела, уједно је и наслов претпоследњег поглавља код Фузара, у којем позива на промишљање о разлозима инертности „класе потлачених широм света којој је све одузето, па чак и свест о сопственом положају“, разматрајући симболичко ропство које

почива на симболичком насиљу, да би све то на крају уобличио поглављем које почиње модификованом кованицом Ренеа Декарта: „Не слажем се, дакле постојим“. Закључујући ово своје дело, аутор наглашава да „када се одржи упркос радикалности и заносу почетног периода, неслагање надаље учвршћују истрајност и критичке страсти и јача свест о томе да се право ропство састоји управо у инертном ишчекивању некога ко ће доћи да нас ослободи“, додајући да „такво неслагање може да доживи неуспех, али никада издају сопствених вредности“, као и да „исто тако може да доживи пораз, али он никада неће значити одустајање“.

Књига *Мислићи*

групиције је значајна за свет данашњице, али не тиме што тражи униформно слагање са ставовима изнетим на њеним страницама, већ управо тиме што може да подстакне даљу дебату, која би продубила размишљања и подстакла на ревизију везану за концепте и елементе потрошачке културе, неолиберализма и других вредности које су актуелне у смирај друге деценије ХХИ века. Она је значајна као брана једноумљу и допринос борби за очување истинског критичког мишљења, неопходног за развој друштва.

Закључујући ово своје дело, аутор наглашава да „када се одржи упркос радикалности и заносу почетног периода, неслагање надаље учвршћују истрајност и критичке страсти и јача свест о томе да се право ропство састоји управо у инертном ишчекивању некога ко ће доћи да нас ослободи“

Бранко С. Вукашиновић^[1]

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Ниш (Србија)

УДК 341.217(4-672EU)(049.32)

339.923:061.1EU(049.32)

94(496.5)(049.32)

Приказ

Примљен: 08/12/2020

Прихваћен: 08/12/2020

doi: 10.5937/napredak1-29769

Ка опстанку или нестанку: промишљања о будућности Европске уније

Волфганг Шмале, *Шта ће бити са Европском унијом? Историја и будућност*, Издавачка кућа „Clio“, Београд, 2019, стр. 168.

Где је Европска унија у овом тренутку, шта је остало од иницијалних вредности на којима је настала и каква је њена будућност? Све су то питања која су део важних геополитичких промишљања током друге деценије XXI века. О њима говори и професор савремене историје Волфганг Шмале, у књизи *Шта ће бити са Европском унијом? Историја и будућност*, коју је 2019, годину дана после оригиналног издања, објавила издавачка кућа „Clio“ (превела с немачког Маја Матић).

Већ у првој реченици предговора аутор констатује да је Европска унија у кризи, уз јасан оптимизам у другој реченици да је промена набоље могућа уколико дође до преиспитивања и преформулисања циљева. Он заступа тезу да „Европска унија

[1] branko.vukasinovic@gmail.com

мора да се одрекне своје бојажљивости и провинцијализма и да себе схвати, пре свега, као глобалног актера“, наглашавајући да мора да постане пројекат својих грађанки и грађана и да даље развија европску демократију. Иначе, када говори о тој дубокој кризи, међу сликовитим примерима аутора у овој књизи истичу се неефикасност и гломазан бирократски апарат, који се „претежно бави споредним и штетним темама попут горње границе јачине усисивача која треба да важи унутар ЕУ“.

После краће рекапитулације у уводном делу, узлета ове европске заједнице и каснијих проблема, Шмале нас води кроз шест дефинишућих поглавља. После ширег историјског пресека достигнућа Европске уније, осврће се на елементе кризе, а потом се фокусира на оно како би, према његовим речима, требало да буде и шта би у реалности могло да се догоди.

Размишљајући о концепту Европске уније као бенефиту, аутор књиге већ на почетку првог поглавља, „Како је Европа постала оно што јесте“, истиче да се „историјски посматрано, живети у садашњој Европи може сматрати срећом“. Разматрајући период од XVIII века до данас, он говори о томе како је дошло до културног процвата у архитектури и уметности, као и до многих иновација које су олакшале свакодневни живот. Појавиле су се нове идеје, „срећа“ је била високо рангирана и постала је један од кључних појмова у просветитељском мишљењу. Да би се посвећивање потрази за срећом одвијало несметано, како истиче Шмале, била је

неопходна веза са низом глобалних фактора и организација од којих је Европа имала користи, али и којима је допринела, при чему се наглашава период од завршетка Другог светског рата (нпр. Организација уједињених нација, односи са Сједињеним Америчким Државама, НАТО и конкуренција Источног блока). Такође, аутор говори о Европи као „рају на рубу пакла“, наглашавајући да је такав поглед на ствари раширенији међу онима који желе да се доселе, него међу онима који ту већ живе. Ту су и питања о варирању између љубави и мржње према Европи, у смислу све израженијих ставова држава чланица да би могле самостално да решавају проблеме. Такође, постављањем питања: „Да ли је будућност Европе уједно и будућност ЕУ?“, анализирају се могући сценарији, али и закључује да је „немогуће са сигурношћу предвидети будућност ЕУ јер је у игри превелик број варијабли“.

У другом поглављу, под насловом „Европска унија“, описују се њени атрибути, правни облик, институције и објашњава њена филозофија. Аутор је већ у уводу напоменуо да тај „приказ обухвата и кратке историјске опсервације и објашњења јер се помоћу њих може боље разумети зашто су неке ствари уређене на одређени начин, а не некако другачије“. У завршници овог поглавља, Шмале говори о Европској унији као изразу „идеје о Европи“ и закључује да она ипак не успева у потпуности због типа уређења држава, које су националне, констатујући да „иако је идеја европске федералне државе увек налазила заговорнике, те и

дан-данас постоје европски федералисти, она ипак никада није могла да постане општеприхваћена“. Та тема прожима и наредна поглавља.

У трећем делу, под насловом „Уговор о ЕУ, или колико ЕУ озбиљно схвата саму себе?“, говори се о контрадикторностима које отежавају функционисање институција ове заједнице. С једне стране, реч је о „наднационалности која је протеклих година често оштро нападана“, што се односи на утврђивање искључивих надлежности Уније, док је, с друге стране, реч о сегментима за које су Унија и државе чланице одговорне заједно и у којима долази до преплитања наднационалног поступања Уније и међувладиног поступања. Проблем је и у томе што, како истиче аутор, „није превише тешко кршити односно игнорисати дух Уније који је детаљно описан у уговорима“, јер је „до увођења и деловања опипљивих санкција потребно да прође неколико година, ако до тога уопште дође“, па се „чини да је највиши циљ Уније да сви остану на окупу, независно од количине противуречности које су се притом стекле“. Као главни узрок овог проблема Шмале види „неразрешену противречност између Уније и нације“. Због тога је у наставку резимирао да је европско примарно право „након Лисабона 2007. године заиста морало да плати висок данак национализму, што се потом редовно

Аутор говори о Европи као „рају на рубу пакла“, наглашавајући да је такав поглед на ствари раширенији међу онима који желе да се доселе, него међу онима који ту већ живе

испостављало као контрапродуктивно, испољивши се на 'најбруталнији' могући начин преко Брежита“. За њега, „ЕУ сведена на важеће уговоре заправо има функцију да омогући даљи опстанак националним државама које су те уговоре потписале“. Иако закључује да „та функција нипошто не мора бити погрешна јер постоји довољан број примера држава у непосредном суседству ЕУ (Блиски исток, Северна Африка) које се распадају“ и пролазе страхоте, ипак поставља питање „да ли држава мора нужно да буде национална држава и да ли национализам мора да буде њена главна полуга“.

Када је реч о национализму, аутор наглашава да се „сасвим неполемички односи према свој оној политици која се снажно залаже за нацију и националну државу“ и посвећује му посебну пажњу у четвртном поглављу. После приказа национализма после 1945. године, бави се компатибилностима и некомпатибилностима између ЕУ и националне државе, уз посебан осврт на идеолошки национализам у XXI веку, дајући као пример Брежит. Јасно резонујући да „тема национална држава и ЕУ представља Ахилову пету Уније“, говори и томе да ће „све европске државе наредних деценија барем формално остати националне државе“, што се мора узети у обзир када се инсистира на европској федералној држави. Ипак, говори и о томе да

је „у важећем уговору о ЕУ утврђено у којим областима је потребна интензивнија сарадња“ и закључује да не би било некомпатибилности између националне државе и ЕУ „да није допуштено толико националних изузетака и ограђивања“. Он сматра да „све већа интеграција на дужи рок смањује националну самовољу“ и да би се једног дана можда „могло доћи до сазнања да су испуњене претпоставке за европску федералну државу“.

У петом поглављу, под називом „Размишљање о идентитету и различитост“, аутор разматра алтернативу за национализам, имајући у виду да разговор који инсистира на јединству нема критичну масу, која би га подржала. Отварајући ову тему, Шмале говори о томе да су „европске интеграције и припадајуће институције наклоњене одређеним мисаоним шаблонима“, да је један од најважнијих размишљање о идентитету и да „он у Европи до те мере заузима централно место да је одговоран за њену кризу“. Као проблематичну види ситуацију у којој се идентитети сматрају непроменљивима. За њега, „колективни идентитети, попут оних које има једна нација, нагињу ексклузивним мисаоним шаблонима“ и „потичу од неке социјалне конструкције“, а „у тој измишљеној стварности индивидуални идентитети немају право на конструктивну улогу у кохезији заједнице“. Он указује на то да

**Не би било
некомпатибилности
између националне
државе и ЕУ да није
допуштено толико
националних
изузетака и
ограђивања**

„у савременом друштву кључну улогу има појединац“. Разматрајући даље, констатује да је „сасвим очекивано да национализам који се у Европи развијао последњих неколико деценија 'национални идентитет' поима као супротност индивидуалном идентитету и као супротност у односу на Европу и ЕУ“. На другом крају Шмале види заговорнике колективног европског идентитета који су „склони томе да потцењују, или чак сасвим превиђају, значај индивидуалног идентитета који и те како може бити европски, за целовитост ЕУ“.

У шестом, последњем поглављу, „Будућност ЕУ“, аутор нас води кроз, како сам наводи, „вашар идеја“, говори о немачко-француском мотору, продубљивању монетарне и економске уније, Европи различитих брзина, одређивању селективних приоритета, правилима које важе за све, фактичкој реализацији циљева из Уговора о ЕУ, посебно у области безбедности и одбране, начинима да се ЕУ учини ефикаснијом, институционалним реформама, дефициту демократије, питањима евентуалног смањења ЕУ, повећања транспарентности и Белој књизи Европске комисије о развојним опцијама ЕУ. Међутим, он сматра да „све те идеје и предлози углавном не делују претерано кохерентно јер су селективно осмишљени и ретко узимају у обзир целину“,

односно да је њихов „главни проблем у томе што те идеје не иду довољно у дубину како би елиминисале узроке кризе описане у овој књизи“. Зато он покушава да покаже друге правце: „европска идеја мора најпре да настави да се развија тако да има будућност“, и поручује да, за њега, национализам у XXI веку представља ситничави провинцијализам, објашњавајући да „ЕУ нема само обавезе према себи већ их има, пре свега, према споља“.

Књига *Шта ће бити са Европском унијом? Историја и будућности* значајно је дело у сагледавању актуелног тренутка ове заједнице држава, али и вредна

збирка фрагмената њене прошлости и потенцијалних сценарија у будућности из угла некога ко се залаже за снажнију везу. У њој су јасно истакнути ставови аутора, који наглашава да му је стало да ЕУ има успешну будућност, коју види у томе да се она „трансформише у пројекат својих грађанки и грађана“. Међутим, то не умањује значај ових погледа и за другу страну, која у центру пажње оставља снажне националне државе, пошто може да допринесе отварању простора за међусобну дискусију и проналажење одрживих решења када је реч о будућности Европске уније, уколико се то постави као темељни интерес.

Списак рецензената
за научни часопис *Напредак* у 2020.
List of peer reviews
for the journal *Napredak* in 2020

Име и презиме Name and surname	Титула Academic degree	Афилијација Affiliation	Звање Academic position
Арацки, Зоран	Доктор наука	Универзитет у Нишу, Филозофски факултет	Ванредни професор
Aracki, Zoran	PhD	University of Niš, Faculty of Philosophy	Associate professor
Борић Брешковић, Бојана	Магистар	Народни музеј у Београду	Музејски саветник
Borić Brešković, Bojana	Magister	National museum in Belgrade	Museum advisor
Брдар, Милан	Доктор наука	Институт друштвених наука у Београду	Научни саветник
Brdar, Milan	PhD	Institute of social sciences in Belgrade	Principal Research Fellow
Васиљковић, Коста	Дипломирани историчар уметности	Међународно удружење ликовних критичара	Уметнички критичар
Vasiljković, Kosta	Honours Bachelor's degree	International association of Art Critics	Art critic

Име и презиме Name and surname	Титула Academic degree	Афилијација Affiliation	Звање Academic position
Вулић, Татјана	Доктор наука	Универзитет у Нишу, Филозофски факултет	Редовни професор
Vulić, Tatjana	PhD	University of Niš, Faculty of Philosophy	Professor
Гаџиновић, Радослав	Доктор наука	Институт за политичке студије у Београду	Научни саветник
Gačinović, Radoslav	PhD	Institute of political studies in Belgrade	Principal Research Fellow
Гачић, Јасмина	Доктор наука	Универзитет у Београду, Факултет безбедности	Ванредни професор
Gačić, Jasmina	PhD	University of Belgrade, Faculty of security studies	Associate professor
Голић, Дарко	Доктор наука	Универзитет у Новом Саду, Правни факултет	Ванредни професор
Golić, Darko	PhD	University of Novi Sad, Faculty of Law	Associate professor
Деспотовић, Љубиша	Доктор наука	Институт за политичке студије у Београду,	Научни саветник
Despotović, Ljubiša	PhD	Institute of political studies in Belgrade	Principal Research Fellow
Елезовић, Далибор	Доктор наука	Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет	Ванредни професор
Elezović, Dalibor	PhD	University of Priština with temporary Head Office in Kosovska Mitrovica, Faculty of Philosophy	Associate professor

Име и презиме Name and surname	Титула Academic degree	Афилијација Affiliation	Звање Academic position
Јевтовић, Зоран Jevtović, Zoran	Доктор наука PhD	Универзитет у Нишу, Филозофски факултет University of Niš, Faculty of Philosophy	Редовни професор Professor
Лончар, Зоран Lončar, Zoran	Доктор наука PhD	Универзитет у Новом Саду, Правни факултет University of Novi Sad, Faculty of Law	Редовни професор Professor
Надић, Дарко Nadić, Darko	Доктор наука PhD	Универзитет у Београду, Факултет политичких наука University of Belgrade, Faculty of political science	Редовни професор Professor
Радосављевић, Дарко Radosavljević, Darko	Доктор наука PhD	Универзитет у Београду, Технолошко-металуршки факултет University of Belgrade, Faculty of Technology and Metallurgy	Ванредни професор Associate professor
Чупић, Зоран Čupić, Zoran	Доктор наука PhD	Универзитет у Београду, Факултет политичких наука University of Belgrade, Faculty of political science	Доцент Assistant professor
Шуваковић, Урош Šuvaković, Uroš	Доктор наука PhD	Универзитет у Београду, Учитељски факултет University of Belgrade, Teacher Education Faculty	Редовни професор Professor

